

Anmeldelser

Fedor Androšuk & Vladimir Zocenko: *Skandinavskie drevnosti Ūžnoj Rusi. Katalog.* [Skandinaviska fornsaker i södra Rus'. Et katalog]. Occasional monographs published by the Ukrainian National Committee for Byzantine Studies, 3. Kiev/Paris 2012. 367 sider. ISBN 978-2-916716-29-9. Pris: 50 €.

För den, som varit intresserad det tidiga Rysslands (Rus') arkeologi och tidigaste historia, har det varit ett problem, att de relevanta källorna publicerats i spridda artiklar och rätt sällsynta och svårtillgängliga böcker. Så har det inte bara varit för de intresserade i Väst, utan faktiskt också för många i Öst. Under en följd av år arbetar arkeologer och historiker i Ryssland med att sammanställa en corpus med de arkeologiska källor, som har något att säga om skandinaviska relationer och samband i det tidiga Ryssland. Tyvärr dröjer publiceringen, som enligt planen skulle börja med en volym om Pskov regionen uppe i det nordvästligaste Ryssland. I detta ambitiösa projekt överlät man av naturliga skäl urvalet och bearbetningen av materialet i det södra Rus' till ukrainska arkeologer. Arbetet slutfördes 2006. Mycket av detta arbete med att förbereda materialet för publicering utfördes av den nu avlidne forskaren Vladimir Zocenko (†2009) med bistånd av Fedor Androšuk. Med stöd från den outtröttlige Constantine Zuckerman vid Collège de France (Paris) har den Stockholmsbaserade Androšuk tagit sig för att samla stora delar av materialet i en preliminär publikation. Man välkomnar varmt detta steg mot en mera relevant och kvalitativt bättre samling arkeologiska källor,

än som tidigare förelagt. Boken publiceras på ryska, vilket naturligtvis är bra för ryska läsare. Endast figurtexterna är också skrivna på engelska. Kanske hade det varit möjligt att inkludera korta sammandrag på engelska. Särskilt värdefullt hade det varit att trycka inledningen (15 sidor) också på engelska.

Boken börjar med en kort biografi över Zocenko, som var den ledande auktoriteten i Ukraina på det skandinaviskt präglade fyndmaterialet från vikingatiden, inte bara i den södra delen utav Rus', utan också hade en vid utblick över hela Östeuropa. Biografen är författad av G.Ju. Ivakin. Androšuk har skrivit den följande inledningen till katalogen. Fullständigt logiskt börjar inledningen med de kriterier, med vars hjälp man kan skilja skandinaviska artefakter från den lokala materiella kulturen, som den förmats av den slaviska majoritetsbefolkningen och andra folk i det södra Rus'. Problemen är betydande som en följd av den mycket ojämn forskningsstandarden för olika kategorier av materiell kultur. Androšuk (som är vapenspecialist) argumenterar liksom flera forskare före honom, att majoriteten vapen funna i södra Rus' är skandinaviska, och att de kontexter, de är funna i, visar på närvaron av skandinav. Efter vapnen behandlas kvinnosmycken på ett liknande sätt. När det sedan gäller andra kategorier av materiell kultur som redskap av järn och stål, utensilier, olika konstruktioner (som lås) och beslag hela vägen bort till nitar och spikar, blir osäkerheten efter hand betydande. Sannolikt är dock den stora majoriteten sådana föremål i de studerade kontexterna av skandinaviskt ursprung. Androšuk skriver ibland, att ni-

tar är skandinaviska, medan de i andra kontexter uppges ha oklara kulturella anknytningar. På detta sätt framstår det som utomordentligt viktigt, att allt material i en given kontext nogt analyseras. Det räcker inte med att plocka ut några stycken mycket karaktäristiska föremål. Enligt Androšuks uppfattning är det arkeologiska material, han låtit ingå i boken, skandinaviskt. Detta är naturligtvis delvis riktigt, men undviker den historiskt sett mera relevanta frågan: hurdan var rusernas kultur? Det förefaller, åtminstone mig personligen, att det ganska tidigt, redan i början av 800-talet (eller än tidigare) utvecklas en rysisk kultur, som inte är identisk med den skandinaviska kulturen i Skandinavien. Problemet är, att vi fortfarande vet ganska lite om den i sitt kärnområde i nordvästra Ryssland (särskilt kännbar är bristen på gravfynd vid centra som Staraja Ladoga och Gorodisce vid Novgorod). Betydligt mer material föreligger från sent 800-tal och framåt. Rusernas kultur är inget djupfryst och orörligt kulturmönster, utan förändras hela tiden. Enligt min uppfattning är det dags att säga adjö till tanken, att rysisk kultur är skandinavisk. Den rysiska materiella kulturen, och vi får anta också den andliga kulturen, är helt enkelt rysiska. Under 800-talet och under 900-talet består den rysiska materiella kulturen huvudsakligen av skandinaviska komponenter, men dessa komponenter förändras och kombineras annorlunda i öster än i väster. Det finns också redan från början andra komponenter, som är rysiska. De har skapats och utvecklats i den rysiska kulturen, eller har de tagits upp från andra, ickeskandinaviska kulturer. Det är således enligt min uppfattning knappast historiskt riktigt att endast försöka separera dessa komponenter. Det är mer intressant att se, hur de hänger ihop. Denna kritik riktar sig inte så mycket till Androšuk, utan snarare till det ovan nämnda corpus-projektets uppläggning. Projektets riktlinjer har Zocenko och Androšuk inte kunnat väsentligt påverka.

I den andra delen av inledningen presenterar Androšuk fyndens topografi i all korthet. För den inte så initierade hade det varit värdefullt med fler kartor och planer. Den lilla översiktsplanen över Kiev borde till exempel kompletterats med en mer detaljerad plan över gravarna under Tiondekyrkan och andra gravfält på höjderna ovanför Dnjepr. Också andra viktiga platser som till exempel Vyshorod borde ha presenterats med en tydlig översiktsplan. Endast Sestovycja visas med en riktig översiktsplan över höggravfälten. En plan, som visade gravfältens rumsliga förhållande till fornborgen och boplatserna med deras intressanta läge vid de vidsträckta våtmarkerna utmed Desnas flodlopp, hade betytt mycket för förståeligheten. I denna andra del av inledningen presenteras uppgifter om antalet funna artefakter av bestämda typer. Det är oklart, vad dessa siffror egentligen har att säga. Svärd och smycken är mest talrika, medan hjälmar, skrin, skedar och pincetter uppträder sparsamt.

Den tredje delen av inledningen behandlar arbetet med att sammanställa katalogen. En betydande del av arbetet fick utföras i Ryssland, eftersom många fynd från Ukraina ännu ligger kvar i Rysslands två största arkeologiska museer. Ett växande problem i Ukraina är den stora mängden arkeologiska fynd, inklusive artefakter av skandinaviska typer från 800-talet och 900-talet, som det handlas med på marknaden, och som med få undantag hamnar i privata samlingar. Särskilt frågan om den verkliga proveniensens kan vara mycket tveksam. Flertalet av dessa artefakter är inte verkliga lösfynd, utan stammar från illegala "utgrävningar" och detektorsökningar i hemlighet. Ett mindre antal fynd från privatsamlingar ingår i katalogen, men många har utelämnats. Detta är delvis förståeligt.

Själva katalogen är topografiskt ordnad och lätt att använda. Varje utvalt föremål får en kort beskrivning och en föreslagen

datering (ganska grov). Det ingår också uppgifter om, var föremålet förvaras, och grundläggande litteratur om fyndet. Bilderna är av högst varierande kvalitet. Enligt min uppfattning är teckningar av god kvalitet alltid att föredra. När teckningar förekommer i katalogen, är de ganska enkelt utförda. Majoriteten bilder är foton, och i många fall är kontrasterna mellan ljus och mörkt så oklara, att tolkningen av detaljer blir svår. Det finns också några direkta misstag som i fallet med det exklusiva näs- och ögonskyddet till en hjälm, som hittats på Starokievskaja Hora. Stycket visas upp och ner (i en nyligen utgiven utställningskatalog med anledning av 1150-års jubileet för den ryska staten avbildas föremålet helt korrekt). Katalogen domineras av fynd från gravfälten i Kiev och från det rika höggravfältet vid Sestovycja. Dessa två lokaler är förhållandevis väl publicerade, och katalogen tillför kanske inte så mycket förutom några viktiga, nya utgrävningsfynd från de senaste åren. Det är ändå anmärkningsvärt, att gravfälten i Kiev, trots att de är nästan helt överbyggda i en modern stadsmiljö, regelbundet ger nytt och spännande material. Inte bara nya grävningar, utan också genomgången av äldre museisamlingar har bidragit med överraskande och tidigare okända fynd. Från D.V. Mileevs utgrävningar i Kiev strax före Första världskriget stannar två tidigare inte publicerade fynd av stort intresse. Det rör sig om en armband och ett fragment av ett likarmat spänne, som kan dateras till tiden omkring 900 eller något tidigare. De är vittnesbörd om kvinnor i den första generationen av ruser i Kiev.

Egentligen väcker en rad fynd från platser spridda utmed Dnjepr och Desna och från Volynien och Galizien större intresse. Fynden är i viss utsträckning lösfynd (jmf ovan) och fynd från boplatzgrävningar. Några fynd kommer säkert från förstörda gravar. Fyndplatserna för dessa föremål är i stor utsträckning koncentrerade utmed de större floderna, och det är endast i om-

rådena väster om Kiev, som de är mera allmänt spridda. Denna spridningsbild är i väsentliga delar något nytt och är ett viktigt bidrag till kännedomen om rusernas herravälde i nuvarande Ukraina. Naturligtvis är fynden från Vyshorod, furstinnan Olgas "stad", högtintressanta. Uppenbarligen lyckades Dovzenok och andras utgrävningar runt kyrkan och i nordost inte fånga platsens tidiga centrala del. En annan högtintressant plats, också den nära förbunden med uppgifter ur Nestorskrönikan, är Korosten' väster om Kiev. Platsen var den slaviska stammen drevljanernas centrala, befästa boplatz. Där stupade Igor 945 enligt krönikan, och där tog Olga sin förskräckliga hämnd året därpå. Fler-talet fynd från mindre boplatser runt Kiev och Cernihiv (Tjernigov) är vapen, särskilt doppskor till svärdsskidor och hängsmycken. Det rör sig således om artefakter både ur den maskulina och ur den feminina kulturella sfären. Där är relativt få luckor i katalogen (jmf ovan fynd ur privata samlingar), men varför fynden från höggravfältet vid Sedniv, som undersöktes redan på 1800-talet av Brandenburg och Samokvasov, utelämnats, framstår som gåtfullt.

Två välkomna supplement är inkluderade i volymen. V. Kovalenko, O. Mocja och Ju. Sytyj publicerar nya utgrävningar 2006 och 2011 av två gravar vid Sestovycja. Fynd med skandinavisk karaktär från boplatzgrävningarna 1983–2009 vid Sestovycja behandlas av V. Skorochod.

Fedor Androšuk kan, trots några mindre kritiska anmärkningar, gratuleras till framgångsrik publicering av ett överflöd av intressant och delvis nytt material med odiskutabel relevans för studier rörande det tidiga Rus'. Jag är övertygad om att boken kommer stimulera till grundläggande diskussioner om det ryska herraväldet, dess struktur och dess kulturella mönster.

Johan Callmer
Lund, Sverige

Jette Arneborg, Georg Nyegaard og Orri Vésteinsson (red.): *Norse Greenland – selected papers from The Hvalsey Conference 2008*. Journal of the North Atlantic. Special Volume 2. Steuben 2012. 196 sider.

For undertegnede handler en anmeldelse om at oplyse et givent værks potentielle læsere om, hvorvidt samme værk opfylder det mål, det er skabt ud fra. Nogle gange gør man, og andre gør man ikke, og i de tilfælde er det så den ihærdige anmelders opgave at oplyse om diskrepanser imellem mål og målsætning. I nogle tilfælde står man imidlertid over for et værk, der mere end opfylder sit mål. 'Norse Greenland – selected papers from The Hvalsey Conference 2008' er på mange måder et sådant værk.

Baggrunden for publikationen er den konference, der blev afholdt i Sydgrønland i august 2008 – præcis 600 år efter den sidste skriftlige efterretning fra nordboernes Grønland. Det er ikke en hvilken som helst efterretning, men omtalen af et bryllup mellem to islændinge i den (med rette) berømte Hvalsøfjord Kirke. Den smukke og enkle stenbygning er blevet et ikon for nordboernes Grønland, nok ikke mindst fordi den med sin tæmmede skønhed og sine skarpe linjer står i så skarp kontrast til det omgivende fjeld- og fjordlandskab og dermed kan gøres til en spejling af nordboernes eksistens i Grønland i de første fire sekler af det forrige årtusinde: den europæiske kultur placeret midt i al Nordatlantens vildskab. Sandheden om nordboerne i Grønland er dog langt mere alsidig og farverig end den nordiske minimalisme, man kan tilskrive Hvalsøkirken, hvilket antologien i særdeleshed også viser.

De 16 artikler folder sig som ringe i vandet ud fra Hvalsøfjordens kirke i forhold til deres emner. Indledningsvis er vi helt tæt på selve kirken og dens restaurering i Georg Nyegaards glimrende artikel, og stille og roligt bevæger vi os længere og

længere ud i nordboernes verden og møder bl.a. deres kommunikationsmønstre (Lisbeth Imer og Orri Vésteinsson), boligskik (Mogens Skaaning Høegsberg), selvforståelse (Jonathan Grove, Lilla Kopár og Anne-Sofie Gräslund), religion (Berit Gjerland og Christian Keller samt Lesley Abrams) og tilstedeværelse i Vínland (Birgitta Wallace og Gunnar Karlsson). Selve opbygningen er meget vellykket, og selv om den indholdsmæssige variation i artiklerne er stor, oplever læseren måske det samme som de, der deltog i konferencen oplevede – at vi med udgangspunkt i en enkelt lokalitet og de spørgsmål, den rejser, ser en fortidig befolkning og dens kultur udfolde sig for øjnene af os.

Omfanget af de enkelte artikler er meget varieret, ligesom de repræsenterer ret forskellige stadier imellem ny forskning og nyfortolkning af mere kendte betragtninger. Denne alsidighed er på den ene side konceptuelt forstyrrende, idet en artikels tilstedeværelse i antologien ikke i sig selv indikerer dens indhold som et forskningsmæssigt nybrud. På den anden side er sammensætningen en fuldstændig ærlig og redelig fremstilling af den kompleksitet, der er kendetegnende for *Stand der Forschung* i norrøn forskning. I det samlede billede må man påskønne sammensætningen af arkæologiske og historiske artikler, der tilsammen viser det store potentiale i de alsidige kilder, vi har til rådighed for at forstå de norrøne samfund.

Artiklerne er, som redaktørerne konstaterer, generelt af meget høj kvalitet, og deres variation ligger især i den mængde nye data, de præsenterer. Her vil jeg tillade mig at fremhæve Mogens Skaaning Høegsbergs, Orri Vésteinssons samt Berit Gjerland og Christian Kellers artikler, der inden for henholdsvis byggeskik, kirkestruktur/kommunikation og brug af de nordatlantiske landskaber fremlægger nyt og særdeles spændende materiale.

Vil man pege på en mangel, savnes der blandt artiklerne bidrag fra de omfattende

naturvidenskabelige undersøgelser af snart sagt alle miljøparametre i det norrøne Grønland. Af ukendte grunde var der ikke nogen stor deltagelse fra dette forskningsfelt på selve konferencen, og de har derfor naturligvis heller ikke fundet vej ind i antologien. Det er ærgerligt, fordi netop denne forskning er så dominerende i den norrøne arkæologi, men heldigvis har årene siden konferencen budt på en række publikationer herfra, så disse sammen med den her omtalte antologi tilbyder et heldækkende billede.

På den tekniske side lever bogen til fulde op til moderne standarder, og der bringes en rigdom af farveillustrationer fra såvel konferencen som i relation til de enkelte artikler. I denne sammenhæng skal ikke mindst fremhæves Vivian Ettings bidrag om den tidlige udforskning af Grønland under Christian IV, hvor de mange kort, der gengives, er en stor fornøjelse at studere og ellers sjældent er set publicerede.

I antologiens forord skriver redaktørerne følgende: "Programmet var tætpakket, og nærværende conferencepublikation omfatter kun et udsnit af alle præsentationerne fra konferencen. Ikke desto mindre håber vi, at læseren kan få et indtryk af indlæggenes høje kvalitet. Deres sammensætning er efter vores mening et vidnesbyrd om den spændende og fremadstormende forskning, der præger feltet, og som vi håber vil give anledning til debat og yderligere forskning i fremtiden." (Anmelderens oversættelse).

Med henvisning til mine indledende betragtninger om anmelders funktion vil jeg konkludere, at antologien I høj grad opfylder dens formål. Denne anmelder vil varmt anbefale antologien ikke blot til fagfæller, men også til et bredere publikum med interesse i emnet.

Poul Baltzer Heide
Øhavsmuseet

E. Baudou: *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar.* Svenska lärde. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm 2012. 413 sider. ISBN 978-91-7353-539-7. Pris: ca. 285 SEK.

Evert Baudou, født 1925, disputerede i 1960 på den store "Die regionale und chronologische Einteilung der jüngerer Bronzezeit im nordischen Kreis" (Stockholm 1961), et værk, der stadig er yderst nyttigt. Baudous hovedindsats kom dog til at ligge i det svenske Norrlands arkæologi; han var således professor ved Umeå universitet 1975-91. Som emeritus har Baudou helliget sig faghistoriske studier med bl.a. den betydelige "Den nordiska arkeologin – historie och tolkningar" (Stockholm 2004), der desværre er lidt oversat i Danmark. Titlen på Baudous seneste og meget velskrevne værk er anført ovenfor; det omhandler en stormand fra gennembruddenes første tid inden for europæisk og nordisk arkæologi, den svenske professor og senere rigsantikvar Oscar Montelius (1843-1921).

Baudous spændende arbejde over Oscar Montelius' liv er disponeret i seks – antallet er næppe tilsigtet! – kronologiske og letlæste hovedafsnit (med talrige underafsnit), gengivet på dansk således: Ungdomsårene 1843-61, Uppsalatiden 1861-69, Arkæologiens kulturhistoriske mål 1869-75, Den genopdagede bronzealder 1876-85, Forskning og samfundsspørgsmål 1886-1907, og Rigsantikvaren, politiken og forskningen 1907-21. Afsnittenes navne siger det meste; læseren bør straks kaste sig over underafsnittene med iver og glæde.

Montelius blev født ind i en embedsmandsfamilie og boede hele sit liv på samme trygge adresse i Stockholm, der også husede forældrene, så længe de levede. Montelius blev gift i 1871; ægtefællen – og arbejdskammeraten – var Agda Montelius, (1850-1920), født ind i en hø-

jere embedsmands- og militærfamilie. Hun var også en i datiden meget kendt kulturpersonlighed og kvindesagsforkæmper, bl.a. formand for det meget indflydelsesrige Fredrika Bremer-forbundet og engageret i fredsbevægelsen (under Første Verdenskrig). Ægtefællens interesser og position skal nævnes, bl.a. fordi Oscar Montelius selv tog kvindesagsemner op især i sine populære arkæologisk-historiske skrifter. I 1908 indførtes almindelig stemmeret i Sverige, dog kun for mænd; kvinderne fik først stemmeret i 1918. De to barnløse fæller er begge begravet i et tidstypisk, dysse lignende monument ved Solna ved Stockholm.

Oscar Montelius blev studerende i Uppsala i 1861 og kandidat i 1868; han arbejdede på Statens Historiska Museum allerede fra 1863 og som fastansat fra 1868. 1888 blev han professor (han var en meget aktiv offentlig forelæser); 1907-13 var han rigsantikvar. Montelius gik på pension i 1913, for da, som både liberalt og nationalt sindet, bl.a. at hellige sig "politikken" sammen med sin ligeledes udadvendte hustru samt visse, i datiden populære, videnskabsfelter bl.a. vedrørende germanerne og deres særlige egenskaber, menneskenes racer, m.v. (hvilket siden er blevet kritiseret). Montelius var en beundrer af tysk arkæologi. Endelig indvalgte Montelius i det ærefulde Svenska Akademien ("De aderton") i 1917. En meget stor del af Montelius' tid især i de ældre år gik med foreningsarbejde, internationalt kultur- og videnskabsdiplomati og lignende, hvilket forhindrede afslutningen af en del generelle arbejder (som måske også var ved at blive forældede). Montelius døde af lungebetændelse i 1921, hjemkommet fra en foredragsrejse til København og Helmstedt i Tyskland.

Et kuriøst aspekt i Montelius' liv er den verdensberømte svenske dramatiker August Strindbergs velkendte angreb i 1880'erne for "knappologi", dvs. nyttesløse, materielle *détaille*studier i historiestudiet (Strindberg skrev selv om Sveriges hi-

storie, men på et løst grundlag). Angrebene ligner et indfald og et udfald mod en i offentligheden kendt og afholdt person, som ikke mindst stod på empiriens, omend lidt kedelige, grund som historisk metode.

Montelius var næsten konstant på rejser i ind- og udland, bl.a. betalt af velhavende fonde. Han besøgte alle europæiske lande, inklusive Italien (bl.a. de rige samlinger i Bologna), frem til 1885, dog ikke det urolige Balkan. Det fremgår tydeligt af arkivmaterialet, at Montelius kan tegne, hvilket var helt essentielt for en arkæolog dengang. Hertil kom redaktions- og anden virksomhed. Den videnskabelige produktion er meget stor og omfatter, som antydnet, flere sammenfattende arkæologisk-historiske arbejder om Sverige. Et europæisk hovedværk er "La civilisation primitive en Italie depuis l'introduction des métaux I-V" (Stockholm 1895-1922), hvori Montelius aftegner det kronologisystem, der i hovedtrækkene stadig anvendes for det sene forhistoriske og protohistoriske Italien.

I nordisk arkæologisk sammenhæng står "Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien" (Stockholm 1885) ubetinget som det vigtigste værk; det er her, Montelius fremlægger sine seks bronzealderperioder, som stort set stadig holder – et arkæologisk mirakel. Det meget smukt producerede atlasværk "Minnen från vår forntid I. Ste-nåldern och bronsåldern" (Stockholm 1917), som stadig er yderst brugbart, knytter sig hertil.

Det kan næsten synes, som om Montelius' nordiske hovedværk sprang frem fuldt færdigt, men i virkeligheden går der en diskussion med Sophus Müller forud (se nedenfor), ligesom andre og andres, bl.a. Hans Olof Hildebrands (1842-1913) arbejder. Den oprindelige todeling af bronzealderen (ved J.J.A. Worsaae, død 1885) byggede første og fremmest på ændring af gravskikken: fra jordfæste til ligbrænding. Men det ser ud til, at man i hvert fald i Kø-

benhavn havde set konturerne af en detaljeret oldsagskronologi for bronzealderen allerede i 1850'erne, hvis ikke før, som det fremgår af de kronologisk korrekte arrangerede oldsagssekvenser i "Atlas for nordisk Oldkyndighed fremstillende Prøver fra Bronzealderen og fra Jernalderen" (Kjöbenhavn 1857), som bygger på en nyopstilling af museets udstilling (jvf. herværende anmelders korte "Detailed Bronze Age Chronology at 1850", i *Acta Archaeologica* 79, 2008).

Montelius var i København i 1869 i forbindelse med den store internationale arkæologikongres, hans første og hans internationale ilddåb, som utvivlsomt var både en øjenåbner og netværksskaber for den unge begavede svensker. Han har derfor også på første hånd kunnet stifte bekendtskab med den "danske kronologi", der byggede på et meget større materiale end den svenske, og kunne gøre denne til sin egen gennem perfektion. Montelius' forfatterskab afspejler både et meget godt og europæisk baseret kendskab til det empiriske materiale (men med forbavsende få dybdegående analyser) og især i de senere år en søgning efter naturvidenskabelig "orden" à la nys afdøde Lewis R. Binford, nyarkæologiens fader.

Montelius' store danske samtidige er Sophus Müller (1846-1934). Müller var søn af en numismatiker og museumsmand, blev student i 1864, kandidat i 1871 og siden lærer, helt frem til 1876. Müller engagerede sig først i arkæologien i 1870'erne, hvor han også var på en længere europæisk studierejse. Müller var direktør for Nationalmuseet frem til 1921. Han afløste Worsaae som den ledende arkæolog i Danmark. Müller gjorde en kolossal indsats som organisator, i felten og ikke mindst for de hastigt voksende samlinger, med sin bemærkelsesværdige koncentrationssevne og flid. Hans systematiske og analytiske talent var af uvurderlig betydning for dansk arkæologi, ikke mindst fordi han tænkte i helheder og interesserede sig for

alle perioder. En formidlingsmæssig og højst læseværdig klassiker er "Vor Oldtid" (1897). Regnet i "udenlandske breve til Montelius" er Müller den største bidragsyder. Ingvald Undset (1853-1893) fra Oslo følger tæt efter i antal forsendelser, men det må ikke glemmes, at Norge på det tidspunkt var en svensk klientstat, hvorfor megen korrespondance gik til eller ligefrem via Stockholm.

Over for Montelius var Müller en tidlig kritiker af kontekstløs typologisering (jvf. "Mindre Bidrag til den forhistoriske Archæologis Methode" i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1884), hvor man mindes Binfords bemærkning om, at man jo kan *seriate* en sæk kartofler (efter størrelse af kartoflerne), dvs. at "system" ikke siger noget i sig selv. I sidste ende blev det dog Montelius' oldsagsbaseerede *kulturhistorie* – periodeinddelingen af bronzealderen – der blev stående snarere end Müllers forbehold, selvom disse var nok så metodisk korrekte. Materialet rakte måske ikke dengang, men Müller kunne med større styrke have gjort opmærksom på, at Montelius' typesekvenser som regel kun dækker kortere tidsspand (i modsætning til Montelius' famøse "jernbanevogne" der udvikles og kører den dag i dag!), og vigtigst, at udviklingen foregår gennem eksperimenter, hvoraf nogle bliver alment accepteret, andre ikke. Endelig indgår både rigdomsbetingede og kønsmæssige forhold, f.eks. at visse ret ydmyge, men høj-signifikante bronzer næsten kun findes i rigt udstyrede grave, og at fibler i det store og hele skifter køn fra ældre til yngre bronzealder.

Så langt hovedkonturerne af Oscar Montelius' arkæologiske liv. Det, Evert Baudou gør i sit værk, er at nedtone det arkæologiske lidt i forhold til det menneskelige, som han baserer på et hav af dokumenter og breve og ikke mindst dagbøger, som hidtil ikke har været studeret i detalje. Herved fremstår Montelius og hans hustru – og hele den aktive verden omkring

dem – næsten som afsnit i en engelsk TV-serie, dog med den forskel, at det videnskabelige og arkæologiske samt det samtidsaktuelle og politiske er kritiske og meget interessante medspillere, ikke ejendom og penge, men nok ære.

De næsten 100 år, der er gået siden Montelius' og hans Agdas død, samt fraværet af børn i ægteskabet gør også, at personlige følelser, især fra hustruens side (brevene!) og selv den modne Montelius' utroskab ca. 1903 (med en fremstående tekstilkunstner, chef for "Håndarbejdets Venner"), frit kan fremlægges. Det samme gælder hans modsætningsforhold til en stor samtidig svensk og lige så højproduktiv kulturhistoriker, den i forhold til Montelius mere afmålte og indelukkede H.O. Hildebrand [jr.], som længe var Montelius' konkurrent og endog foresatte på museet i Stockholm.

Evert Baudou afrunder sit biografiske arbejde med at give Montelius ordet i to citater. I det første, fra 1897, siger han om sig selv: Just fordi han kender fortiden, ønsker han ikke at have levet i den. Montelius giver således udtryk for optimisme og en fremtidstro, historien har givet ham. I det andet citat, fra 1916, meddeler Montelius sit eget og arkæologiens *credo* i tre punkter: den materielle kultur (og det deraf afledte åndelige); den første brug af metallerne i de forskellige lande; og de højtudviklede landes indflydelse på de mindre udviklede. Med andre ord, materialitet og studiet deraf, industri, og kulturdiffusion – kolonitidens essens, som Oscar Montelius her gengiver midt under Første Verdenskrig! I sin egen forskning var det dog utvivlsomt *tiden*, der var det mest essentielle.

Men den korteste konklusion er nok: Der er ingen tvivl om, at Evert Baudou har skrevet en vidunderlig klassiker.

Klavs Randsborg
Forhistorisk Arkæologi
Saxo-Instituttet
Københavns Universitet

Felix Bittman, Johannes Ey, Martina Karle, Hauke Jöns, Erwin Strahl & Steffen Wolters (red.): *Marschenratskolloquium 2009. Flüsse als Kommunikations- und Handelswege / Marschenrat Colloquium 2009. Rivers as Communication and Trade Routes. 5.-7. November 2009, Deutsches Schifffahrtsmuseum, Bremerhaven. Siedlungs- und Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*, vol. 34. Rahden/Westf. 2011. 393 sider. ISBN 978-3-86757-852-3. Pris: 59,80 €.

"Flüsse als Kommunikations- und Handelswege" præsenterer en række udvalgte artikler fra Marschenratskolloquium 2009 med samme tema. Sproget er primært tysk samt engelsk, og alle artikler indeholder et tysk og engelsk abstract. Artiklerne er forfattet af eksperter fra mange forskellige lande, og som udgangspunkt henvender artikelsamlingen sig til et bredt publikum interesseret i kommunikation og handel via vandveje.

I forordet skriver H. Jöns, at artiklerne med forskellige udgangspunkter fokuserer på floders kulturhistoriske betydning. Som Jöns skriver, anvendes kortlægninger over fremmede genstande og importvarer som regel til at karakterisere kystområderne og floderne, og samtidig indikerer han, at artikelsamlingen kan fungere som en trædesten fra selve kortlægningen til en bredere forståelse af kommunikationsvejes betydning for både nærliggende samfund og mere vidtrækkende netværk.

De 25 artikler er opdelt i fire forskellige temaer. Det første tema handler om kilder, metoder og forskningsstrategier, og i den forbindelse er "Archaeological research in the Lower Rhine – theory and practice" af W. Waldus & W. van Breda værd at fremhæve, da artiklen præsenterer et forsøg på at samle den våde og tørre arkæologi i et maritimt kulturlandskab omkring floderne. Det fremstår ofte problematisk, netop når den våde og tørre arkæologi skal samarbejde om at skabe en bredere forståelse af et større område, og derfor mener jeg, at

denne artikel bør fremhæves. Et andet bud på at samle den våde og tørre arkæologi er “Wasser zwischen den Welten – Überlegung zum archäologischen Quellenwert einer bronzezeitliche Flusslandschaft” af C. Huth, der betragter floder som en grænsezone mellem forskellige verdener. Samtidig understreger Huth, at Rhinen både har adskilt og samlet, hvormed denne tvedelte betydning af vandet må have haft en praktisk og formentlig også religiøs betydning for bronzealdermennesket. Det er begrænset, i hvor høj grad vand og land samles til en større helhed, men det første tema indeholder interessante forsøg på en samling.

Det andet tema handler om både, skibe og fartøjer, og her bliver fartøjer fra den middelalderlige og tidlige moderne periode præsenteret.

Det tredje og mest omfangsrige tema handler om floder og deres bredder som rum for transport og kommunikation, og inden for dette tema præsenteres forskellige eksempler på, hvilken betydning floder og vandveje har haft. Et godt eksempel er “Die Bedeutung des Limfjords für Kommunikation und Handel in der jüngeren Eisenzeit Dänemarks (200-1100 n. Chr.)” af J.N. Nielsen, fordi denne artikel fremhæver den væsentlige betydning, som Limfjorden har haft i forhold til udvekslingen af ideer og varer lokalt og regionalt. Floder og vandveje beskrives ikke som på en passiv måde at være del af forskellige netværk, men i forhold til vandvejes betydning for det samfund, der bruger dem. En anden artikel, der fremhæver symbiosen mellem vand- og landveje, er “Inland navigation and trade in a land without rivers – fjords and streams as navigation and trade routes in Viking Age Denmark” af J. Ulriksen, hvor transport og handel præsenteres med fokus på vandveje og forskellige skibstyper. Denne artikel har en anden relevant pointe, som vi måske i stigende grad bør tage til os, nemlig at vandvejene ikke var de eneste veje, da både land- og

vandveje var nødvendige for det daværende samfund. Med det tredje tema er der endnu mere, der antyder, at vi ved at kombinere de våde og tørre elementer får en bredere forståelse for helheden af de daværende samfund og kommunikationsveje.

Det fjerde og sidste tema handler om specialpladser langs bække, floder og bugter og indeholder de fremmeste refleksioner over vandvejes betydning. I “Stavnsager and the ‘toffee brooch’ network – aspects of the metal-rich settlements of sixth-century southern Scandinavia” af K.H. Nielsen beskrives Stavnsager og flere andre metalrige pladser. Af de metalrige pladser inden for det nuværende danske område ligger hovedparten med tilknytning til vandveje, hvilket understreger, hvor vigtige vandveje var i forhold til kommunikation og netværksdannelse, og det er interessant at kunne følge de vidtrækkende netværk, som Stavnsager var en del af, via udbredelsen af eksempelvis de såkaldte ‘toffee brooches’, der er med til at tegne billedet af et netværk i det sydøstlige Skandinavien samt forbindelserne til Altmark og Frisia. Igen og igen understreger artiklerne i det fjerde afsnit, at vi ikke blot skal arbejde med vandvejene, men også med de omkringliggende områder for at opnå den ønskede forståelse for vandvejenes betydning for de samfund, der brugte dem. Dette ses også i “Der Anschluss der Wurt Hessens an gezeitenbeeinflusste Wasserwege und die Nachweise für Schifffahrt” af A. Siegmüller og F. Bungenstock, hvor både Wurt Hessens og denne terps omgivelser samles til en større forståelse for hele området og betydningen af netop vandveje.

“Flüsse als Kommunikations- und Handelswege” tager fat i mange interessante aspekter, hvoraf især relationen mellem vand- og landveje forekommer essentielt. Ikke desto mindre bliver læseren efterladt med flere ubesvarede spørgsmål samt et ønske om et opsamlende afsnit, hvor flere af de problemstillinger, der tages op i for-

ordet, gennemgås, hvorved de væsentligste pointer og refleksioner fra Marschenratkolloquium 2009 kunne samles til en udvidet forståelse for floders kulturhistoriske betydning.

Jeg savner generelt en mere problematiserende og samlende tilgang i forhold til land- og vandveje i de udgivelser, der arbejder med vandtransport, og som inddrager både den våde og tørre arkæologi. "Flüsse als Kommunikations- und Handelswege" fremstår som en oplagt udgivelse til netop dette, men kommer alligevel ikke helt i mål med den samlende tilgang. På trods af forskelligartet brug og fysiske træk er land- og vandveje nemlig ikke to adskilte verdener, da de i stedet kompletterer hinanden, hvilket i højere grad kunne være understreget i denne udgivelse.

Spørgsmålet er, hvordan vi håndterer forventningen om, at der skal være øget kommunikation og handel på grund af tilknytning til en eller flere vandveje, når tilknytningen ofte er vanskelig at erkende i den materielle kultur. Måske vil en løsning være at fokusere på vandvejes sociale betydning for de nærtliggende samfund og ikke udelukkende fokusere på maritime efterladenskaber. Samtidig virker det oplagt at blive ved med at fokusere på den forskelligartede brug af vandvejene og udvide erkendelsen af denne flertydige forståelse.

Vandvejene fungerer selvfølgelig kun så længe, mennesker bruger dem. Dette bliver ofte glemt, når vand- og landveje sammenlignes, da vandveje nemt kommer til at fremstå som den nemmeste måde at have kontakt med omverdenen på, mens landvejene glemmes. Dette fænomen beskriver flere af denne udgivelses artikler dog også, så der skal ikke herske nogen tvivl om, at "Flüsse als Kommunikations- und Handelswege" byder på et væld af interessante artikler, der både tidsmæssigt og geografisk favner vidt. En større vægtning af vandvejes sociale betydning havde hævet udgivelsen endnu et par grader, men den er bestemt anvendelig som introdukti-

on til den nuværende viden om netop floder som kommunikations- og handelsveje. Samtidig er bogen repræsentativ for den arkæologiske forskning i henholdsvis land- og vandveje, der burde kombineres mere, hvorved vi ville opnå en større indsigt i kommunikationsvejenes sociale betydning hos de samfund, der har genereret kommunikation, netværk og forbindelser i forhistorien.

Katrine Balsgaard Juul
Forhistorisk Arkæologi
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Stephan Borgehammar og Jes Wienberg (red.): *Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård.* Centrum för Danmarksstudier, vol. 28. Göteborg/Stockholm 2012. 552 sider. ISBN 978-91-7061-116-2 / ISSN 1651-775X. Pris: 450 DKK.

I begyndelsen af 1120'erne kaldte den engelskfødte munk Ælnoth Dalby for "locus celebris" – det berømte eller navnkundige sted. Der kan da heller ikke være nogen tvivl om, at Dalby i Skåne har været et betydningfuldt sted i dansk middelalderhistorie. Stedet gennemlever således en kompliceret, vanskeligt forståelig forvandling fra gårdsanlæg til bispesæde til augustinerkloster og var ved reformationen en af landets rigeste gejstlige institutioner. Kirken og klosteret, der stykke for stykke blev decimeret i tidlig moderne tid, har da også været genstand for flittig udforskning. Første omfattende analyse af bygningen blev publiceret af Sten Anjou i 1930, og efterfølgende har der løbende føjet sig undersøgelser og fortolkninger til i en støt voksende mængde publikationer om emnet, ikke mindst takket være Erik Cinthios indsats. Siden 1960'erne har han fremlagt sine stadig mere håndfaste fortolkninger af Dalbys udformning, forbillender og betydning. Cinthios konklusioner

står imidlertid ikke alene. Divergerende tolkninger af navnlig anlæggets tidlige historie er blevet luftet flere gange. Behovet for en samlende, kritisk diskussion af Dalbykomplekset er således med tiden blevet mere presserende. Det skulle et seminar i 2011 råde bod på, og bogen "Locus Celebris. Dalby kyrka, kloster och gård" er resultatet. Udgivelsen er et digert værk med 30 store og små artikler, redigeret af Stephan Borgehammar og Jes Wienberg, der begge har bidrag i bogen.

Der er ikke nogen tvivl om, at "Locus Celebris" er en imponerende bog, der med sine mange sider, farveillustrationer, hårde ryg og gode papirkvalitet, for ikke at tale om de tre plancher bagerst i bogen, er et særdeles indbydende arbejde. Mere relevant fortjener bogen ros for sit *longue durée*-perspektiv. Dalby Kloster, eller måske rettere stedet hvor kirken ligger, og klosteret lå, bliver behandlet fra den tidligste forhistorie og frem til to afsluttende bidrag, der overvejer fremtidige formidlings- og fremstillingstiltag for Dalby. Mellem Dalbys forhistorie og fremtid falder en lang række artikler, der har tyngdepunktet i middelalderen – navnlig den tidlige del af perioden.

Bogens artikler forholder sig til forskellige aspekter af stedet – der er de bidrag, der diskuterer Dalbys status som kortlivet bispesæde og forholdet til Lund, der er artiklerne om kirkens bygningshistorie, klosterets udformning, artiklerne der beskæftiger sig med kirken og klosteret i landskabet og endeligt de bidrag, der analyserer inventar og udsmykninger fra kirken, altså vidt forskellige emner både kronologisk og tematisk.

På den baggrund må man spørge, hvad udgivelsens ambition egentlig er. Et væsentligt mål for bogen må være at fungere som kritisk status. De to redaktører har hver en indledende artikel, der netop er en form for sammenfatning. Jes Wienbergs bidrag "Mellan kungar och kaniker. Dalby till debatt" er her et fremragende oplæg, der dels præciserer kildegrundlaget for studier

af Dalby, dels giver et forskningshistorisk rids over de væsentligste synspunkter og aktører. Her falder Stephan Borgehammars tilsvarende artikel "Symboler i Dalby" desværre igennem som en kluntet og dybest set overflødig gennemgang af de symbolske udlægninger, der har været af Dalby. Artiklens 32 sider kunne snildt være sparet bort. Fælles for de to redaktørers bidrag er, at de skærper læserens blik for de forskellige fortolkninger og analyser, der har været af Dalby. Når man efterfølgende læser bogens artikler, fremgår det da også, at der fortsat er ganske forskellige udlægninger af den tidligste historie, forholdet til kongemagten, klosterets opståen osv.

"Locus Celebris" fortæller med andre ord ikke én historie om Dalbys udvikling gennem tiden. Den er en samling af parallelle fortællinger, hvor der ofte er modstrid mellem bidragene i bogen. Hvad der står i en artikel, kan findes udlagt anderledes andetsteds i bogen, uden det nødvendigvis bliver angivet i fodnoterne. I sig selv er de forskellige synspunkter ikke noget problem; naturligvis er der forskellige holdninger, og selvfølgelig skal de præsenteres. Redaktørerne overlader det imidlertid til læseren at gennemskue, hvor stridsspørgsmålene ligger. Her lader Borgehammar og Wienberg os i stikken. Pluraliteten burde være blevet trukket frem som et omdrejningspunkt i bogen, der tydeligvis *ikke* forsøger at være en "stor fortælling" om Dalbys historie fra begyndelse til i dag. Udgivelsen er derfor kun et halvhjertet bud på en alternativ fremstillingsform. De enkelte forfattere havde mulighed for at diskutere deres indlæg under seminaret i 2011, men det havde været spændende og befordrende med en langt tydeligere dialog mellem bogens artikler. Krydshenvisninger og diskussion af andres bidrag burde have været meget bedre gennemført. Som det står nu, er artiklerne enlige stemmer, der taler uden megen interaktion med bogens øvrige bidrag. Det betyder også, at bogen er rig på gentagelser. Lige fra det

helt banale, som når mange af forfatterne blødt indleder med en malerisk beskrivelse af Dalby Kirke liggende højt oppe på Romelåsen til gentagelser af kilder og realoplysninger, altsammen noget, der gør bogen tung og lidt uelegant redigeret.

Når der med "Locus Celebris" ikke er tale om noget forsøg på en samlet fremstilling af Dalbys historie, må man naturligvis også overveje udvalget af artikler. Det lange perspektiv er som sagt godt, men som læser sidder man tilbage med en følelse af, at der er noget vilkårligt over bidragenes udvalg og emner. Det er således ikke bestemte spørgsmål, der samler de enkelte tekster. Den røde tråd er slet og ret, at emnet relaterer sig til Dalby. Men er det nok? Burde redaktørerne ikke snarere have udvalgt nogle diakrone problemstillinger, som kunne adresseres på forskellig vis? Det er i hvert fald tankevækkende, hvor forskellige spørgsmål om Dalby artiklernes forfattere ønsker at besvare. Men er det egentlig interessant og rimeligt uden nærmere refleksion at sætte artikler om det tidligste Dalby i 1000-tallet sammen med artikler om klostergodsets skæbne efter Reformationen? Godt nok er stedet, Dalby, det samme, men her ophører enhver sammenhæng vel også. Igen kunne man ønske sig, at redaktørerne havde brugt mere energi på at forklare sammenhængen og idéen med bogen.

De overordnede problemer ændrer dog ikke ved, at "Locus Celebris" indeholder et bredt udvalg af spændende og interessante artikler. Her lever Michael H. Geltings indlæg "Lund, Dalby og Bornholm. Politik og mission i biskop Eginos tid" i den grad op til Wienbergs indledende ønske om at sætte Dalby til debat. Gelting formår i hvert fald at provokere til eftertanke og videre diskussion. Stephan Borgehammars artikel "Kanikerna i Dalby. Tre studier" byder ligeledes ganske meget stof til eftertanke, der utvivlsomt vil få betydning for den videre udforskning af stedets historie.

Bertil Nilssons artikel "Vem döpte, när och var? Doprättigheter under tidlig me-

deltid i västkyrkan" er en ud af flere artikler, der bedst kan betegnes som kontekstualiserende, det vil sige artikler, der strengt taget kun berører stedet perifert, men hvis tema er ansporet af konkrete problemstillinger i Dalby. Netop Bertil Nilssons artikel er et vellykket eksempel på, at forfatterens liturgiske indsigt kan være med til at skære igennem den til tider tågede diskussion af fænomener som eksempelvis "dåbskirker". Ikke desto mindre er der alt i alt for mange af den type bidrag i publikationen.

Som samlet værk er bogen en frustrerende oplevelse, der yder læseren en del modstand. I de indledende artikler lufter redaktørerne gode tanker og takter om diskussionen af Dalby og måderne, man kan nærme sig monumentet på. Desværre kommer bogen som helhed til at fremstå som et lidt vilkårligt indblik i kirkens og klosterets lange historie. Det er sandsynligvis de færreste, der vil have glæde af bogen som helhed. Ikke desto mindre rummer den fine specialstudier, som bestemt vil være relevante fremover.

"Locus Celebris" havde potentiale til at blive mere end bare en samling foredrag. Det blev den ikke, men derfor føjer flere af artiklerne stadig relevante facetter til studiet af Dalby og tak for det.

Martin Wangsgaard Jürgensen
Danmarks Kirker
Nationalmuseet

Palle Eriksen (red.): *Erik Westerby, Arkæolog og politifuldmægtig i Ringkøbing*. Ringkøbing 2012. 98 sider. ISBN 978-87-88415-75-9. Pris: 199,95 DKK.

Bogen om Erik Westerby er en kort samling personlige og historiske anekdoter fortalt af Palle Eriksen og Kurt Nygaard Pedersen. Det er en hyldest til manden, der, til trods for at han var lidt af en særling, kom til at betyde meget i lokalmiljøet

i Ringkøbing både i kraft af hans hverv som politifuldmægtig og på baggrund af det, han syslede med i sin fritid. Ud over den interesse, han fandt i jurastudiet, var han nemlig også dybt interesseret og engageret i historiske og arkæologiske problemstillinger. Til trods for at han kun havde sin fritid til rådighed, formåede han at gennemføre yderst omhyggelige og vel-dokumenterede undersøgelser af arkæologiske lokaliteter og derigennem gøre skelsættende arkæologiske opdagelser. Det er formentlig også i forbindelse med hans jagt på senistidsjægerens bopladser og den følgende opdagelse af den dengang ældste kendte boplads i Danmark, Brommebopladsen ved Bromme i nærheden af Sorø, at han i dag er mest kendt i arkæologiske kredse.

Bogens lokalhistoriske perspektiv betyder, at fortællingerne helt naturligt er fæstet i den periode, Erik Westerby boede i Ringkøbing. Før han flyttede dertil i 1946, boede og arbejdede han som landsretssagfører i København, men han måtte på grund af mange års svækkende sygdom opgive sit virke i storbyen og valgte at flytte "tilbage" til Ringkøbing, hvor hans familie i sin tid var bosat. Desuden havde han arkæologiske incitamentter til at flytte til det vestjyske, da han mente, at der her, hvor isen under den sidste istid ikke havde hærget, var gode muligheder for at gøre enestående arkæologiske opdagelser. I Ringkøbing fortsatte Westerby som jurist i en stilling som politifuldmægtig. Han bosatte sig på et lille værelse på Hotel Ringkøbing, som havde til huse i en 1600-tals bygning ved Torvet centralt i byen. Her boede han i 34 år, indtil han, meget mod sin vilje, blev pålagt at flytte. Han nåede dog kun at tilbringe et år i sit nye hjem på hotellet i Tim, før han døde den 14. februar 1981 i en alder af 79 år.

Bogen består af tre overordnede afsnit. Den første del er skrevet af Palle Eriksen på baggrund af en gennemgang af det historiske og arkæologiske materiale. Der er

i denne del fortrinsvis fokus på de episoder i Westerbys arkæologiske karriere, der kom til at påvirke hans velfærd. Konflikten med de professionelle arkæologer fra Nationalmuseet spiller her en stor rolle. I den anden del fortæller Kurt Nygaard Peder sen en mere personlig beretning om sin tid sammen med juristen Westerby gennem hans ansættelse som kontorassistent på politifuldmægtigens kontor. Sammen tegner de to forfattere et fint og respektfuldt billede af en mand, der alt efter synsvinkel var stædig, nærlig og hovmodig eller viljefast, sparsommelig og stolt. I den sidste del af bogen er forfatteren Westerby selv. Han var en aktiv skribent og fik i 1956 udgivet en dobbeltkronik i Jyllands-Posten med titlen "Nyt fra min grusgrav". Heri beretter han om de arkæologiske og geologiske observationer, han havde gjort sig i en grusgrav ved Seest. Et genoptryk af de originale manuskripter til disse kronikker udgør den sidste del af bogen.

Det to/tredelte forfatterskab er i nogen grad både en af bogens styrker og en af dens svagheder. Det nuancerede og komplekse indblik, der kan komme af at have flere forfattere, går desværre en smule tabt i den forvirring, der bliver skabt ved skiftet i den sproglige fortællestil og den til tider let ustrukturerede kronologiske fortælle-ramme. Det er som udgangspunkt en god idé at lade en biografi indeholde en mere distanceret, nøgtern og informationsspækket fortælling samt en mere personlig beretning. Denne tosidethed er også med til at løfte bogen om Erik Westerby, men de to dele kunne med fordel have været skrevet bedre "sammen", så bogen havde fået et mere helstøbt udtryk.

Selv om bogen er et forholdsvis lille, anekdotisk værk, er den potentielle målgruppe bred, og der er lagt op til, at bogen kan appellere til folk med så forskelligartede interesser som arkæologi, jura og Ringkøbings lokalhistorie. Det er ikke ofte, man ser den samling nøgleord i én bog. Dog begrænses læserskaren en smule af

den historiske indsnævring, der er resultat af bogens bevidste fokus på individuelt udvalgte anekdoter fortalt i en forholdsvis løs sproglig fortællestil, der til tider grænser til talesprog. Det skal dog understreges, at dette er et bevidst valg fra forfatterens side – et valg, der udspringer af, at bogen er en omskrivning af en foredragsaften, der blev afholdt af Ringkøbing Museumsforening den 23. februar 2011 om og til ære for Erik Westerby. På baggrund af bogens egne opstillede præmisser formår den derfor fint at imødekomme sit formål. Bogen er en kort, men god introduktion til Erik Westerby. Vil man have en uddybende skildring af hans livshistorie, kan man med fordel supplere med C.J. Beckers indlæg i bogen “De ældste fund” (1985) og A. Fischers artikel om Erik Westerby i *Kuml* 2002.

Trine Kellberg Nielsen
Forhistorisk Arkæologi
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Geir Grønnesby (red.): *Graver i vejen. Arkæologiske undersøkelser E6 Steinkjer.*

VITARK 8. *Acta Archaeologica Nidrosiensia* 2012. 208 sider. ISBN 978-82-519-2937-0.

NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim udgiver en skriftserie, kaldet VITARK, som ifølge omslagsteksten skal præsentere ny norsk og nordisk arkæologisk forskning. Nærværende udgivelse har sit emnemæssige udgangspunkt i arkæologiske nøddudgravninger, som er foretaget fra 2000 til 2006 i forbindelse med udvidelsen af vej E6 mellem Trondheim og Steinskjer, der ligger inderst i Trondheimsfjorden. Bogen omfatter en introduktion af redaktøren fulgt af 11 artikler, der fordeler sig i to hovedafsnit. Det første og største har overskriften “Jernalderens sociale og økonomiske landskap”, mens det andet udgø-

res af to artikler under overskriften “Frøset i yngre steinalder og bronzealder”.

I introduktionen præsenteres baggrunden for bogen, hvis overordnede formål er at fremlægge forskningsresultater og dermed råde bod på den ændrede praksis, hvor udgravningsberetningerne ikke længere rummer videnskabelig bearbejdning af fundmaterialet.

Ellen Grav Ellingsen og Geir Grønnesby står bag den første artikel om gravene ved Lø. Der er tale om to kendte gravrøser ved fjordkysten, men under udgravningen dukkede yderligere en bådgrav og et naust op. Fundforhold og materiale præsenteres grundigt. Ældst er høj 1, en røse fra yngre romertid med en jordfæstegrav og 2-3 jordfæstegrave udenfor. En bronzefibel med høj nåleholder fra C1 blev fundet i centralgraven, og et trækulslag derover er C14-dateret til mellem 60 og 235 e.Kr. Et trækulslag, der dækker røsen over centralgraven, er ved to prøver C14-dateret til mellem 100 f.Kr. og 80 e.Kr. Misforholdet mellem C14-dateringer, stratigrafiske iagttagelser og oldsager er et tilbagevendende problem i flere af bogens artikler, og det gør det ikke nemmere at vurdere forholdene, når det ikke oplyses, om man opererer med en eller to sigma, og om der er korigeret for reservoir-effekt eller ej. Over den primære røse var anlagt en urnegrav fra sidste del af yngre romertid, og i vikingetid er der kommet en bådgrav til, som er blevet placeret på toppen af røse og urnegrav og dækket af en større høj. Denne grav omfattede bl.a. våbenudstyr og en skålvægt. Høj 2, som lå ca. 20 m nordligere, rummede en brandgrav fra vikingetid. Bådgrav 3 fandtes i kort afstand syd for høj 1. Båden var gravet ned i undergrunden og dækket af en mindre røse. Udover lidt brændte ben fandtes bl.a. en lille knap af flettet sølvtråd fra midten af 10. århundrede. Til gengæld er trækul fra fylden, hvor båden har ligget, C14-dateret til 95 f.Kr.-5. e.Kr. og 255-385 e.Kr. Genanvendelsen af ældre gravmonumenter i vikingetid er al-

mindeligt forekommende, ikke mindst hvis der er tale om en landskabeligt fremtrædende placering. Der henvises til, at samme forhold gør sig gældende i Sverige, og det kan tilføjes, at Eva Thäte har påvist en tilsvarende praksis i Danmark.

Ellingsen og Grønnesby er også forfatterne bag artiklen om “Kaupangen på Steinskjer”. Sagatekster udpeger Steinskjer som Ladejarlernes konkurrent til kongens “handelsby” i Nidaros i begyndelsen af 1000-årene, og fundet af skålvægt og en sølvtrådsknep i gravene ved Lø giver forfatterne en fornemmelse af kontakter langt udenfor Norge. Artiklens målsætning er at undersøge, om man med udgangspunkt i fundspredning kan sandsynliggøre tilstedeværelsen af en handelsplads ved Steinskjer. Forfatterne skitserer diskussionerne om handelspladsindikerende fundkoncentrationer i Norge, ligesom debatten om typeinddeling af nordvesteuropæiske emporier vurderes. De handelsindikerende fundtyper fremlægges som værende vægtudstyr, H-sværd, perler og importgenstande. Sidstnævnte defineres som fremstillet “langt udenfor funnstedet”. Til trods for fravær af fund i Steinskjer og en fundfordeling, der peger på det sydligere beliggende Sparbu som stedet, mener forfatterne alligevel, at det er Steinskjer, der er handelspladsen. Det kan forekomme lidt modsætningsfyldt, men generelt har forfatterne en god kildekritisk indstilling til deres materiale, og når de fremhæver, at handelspladserne skal ses i sammenhæng med deres opland, er jeg helt enig.

I “Trek av eldre jernalders dødekult i Trøndelag” studerer Torkel Johansen gravskikken som hændelsesorienteret med riter, ceremonier og gravmonumenter, hvor det er relationerne mellem hændelserne og konstruktionerne, der er i fokus. Udgangspunktet er i Løgravene, og forfatteren konkluderer, at urnegraven er nedsat i anden halvdel af 4. århundrede på baggrund af to C14-dateringer på hhv. 340-415 e.Kr (brændte ben) og 225-335

e.Kr. (trækul fra birk fundet mellem de brændte ben). Diskrepansen vurderes ikke. Gravfund fra Trøndelag bliver behandlet systematisk med klare definitioner, og forfatteren påpeger fint svaghederne ved de generaliseringer, han foretager. I konklusionen trækkes elementer frem, som opfattes som typiske for perioden, ligesom nye elementer i ritualer og gravskik eksemplificeres.

Ellen Grav Ellingsen er forfatter til “Forholdet mellem haug og naust på Lø – en markering av bruksrett?”, hvor essensen er, at selvom en høj ligger med afstand til gården, så kan den alligevel markere ejendoms- eller brugsret til et område i vikingetid. Løgravene er atter udgangspunktet, og forfatteren anfører, at højene ligger ved en havneplads. Den er ganske vist ikke påvist i vikingetid, men forfatteren bruger tilstedeværelsen af et naust fra romersk jernalder som argument. Til støtte herfor henvises til, at der ved 10 af områdets 18 naust fra ældre jernalder er opført storhøje i yngre jernalder, hvilket skal ses som fortsat hævde af brugsret til havnepladser i vikingetiden.

“Båtgravene fra Lø – et uttrykk for nøyere regisserte gravritualer” er skrevet af Anne Herstad, som fokuserer på, om bådgrave skal opfattes som specielle i vikingetiden. Ca. 15 % af alle grave har været med båd, som typisk er repræsenteret ved et større eller mindre antal klinknagler. Forfatteren ser ikke umiddelbart båden som et udtryk for rigdom, men mere som en for området nødvendig brugsgenstand. Alligevel er der en tendens til sammenfald mellem gravfund med båd, våben og vægtudstyr i Midtnorge. Forfatteren opfatter bådgraven i høj 1 ved Lø som den mest markante. Det er den, de to andre bådgrave knytter sig til, og dermed fornyer krav på hævdevundne rettigheder, som er repræsenteret af høj 1.

Enkelte fund fra Løgravene er behandlet i korte artikler af hhv. Lise Bender Jørgensen, der præsenterer tekstilerester fra båd-

graven i høj 1, mens Lucy Skinner har undersøgt metallernes lødighed og legeringer fra både yngre romertid og vikingetid.

Grønnesby og Ellingsen tager i "Naustene fra Lænn og Lø" fat på flere lokaliteter fra Lø og sydvest på langs kysten. De multifunktionelle bygninger har været genstand for langvarig forskningsmæssig interesse i Norge. Naust er generelt et fænomen fra ældre jernalder, og de konkrete eksempler hører da også til her. Forfatterne mener, at naust i højere grad end at være bådhuse har spillet en rolle som symbol for høvdingen og hans følge på linje med hallen i yngre jernalder.

Lars F. Stenvik skriver om et høvdingesæde i Egge, som ifølge Snorre Sturlusson spillede en markant rolle i vikingetidens Trøndelag. Imidlertid fremlægges udgravningen af et bopladsområde med enkelte hustomter fra yngre bronzealder eller førromersk jernalder. Der er ingen bebyggelsespor fra yngre jernalder i området, men grave fra vikingetid i nærheden inddrages for at underbygge en idé om magtmæssig kontinuitet. Det virker meget lidt overbevisende.

Frank Asprenm præsenterer overvejende neolitiske køkkenmøddinger, hvoraf en enkelt blev påtruffet og udgravet ved Frøset i forbindelse med vejudvidelsen. Forfatteren forsøger at se lokalitetstypen som andet og mere end et bopladslevn. Han inddrager en canadisk teori om det transegaltære samfund og ser køkkenmøddingerne som udtryk for indtagelse af særlige statusmarkerende levnedsmidler, som skulle være kontrolleret af en central aktør, der kaldes en "aggrandizer". Det understreges, at der ikke er tale om en Big Man-type, men det er nu svært at se forskellen ud fra artiklen.

Den sidste artikel er skrevet af flittige Geir Grønnesby og omhandler bronzealdergrave mellem Toldnes og Holan. Tre gravrøser blev udgravet ved Frøset, og de indgår i en koncentration af røser på begge sider af et fossilt sund. Mange stammer fra

ældre bronzealder og er placeret monumentalt på højtliggende punkter ud til vandet. Røserne sammenholdes med helleristningsfelter, som ligger enten nord eller syd for det fossile sund. Forfatteren foreslår, at sundet har været et grænsedrag mellem to grupperinger og har fungeret som bufferzone i et konfliktfyldt område.

Som bog betragtet er VITARK 8 lykkes udmærket. Det er interessant at se forskellige indfaldsvinkler til materiale fra de samme udgravninger, hvor ikke mindst gravene og naustet fra Lø spiller en central rolle. Svagest står de indlæg, hvor det arkæologiske udgangspunkt ikke er omfattende nok til at bære artiklens titel og problemstilling. Der er generelt en god, videnskabelig gennemgang af fundmaterialet, der er formulerede målsætninger og problemstillinger til hver artikel, og i det store hele inddrages relevante fund og områder til perspektiveringerne. Som supplement er bag i bogen flere appendiks med lister over fund og lokaliteter.

Jens Ulriksen
Næstved

Uta Halle & Dirk Mahsarski (red.):

Graben für Germanien – Archäologie unterm Hakenkreuz. Stuttgart 2013. ISBN 978-3-534-25919-9. Pris: 24,90 €.

Fra 10. marts til 8. september 2013 lagde Focke-Museum i Bremen rum til udstillingen "Graben für Germanien – Archäologie unterm Hakenkreuz". Som det fremgår af titlen, handlede udstillingen om arkæologiens rolle under Adolf Hitlers "Tusindårsrige" fra 1933 til 1945. Et emne, der i de sidste to årtier – og navnlig efter det i 1998 af Achim Leube foranstaltede seminar "Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933-1945" på Humboldt-universitetet i Berlin – har været genstand for debat, yderligere seminarer og artikel- og bogud-

givelser syd for grænsen. Interessen for denne turbulente del af arkæologiens historie har også sat sig enkelte spor herhjemme. Blandt andet har John T. Lauridsen undersøgt det største danske nazist-parti, Frits Clausens DNSAP, (mis)brug af den danske forhistorie i forsøget på at skaffe partiet historisk og national legitimitet, mens Lars Schreiber Pedersen har studeret forholdet mellem dansk og tysk arkæologi 1933-45 (se Kuml 2005). En samlet oversigt, som den der nu foreligger fra tysk side i form af det her omtalte udstillingskatalog, mangler dog fortsat.

“Graben für Germanien” er udformet som en antologi bestående af 23 kapitler, skrevet af et større forfatterkollektiv på 16 personer med redaktørerne Uta Halle og Dirk Mahsarski i spidsen. De enkelte kapitler varierer i længde fra mellem fem og ti sider. Pladsen her tillader ikke en detaljeret gennemgang af hver enkelt bidrag, men anmelderen står inde for, at de alle er af høj kvalitet og udtryk for “Stand der Forschung”.

Bogen er inddelt i fem tematiske hovedafsnit og afsluttes med et bidrag af Karin Walter om de didaktiske og formidlingsmæssige overvejelser, folkene bag udstillingen i Bremen har haft undervejs i tilblyelsesprocessen.

Første hovedafsnit, “Germanien – Funde und Erfindung”, indeholder fire bidrag om de forestillinger om Germanien, som folk har gjort sig fra antikken og frem til tiden omkring Hitlers magtovertagelse i 1933. Tassilo Schmitt indleder med en glimrende oversigt over forskellige romerske forfatters forestillinger om Germanien og de folk, der beboede disse så fjernt fra det civiliserede Rom beliggende egne. At Germanien i bund og grund er en historisk konstruktion, eller en myte om man vil, er man ikke i tvivl om efter at have læst Schmitts bidrag. Herefter fortæller Uta Halle om genopdagelsen af Tacitus’ “Germania” i slutningen af middelalderen, og om den rolle skriftet spillede for

den tyske selvforståelse og i skabelsen af en egentlig national identitet i de efterfølgende århundreder. Forestillingen om, at germansk = tysk hører nationalismens tidsalder omkring år 1800 til, og sammen med den spirende raceforskning plantes op gennem 1800-tallet og i 1900-tallets begyndelse de frø, der spirer og blomstrer med Adolf Hitlers nationalsocialisme. I naturlig forlængelse heraf følger Dirk Mahsarski og Gunter Schöbels bidrag om den tyske forhistoriske arkæologis førstemand frem til 1931, Gustaf Kossina, og hans rolle som “Wegbereiter der nationalsozialistischen Ideologie”. Kossina, der var alt andet end populær hos dansk arkæologis daværende førstemand, Sophus Müller, døde i december 1931 – omtrent et år inden Hitler kom til magten – og nåede derfor ikke at opleve den tyske, forhistoriske arkæologis opblomstring under nazistyrer. En videnskabsmand, Kossina igennem fire årtier mere end nogen anden tysker havde sat sit umiskendelige præg på.

I næste hovedafsnit, “Auf der Suche nach Belegen”, er det tidsmæssige fokus flyttet til perioden fra Hitlers magtovertagelse og frem til 2. Verdenskrigs udbrud med det tyske angreb på Polen i september 1939. Blandt de fem artikler i dette hovedafsnit finder vi Uta Halles udførlige fremstilling af Heinrich Himmlers og Alfred Rosenbergs sværmerier for den tyske forhistorie og deres fælles tro på, at civilisationens vugge var at finde i det germanske Norden. I modsætning hertil stod føreren Adolf Hitler, der var af den mening, at den vestlige civilisation var opstået i Middelhavsområdet, og han havde kun hånlige bemærkninger til overs for sine to partifællers dyrkelse af den tyske (germanske) forhistorie. Sammenlignet med Himmlers og Rosenbergs tåbeligheder udviste Hitler faktisk en form for fornuft i denne sag, hvor svært det ellers kan være at forestille sig.

Rationelle kan man ingenlunde kalde de mange fantastere og amatører, der som en del af den såkaldt “völkische” bevægelse

se befandt sig i eller udenfor den etablerede arkæologiske videnskabs randzone. I bidraget "Schwarmgeister und Phantasten – die völkische Laienforschung" beretter Dirk Mahsarski fint om tre af de mest indflydelsesrige af slagsen, Herman Wirth, Wilhelm Teudt og Hermann Wille. I hovedafsnittets øvrige kapitler gives en oversigt over datidens tyske forskningsstrukturer, herunder en kort og præcis omtale af magtkampen mellem SS-organisationen Ahnenerbe og Amt Rosenberg (Uta Halle), om vigtige udgravninger i 1930'ernes Nazityskland (Uta Halle), og endelig findes her det første af bogens to kapitler helliget lokale forhold i Bremen, nemlig Sandra Geringer og Dirk Mahsarskis bidrag om den daværende direktør for Focke-Museum, Ernst Grohnes udgravninger.

Det tredje hovedafsnit, "Propagierung einer Idee", indeholder fire bidrag. I det første giver Uta Halle en række eksempler på, hvordan tyske museer hurtigt tilpassede sig de nye tider efter Hitlers magtovertagelse, bl.a. gennem etableringen af udstillinger med særlig vægt på fremstillingen af den glørværdige germanske fortid. Ligeledes giver hun eksempler på arkæologiske særudstillinger skabt i den nye tids ånd, såsom den af det under Amt Rosenberg hørende Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte stort anlagte *Lebendige Vorzeit*, der tiltrak flere hundrede tusinde besøgende rundt omkring i Tyskland og havde en kopi af Nationalmuseets Dejbjergvogn som sit store trækplaster. Dirk Mahsarski og Sabrina Schütze giver herefter et fint indblik i de to bremer-museers, Focke-Museum og Museum "Väterkunde" indsamlings- og udstillingspolitik i 1920'erne og 30'erne. Sidstnævnte museum var skabt af den excentriske storkøbmand Ludwig Roselius, der bl.a. var en stor tilhænger af Herman Wirths tankegods og derfor støttede ham økonomisk. Roselius' museum var placeret i det såkaldte *Haus Atlantis*, en bizar udseende art de-

co-bygning udsmykket med en stor Odinskulptur i træ på frontfacaden. Wirths og Roselius' makkerskab havde SS-rigsfører Himmlers interesse, men blev for meget for Hitler, der offentligt tog afstand derfra på rigspartidagen i september 1936. Uta Halle, Bianca og Dirk Mahsarski giver herefter et særdeles interessant indblik i, hvordan arkæologien blev benyttet i den politiske skoling. Omfanget af dette arbejde, hvori de tyske arkæologer tog en særdeles aktiv del, overrasker nok de fleste. Alene i 1936 stod den nazistiske lærersammenslutning NSLB bag 700 uddannelses- eller skolingsejre med i alt 70.000 deltagere. Frem til krigsudbruddet i september 1939 fandt 4.000 af denne type lejre for skolelærere sted. Hertil kom en omfattende ideologisk skoling af partimedlemmer, medlemmer af Hitler-Jugend og af SS. Også til dette arbejde stillede mange tyske arkæologer deres viden til rådighed. I dette hovedafsnits sidste kapitel giver Uta Halle læseren en række eksempler på, hvor stor indvirkning nazistirets propaganda havde på hverdagslivet i Tyskland. I skolerne blev børnene mødt med bl.a. Franz Jung-Ilsenheims og Wilhelm Petersens vægbilleder med glorificerende gengivelser af udvalgte scener fra den germanske fortid, i biografernes mørke kunne man opleve belærende propaganda-film med optagelser fra arkæologiske udgravninger, populærvidenskabelige arkæologiske tidsskrifter som *Germanien* og *Germanen-Erbe* så dagens lys, og selv i reklamebranchen tog man dyrkelsen af den tyske forhistorie til sig. Navnlig billedet af den kraftfulde, blonde germaner var her populært.

Fjerde hovedafsnit, "Eroberung von Europa und der Welt", dækker tidsmæssigt krigsårene 1939-45. Judith Schachtmann og Thomas Widera indleder med at tage et interessant og hidtil underbelyst aspekt af det nazistiske terror- og voldsregime op, nemlig benyttelsen af tvangsarbejdere, kz-fanger og krigsfanger ved arkæologiske udgravninger i såvel Tyskland som i de

tyskbesatte områder. Schachtmann og Wiedera viser bl.a., hvordan kz-fanger allerede i 1933 blev benyttet ved udgravningen af en bronzealdergravplads ved Colditz i Sachsen, og franske krigsfanger var beskæftiget ved en større bopladsundersøgelse på den såkaldte Heidenschanze ved Dresden 1940-41. De i artiklen gengivne eksempler udgør uden tvivl kun toppen af isbjergene. Hvor udbredt brugen af denne type arbejdskraft har været ved arkæologiske undersøgelser i perioden 1933-45 må fremtidige studier vise.

Herefter følger bidrag om østrigsk arkæologi før og efter *Anschluss* og om tyske arkæologers virke i det besatte Tjekkosllovakiet, Østeuropa, Skandinavien og Frankrig. Set med nordiske briller samler interessen sig særligt om kapitlet "Skandinavien und die 'Germanische Leitstelle'", forfattet af Dirk Mahsarski. Mahsarski, der i 2011 udgav sin ph.d.-afhandling om Herbert Jankuhn, og derfor må formodes at have et indgående kendskab til den berømte og berygtede tyske arkæologs virke og færden i årene 1933-45, indleder kapitlet med at give læseren en introduktion til de politiske forhold i Norge og Danmark efter det tyske angreb 9. april 1940. Herefter følger afsnit om Herbert Jankuhns virke i Norge, om den tyske interesse for det berømte sværd fra Snartemo i Vest-Agder, om Karl Kerstens arbejde i Danmark og endelig om SS og Ahnenerbes forfejlede propagandafremstød på kulturområdet i det besatte Nord- og Vesteuropa, den såkaldte *Germanischer Wissenschaftseinsatz*. Mahsarskis bidrag om forholdene i Danmark og Norge er overordnet set, og navnlig når man tager den til rådighed stående plads (syv sider inklusiv billeder), ganske udmærket. Set med fagmandens briller indeholder kapitlet dog intet nyt. Kapitlet skæmmes desværre af flere fejl. Den mest graverende er Mahsarskis tidsmæssige placering af det tyske angreb på Danmark og Norge (Operation Weserübung) til maj måned 1940, når det nu

fandt sted 9. april det nævnte år. Frits Clausens danske nazistparti hed ikke NSDAP, det gjorde Adolf Hitlers tyske moderparti derimod, men DNSAP. Endelig meldte lidt over 12.000 danskere sig til Waffen-SS, hvoraf cirka 6.000 kom til at gøre tjeneste, og ikke 8.000 som Mahsarski skriver. Endelig ville det have klædt forfatteren at have henvist til de to danske bidrag i antologien *L'archéologie nazie en Europe de l'Ouest* fra 2007, skrevet af Anders Otte Stensager og Lars Schreiber Pedersen, som Mahsarski tydeligvis har læst og ladet sig inspirere af, i stedet for udelukkende at henvise til egne udkomne og forestående udgivelser. Nok er der tale om en udgivelse beregnet for et bredere publikum, men lidt videnskabelig pli havde ikke skadet.

Bogens sidste hovedafsnit, "Der Mythos lebt weiter", fokuserer på tiden efter Det tredje Riges sammenbrud i 1945. De fleste vil nok finde forfatterkollektivet Martijn Eickhoff, Uta Halle, Jean-Pierre Legendre og Otto H. Urbans bidrag om en række prominente tyske og østrigske arkæologers videnskabelige karrierer efter 1945 for det mest interessante, men der er bestemt også stof til eftertanke i Jan Raabe og Dana Schlegelmilchs bidrag om den ekstreme tyske højrefløjs fortsatte dyrkelse af den "germanske" fortid og i Sandra Geringers afsluttende artikel om nutidige fremstillinger af "germaneren".

Som det er fremgået, kommer "Graben für Germanien" vidt omkring – såvel emnemæssigt som i tid og rum. De få kritiske bemærkninger ovenfor ændrer ikke ved billedet af, at "Graben für Germanien" overordnet set er en flot og særdeles vellykket bog, der fortjener mange læsere – også herhjemme. For såvel fag- som lægfolk, der har lyst til at beskæftige sig med den tyske forhistoriske arkæologs rolle i tiden før, under og efter Det tredje Rige vil den være uomgængelig læsning i mange år fremover. Hertil kommer, at bogen er en grafisk nydelse. Den er udstyret med talri-

ge fotografier og tegninger i sort-hvid og farve samt slutnoter og udførlig litteraturliste. "Graben für Germanien – Archäologie unterm Hakenkreuz" kan på det varmeste anbefales.

Lars Schreiber Pedersen
Frederiksberg Stadsarkiv

Ulla Lund Hansen & Anna Bitner-Wróblewska (eds.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland 2005-2008*. Nordiske Fortidsminder Serie C, volume 7. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab/Państwowe Muzeum Archeologiczne. København/Warzawa 2010. 584 sider. ISBN 978-87-87483-18-6 (Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab)/ISBN 978-83-60099-32-2 (Państwowe Muzeum Archeologiczne). Pris: 437 DKK.

"Archaeology and Heritage Culture. Network Denmark-Poland. Contacts across the Baltic Sea during the Iron Age" er navnet på et netværk mellem danske og polske arkæologer initieret af det danske forskningsråd (FKK) i årene 2004-2008 med det formål at udvide kendskabet til dansk og polsk jernalderforskning i tidsrummet 500 f.Kr. til 1000 e.Kr. og virke som inspiration til etablering af fremtidige forskningsnetværk. Netværksdeltagerne mødtes på fire seminarer, og i denne bog publiceres indlæggene fra disse seminarer.

Udgivelsen er bl.a. støttet af "Kazimierz Salewicz og Hustru Marit Jensens Studiefond", der har til formål at støtte samarbejdet mellem danske, norske og polske arkæologer. Og meget velvalgt biografieres indledende Kazimierz Salewicz (1907-1993) af *Jerzy Tomasz Bąbel* og *Svend E. Albrethsen*. Der tegnes et bevægende portræt af mennesket og arkæologen K. Salewicz, hvis livsløb var tæt forbundet med polsk historie under og efter verdenskrigen. Som aktiv i den polske modstandsbevægelse blev han i

1944 taget som krigsfange og sendt til koncentrationslejren Stutthof. Senere, sammen med andre krigsfanger, blev han i maj 1945 sat ud på en flydedok, som efter at have flydt rundt på Østersøen grundstødte på Møens kyst. Salewicz blev reddet, men vendte aldrig tilbage til Polen. Han valgte at blive i Danmark og fik senere forbindelse til Nationalmuseet, hvor han blev ansat som museumsassistent i 1963 og siden som museumsinspektør fra 1968-1977.

Bogen består af 24 artikler fordelt på fire kapitler, hvor der i kapitel I gives en indføring i dansk og polsk jernalderarkæologi. Kapitel II omhandler forbindelser hen over Østersøen, kapitel III er helliget regionale studier, og i kapitel IV fokuseres på bebyggelser med tykke kulturlag. "For foreigners", som det hedder i titlen på J. Andrzejowski artikel om Przeworsk-kulturen (s. 59-110), kunne passende være overskriften for hele bogen. Det er nemlig tydeligt, at de polske bidrag er møntet på danske arkæologer og *vice versa*. Dette udtrykkes klarest i A. Bitner-Wróblewskas artikel om baltisk kultur (s. 141-184), der direkte er skrevet som et svar på en anmodning fra dansk side om at få forklaret, hvorledes denne kulturgruppe adskiller sig fra Wielbark- og Przeworsk-kulturerne.

For at give et indtryk af spændvidden og informationsbredden i bidragene vil jeg kort resumere de enkelte artikler, så læserne efterfølgende hurtigt kan finde frem til de ønskede informationer.

Titlen på kapitel I – "Introduction to Danish and Polish Archaeology" – er dog lidt af en falsk "varebetegnelse", idet fem artikler giver et overblik over relevante polske kulturgrupper, mens den enlige danske artikel alene behandler Bornholm. At vægten er lagt på at præsentere det polske materiale er imidlertid set med danske øjne en fordel, da flertallet af danske arkæologer kun har et perifert kendskab til dette for forbindelserne til Skandinavien så vigtige materiale.

I det danske bidrag giver *Ulla Lund Hansen* en introduktion til historikken

omkring den arkæologiske undersøgelsesvirksomhed på Bornholm – fra 1700-tallets præsteindberetninger til dagens detektorarkæologi. Der fokuseres på amtmand E. Vedels udgravninger i slutningen af 1800-tallet af øens mange jernaldergravpladser, på O. Klindt-Jensens undersøgelser på Sorte Muld og af Slusegårdgravpladsen. Desuden omtales Sorte Muld-projektet 2002-2006, der var et samarbejde mellem Bornholms Museum, Københavns Universitet og Kulturstyrelsen, og som ved landskabsopmåling, fosfatkartering, geomagnetisk kortlægning, detektorafsøgning og databasebehandling af det store fundmateriale har været med til at skabe et bedre overblik over og bane vejen for en beskyttelse af Sorte Muldområdet.

Som indledning til artiklerne om de polske kulturgrupper diskuterer *Piotr Kaczanowski* det arkæologiske kulturbegreb, der er karakteriserende for polsk arkæologi, men som generelt ikke anvendes i Skandinavien. Af hensyn til sammenligning med materiale fra det øvrige Barbaricum mener Kaczanowski, at skandinaviske arkæologer bør beskæftige sig mere med regionale forskelle. Så måske er tiden nu inde til med inddragelse af nyt materiale at se nærmere på forholdene i ældre romertid, hvor der i Danmark som bekendt er markante regionale forskelle i gravformer og keramik.

Herefter gennemgås de for de skandinaviske forbindelser særligt relevante polske kulturer. *Jacek Andrzejowski* lægger ud med en oversigt over Przeworsk-kulturen, der fra tidlig førromersk og op gennem romersk jernalder er udbredt centralt i Polen, og hvor den er nøje forbundet med udvinning af jern, som visse steder har karakter af masseproduktion. Instruktive kort angiver Przeworsk-kulturens udbredelse i hovedfaserne. Inventaret i de forskellige faser er overskueligt afbildet på typetavler, hvilket giver læseren mulighed for et hurtigt overblik over genstandsmaterialet, som

ikke alene danner grundlag for periodens centraleuropæiske kronologi, men som også gør det muligt at relatere til nordisk materiale. I et appendiks har forfatteren sammenstillet en bibliografi for Przeworsk-kulturen, overskueligt inddelt i oversigter, kronologi, grave, bopladser, genstandstyper etc. Vægten er – af hensyn til ikke-polske arkæologer – lagt på nyere publikationer og fortrinsvis arbejder på tysk og engelsk. Et virkelig nyttigt redskab for den, som ønsker yderligere viden om Przeworsk-kulturen.

Som afløser for den førromerske Oksywiekultur opstår Wielbark-kulturen i tiden omkring Kr.f. i området mellem Odermundingen og Weichsels nedre løb. Geografisk set har dette område optimale muligheder for kontakt til Skandinavien og er derfor meget fokuseret på, når arkæologer vil kortlægge forbindelser mellem Østersøens sydlige og nordlige kyststrækninger. Hertil kommer, at Wielbark-kulturen i litteraturen associeres til goternes vandring, og goterne indgår da også i titlen på *Andrzej Kokowskis* artikel, hvor de dog ikke opfattes som ét folk, men som et forbund af flere germanske stammer.

Wielbark-kulturen kendetegnes af stor mobilitet, og skridt for skridt udvides det oprindelige territorium i sydlig og østlig retning. Kronologisk set inddeles Wielbark-kulturen i to hovedfaser, Lubowidz-fasen, der dækker Eggert B1-B2, og Cecele-fasen, der omfatter Eggert C1-C2 og D. En overgangsfase mellem ældre og yngre romertid (B2/C1-C1) giver mulighed for at knytte Wielbark-kulturen sammen med Markomannerkrigene (166-180), til goternes vandring mod syd og til ofringerne af hærudstyr i Illerup.

Anna Bitner-Wróblewska skriver om det nordøstlige Polen, et område med rige ravforekomster og beboet af baltiske stammer med tætte forbindelse til romerriget via den meget vigtige handelsrute – ravnuten. For forbindelser til andre germanske områder og til romerriget spillede Dolkheim-

Kovroro-kulturen en væsentlig rolle med Samland som et center for vareudveksling. Kontakter med Skandinavien er f.eks. dokumenteret ved indflydelse fra Sösdalastilen på lokal stempelornamentik.

Wojciech Wróblewski afslutter kapitlet med en opsummering af arkæologiske kilder til den tidlige middelalder i Polen, det vil sige perioden fra overgangen 5./6. århundrede og indtil ankomsten af de første slaver. Blandt de mange arkæologiske kilder fokuseres på handelspladsen Truso, kendt fra Wulfstan, men først identificeret i 1980'erne nær byen Elbląg. En interessant teori er, at Trusos opkomst bygger på handel med salt fra Kujavien, hvor nogle af de største saltforekomster i Europa findes.

Under overskriften "Across the Baltic Sea" behandles i kapitel II udvalgte fundgrupper, som peger på kontakter hen over Østersøen. *Linda Boye* indleder med en fremlæggelse af gravpladsen Kong Svends Park ved Smørum nordvest for København. Enestående er en sølvhalsring fra grav 1060 med bølgeformet midterstykke og afsluttet i et kapselformet lukke. Der er ingen direkte paralleller til ringformen, men fra Wielbarkkulturen kendes armbånd, hvor dog hele ringlegemet er bølgeformet. Ringen fra Smørum er formodentlig lokalt fremstillet, men utvivlsomt med indflydelse fra Wielbarkkulturen. Også ravberlokker med indsnævret overdel vidner om kontakter til Wielbark.

Identifikation af pincetter og bestemte kniv- og nåletyper m.v. som kirurgiske instrumenter fra bl.a. Illerup og Vimose er udgangspunktet for *Annette Frølich's* artikel. Det fremhæves, at kontakterne mellem romerriget og Sydskandinavien ikke alene bestod i luksusvarer som glas- og bronzekar, men også i viden – i det konkrete tilfælde viden om sårbehandling og kirurgiske indgreb til afhjælpning af skader påført under kamphandlinger.

Ulla Lund Hansen og *Marzena J. Przybyła* behandler rosetfiblerne, hvis udbredelses-

mønster gør dem velegnede som udgangspunkt for kortlægning af kontaktruter. *Lund Hansen* indleder med en kort oversigt over fibulatyrens forskningshistorie, hvorefter *Przybyła* præsenterer et nyt klassifikationssystem med et imponerende kildegrundlag, i alt 147 fibler fra 111 findesteder fordelt over hele udbredelsesområdet. På kortene Abb. 14-15 er findestederne anført med numre, som viser hen til fundlisten på s. 272-278. Med udgangspunkt i konstruktion og ornamenteringsform udskilles syv grupper. Det vil føre for vidt at komme nærmere ind på de forskellige gruppers karakteristika, men ønsker man at orientere sig videre, er der gode beskrivelser og afbildninger. Desuden er hver enkelt gruppes udbredelse vist på instruktive kort med katalognumre. Grupperne er tydeligt geografisk afgrænsede. Med kun to fibler af sjællandsk type i Jylland og ingen af de jyske typer på Sjælland synes der dog ikke længere at være grundlag for at betragte de jyske typer som afhængige af de sjællandske, men snarere som udviklinger fra en prototype.

Med baggrund i hver sit ph.d.-projekt bidrager *Magdalena Natuniewicz-Sekula* (Warszawa) og *Christina Rein Seehusen* (København) med en oversigt over bådgrave tilkommet efter udgravningen af Slusegård. De nye fund, hvoraf hovedparten er fra gravpladsen Weklice ved Weichselmundingen, er udførligt beskrevet i kataloget s. 298-310 og karteret med henvisning til findested på udbredelseskortet fig. 4. De polske fund er specielt interessante, idet man tidligere opfattede bådgravsskikken som udelukkende skandinavisk. Yderligere er fundene fra Wielbarkkulturen et stærkt vidnesbyrd om forbindelser mellem Weichselområdet og Sydskandinavien; den stærke repræsentation på Bornholm tyder på, at impulsen til Wielbarkkulturens bådgrave udgik fra Bornholm.

Ligeledes som eksempel på forbindelser mellem de sydlige og nordlige Østersøegne behandler *Aleksandra Rzeszotarska-No-*

wakiewicz halsringe med “Trompetenen- den”, en fundgruppe, som hører hjemme i romersk jernalder og er udbredt i de baltiske områder øst for Weichselmundingen samt i Finland. Ringformens oprindelse er omdiskuteret, men ud fra en analyse baseret på form, konstruktion og kronologi tilslutter forfatteren sig Nyléns hypotese om, at de tidlige former er inspireret af guldhalsringene fra Havor (Gotland) og Dronninglund (Vendsyssel).

Kapitlet afsluttes med to artikler om handel og økonomi i vikingetiden. *Esben Aarsleff* tager fat på de bornholmske detektorfund, hvor fordelingen på bopladserne peger hen imod en mere decentraliseret struktur. Dette gælder især Sorte Muld, som mister sin betydning i slutningen af 900-tallet, hvilket kan hænge sammen med en omlægning af handelsruter. En interessant teori er, at komplekset blev opløst af en udefra kommende magthaver, måske den svenske konge, der greb magten over øen for at kunne kontrollere en nordligere handelsrute.

Mateusz Bogucki beskæftiger sig med dirhamimporten til det baltiske område, bl.a. med spørgsmålet om skiftet fra prestige-økonomi til pengeøkonomi. Han afviser tidligere forslag om, at dette skifte allerede sker i tiden mellem 7. og 11. århundrede og mener, at det først sker langt senere, idet sølv ikke blev brugt som penge i hverdagsøkonomien, men kun på de etablerede handelspladser – emporierne – samt på høvdinge- og fyrstesæderne.

Af de otte bidrag i kapitel III – “Regional Studies” – er de seks helliget polsk materiale fra grave, møntdepoter og bopladser. *Adam Cieśliński* og *Andrzej Kasprzak* beskæftiger sig med en pommersk højgravplads fra Wielbarkkulturen i Nowy Łowicz med i alt 257 brand- og jordfæste-grave fra B2/C1-C1a. Bemærkelsesværdige er ligbrændingspladser, der ellers er sjældne på Wielbarkgravpladser, men hvortil der er paralleller på den samtidige Slusegårdgravplads (Bornholm). Et andet spe-

cielt træk er spor af en formodentlig rituel pløjning inden opbygning af gravhøjene.

I oversigtsform præsenterer *Renata Ma-dyda-Legutko*, *Judyta Rodzińska-Nowak* og *Joanna Zagórska-Telega* Przeworskgravpladsen Opatów i det sydvestlige Polen. Pladsen, der er fuldstændigt udgravet, rummer ca. 1000 anlæg. Efter udgraveren K. Godłowskis død er publikationsarbejdet overtaget af et tværfagligt forfatterkollektiv. Gravpladsen kendetegnes af forskellige artede typer af brandgrave og ligbrændingsritualer. En interessant gravtype med forbindelse til provincialromersk område repræsenteres af ligbålsrester i en større grube, hvorover ligbålet har været antændt. Oldsagsmaterialet er omfattende. En særlig ting er i kvindegave små stykker af ringbrynje anvendt som smykker.

Fundet af 184 nedgravede ildsteder med rester af forbrændte træbjælker og sten samt en grube med rester af 300-400 lerkar fra Wielbarkbopladserne Kamieńczyk-Błonie (B2/C1-C1a) i Masovien tolker *Radosław Prochowicz* som rester af keramikovne. Med støtte i etnografiske paralleller mener forfatteren, at disse ovne afspejler en mindre produktion beregnet til at dække behovet for et begrænset antal husholdninger.

De regionale studier afsluttes med to artikler om Galinden i tidlig middelalder, et område i det nordøstlige Polen kendt fra skriftlige kilder fra det 14. århundrede (Peter von Dusburg i *Chronikon Terrae Prussiae*). *Tomasz Nowakiewicz* indleder med en redegørelse for systemet af bebyggelser og forsvarsanlæg med henvisning til de fra kilderne kendte territoriale betegnelser, og sammen med *W. Wróblewski* analyseres ændringer i områdets keramiktradition som eksempel på udviklingen af baltisk-slaviske kontakter.

Fund af romerske mønter i Pommern og på Bornholm behandles i to artikler af henholdsvis *Renata Ciotek* og *Helle Horsnæs*. Et fællestræk for de to områder og for resten af Baltikum er, at solidifund er begrænset til anden halvdel af 5. århundrede,

hvilket står i modsætning til det øvrige Danmark uden for Bornholm, hvor guldmønter med den datering er sjældne. Ciołek anser det for mest sandsynligt, at formidlingen af guldmønterne er sket via østgoternes kontakter med germanske stammer i Weichselområdet, måske de fra Jordanes kendte *vidivarii*.

Helle Horsnæs ser i sit bidrag også på denarfundene, hvoraf der på Bornholm tallet være intensiv detektorafsøgning er fundet mere end 2200 eksemplarer, og påpeger, at det kan være problematisk at fastlægge den aktuelle omløbstid, men fastslår med støtte i tre gravfund, at denarer har været i omløb på Bornholm fra C1b og til omkring 500 e.Kr.

Mogens Bo Henriksen analyserer i en spændende og perspektivrig artikel fundomstændigheder for de fynske guldfund. Med baggrund i detaljerede analyser af 106 findesteder konkluderes det, at nedlægning fortrinsvis er sket i marginale landskaber på overgangen mellem intensivt og ekstensivt udnyttede arealer, og at der måske er tale om en form for territoriemarkering. Desuden indicerer de faste mønstre i udvalg af genstande og nedlæggelsessteder, at der er tale om sakrale deponeringer.

Timo Ibsen indleder det afsluttende kapitel IV – “Excavations of big multi layers settlements” – med et forskningshistorisk overblik over efterforskningen af bopladslevn i forbindelse med højgravsfeltet ved Wisikiauten i det nordøstlige Samland. Gravfeltet med over 500 høje fra 9.-11. århundrede har været kendt siden 1860'erne og opfattet som gravlæggelser tilhørende en vikingekoloni, men først nu er det lykkedes at lokalisere de tilhørende bopladsområder – uden dog at finde materiale af entydig skandinavisk oprindelse.

Piotr Kaczanowski og *Judyta Rodzińska-Nowak* skriver om Jakuszowicze nær Kraków, der ud over et vidtstrakt bopladsområde med tykke kulturlag er kendt for en rig hunninsk ryttergrav fra 5. århundrede. Undersøgelser siden 1980'erne har af-

dækket væsentlige lag fra romersk jernalder og folkevandringstid med talrige fund af især glas, smykker og amuletter, som viser, at Jakuszowicze har været vigtig for kontakterne mellem Østersøen og Sortehavet.

I bogens sidste bidrag giver *Margrethe Watt* en oversigt over Sorte Mulds undersøgelseshistorik. Endvidere diskuteres resultaterne af et program udført i 1990'erne med systematisk indsamling af fosfatprøver, udtagning af boreprøver fra kulturlaget og analyser af detektorfundenes spredning. Konklusionen er, at alle større bopladser i komplekset er lokaliseret fra den spæde begyndelse i førromersk jernalder og til germansk jernalder, hvor bebyggelsen nåede sit største omfang, og hvor mængden og kvaliteten af fundene vidner om et center med økonomiske, politiske og sakrale funktioner.

Som det nok er fremgået af ovenstående gennemgang, er vægten i antologien lagt på at orientere om polsk jernalder. Af de 24 artikler er kun syv baseret på dansk materiale, mens to repræsenterer transregionale fundgrupper. Set fra dansk side er dette imidlertid kun en fordel, da bogen giver et rigtig godt indblik i et for danske arkæologer vanskeligt tilgængeligt materiale. Man får megen nyttig viden og en kvalificeret indføring i de for forbindelserne nordpå vigtige polske kulturgrupper, et materiale, som man hidtil har skullet stykke sammen gennem fortrinsvis polsksprogede publikationer. Og for den læser, der ønsker yderligere viden om de behandlede emner, er der god hjælp at hente i de fyldige litteraturlister, som især de polske bidrag er forsynet med.

Som det ofte er tilfældet med symposiumsberetninger, kan det være vanskeligt at skabe sammenhæng mellem de enkelte artikler. Det har “Worlds Apart” forsøgt løst ved at gruppere artiklerne under kapiteloverskrifter. Man kunne dog have ønsket sig en afsluttende sammenfatning, der satte artiklerne ind i bogens overordnede

ramme og diskuteret karakteren og intensiteten af forbindelserne på en teoretisk baggrund.

Bogens styrke ligger på informationssiden og vil givetvis være en publikation, man vender tilbage til, når man har brug for at orientere sig om arkæologisk forskning i det sydøstlige Østersøområde. Og man kan kun håbe, at den vil inspirere til ny forskning i Østersøområdets jernalder og kontakterne mellem de sydlige og nordlige kystegne.

Birgit M. Rasmussen
Svendborg

Henrik Harnow, David Cranstone, Paul Belford & Lene Høst-Madsen (eds.): *Across the North Sea. Later Historical Archaeology in Britain and Denmark, c. 1500-2000 AD.* Odense 2012. 344 sider. ISBN 978-87-76744-658-2. Pris: 240 DKK.

Kært barn har mange navne: historisk arkæologi, eftermiddelalderlig arkæologi, efterterreformatorisk arkæologi, industriarkæologi, modernitetsarkæologi og samtidsarkæologi! Uanset valget af betegnelse er det et faktum, at der de senere år er vokset en arkæologi frem også for tiden efter middelalderen. Arkæologien bedrives ved museer, udgravningsenheder, forvaltninger og universiteter. Udøverne kan have deres baggrund i fag som forhistorisk arkæologi, middelalderarkæologi, historie, kulturgeografi, etnologi og kunsthistorie.

Men hvilken betegnelse skal anvendes? Hvordan skal faget defineres kronologisk, geografisk, tematisk og empirisk? Hvilke perspektiver og metoder er relevante, og hvilket materiale skal være i fokus? Fremvæksten af en arkæologi for tiden efter middelalderen påmindes således om udviklingen, som tidligere ledte frem til etableringen af middelalderarkæologien. Den samme kreative mangfoldighed, den samme pionerånd, den samme glæde og

debat inden grænserne markeres, stillingerne besættes og kursusplanerne fastlægges. En ny arkæologi for tiden efter middelalderen er godt på vej, men det er endnu uklart, hvordan disciplineringen kommer til at se ud.

Mens industriarkæologien og den eftermiddelalderlige arkæologi voksede frem i Storbritannien allerede i 1950'erne og 1960'erne, er en lignende udvikling først for alvor blevet synlig i Danmark med daværende Kulturarvsstyrelsens satsning i 2007 på industrisamfundets kulturarv og med Københavns Museums omfattende udgravninger siden 2009 for den nye Metro. Københavns Museum har været og er her på forkant. Men at udvikle og etablere en historisk arkæologi for tiden 1500-2000 i Danmark er en krævende udfordring og endnu kun i sin startfase. Med tanke på de erfaringer, som er opnået i Storbritannien, kan det ikke overraske, at man fra dansk side søger over Nordsøen for inspiration.

Samme år som Metroundersøgelserne blev indledt, altså i 2009, arrangerede Københavns Museum, Odense Bys Museum og den engelske forening "Society for Post-Medieval Archaeology" en fælles konference i Odense og København med omkring 40 deltagere, mest arkæologer og historikere. Titlen var "Across The North Sea – later historical archaeology c. 1500-2000", hvilket også er blevet titlen på publikationen fra konferencen.

"Across the North Sea" indeholder 24 artikler skrevet af 28 forfattere. Antologien indledes med en fælles artikel af redaktørerne Henrik Harnow, David Cranstone, Paul Belford og Lene Høst-Madsen samt Anders Myrftue. De følgende artikler er opdelt på 4 sektioner. Her efter følger præsentationer af 26 forfattere samt to afdøde konferencedeltagere (Christopher Grønfeldt Petersen og Geoff Egan), hvoraf en også var forfatter, mens to medforfattere ikke nævnes (Peter Moore og Russel Coleman). Og antologien afsluttes med en fælles bibliografi.

Sektion 1, "Of Denmark, Britain and Archaeology", indeholder to oplysende artikler om den historiske arkæologi med dens praksis i henholdsvis England (Paul Belford) og Danmark (Lene Høst-Madsen og Henrik Harnow) samt en artikel, om hvordan en arkæologi for den moderne verden har været og burde udformes (David Gaimster).

Sektion 2, "Current approaches in Denmark and Britain", indeholder otte artikler af meget skiftende karakter med eksempler på arkæologiske eller antikvariske studier fra Danmark og England: håndteringen af den materielle kultur i Danmark (Anders Myrtue), karakterisering af land- og "havskaber" i og omkring England (Dave Hooley), beskyttelse af maritim kulturarv omkring Storbritannien (Mark Dunkley), dukker, bøger og segl af bly (Michael Lewis), bygningsarkæologi i Danmark og delvis også Sverige (Ebbe Hædersdal), forvaltning af eftermiddelalderlige agrare landskaber i Danmark (Per Grau Møller), studier af landsbyer og gårde i Danmark (Mette Svart Kristiansen) samt udgravning af urbane industrier omkring Glasgow i Skotland (Frank Meddens med Russel Coleman og Peter Moore).

Sektion 3, "Across the North Sea", samler otte artikler, der som fælles tema har kontakter over Nordsøen mellem Danmark og Storbritannien i form af mennesker, varer, kundskaber og/eller teknologier: saltindustri (David Cranstone), hansahandel med Færøerne (Simun V. Arge og Natascha Mehler), skotske og engelske immigranter i Helsingør (Liv Appel), immigranternes, især de hollandske immigranternes konsumtion i Helsingør (Jette Linaa), kridtpiber og kridtpibeindustri (David Higgins), dampteknologi (Frank Allen Rasmussen), danske havne (René Schröder Christensen) og cementindustri (Morten Pedersen).

Sektion 4, "Society in Denmark and Britain", indeholder fire artikler, som til

trods for temaets overskrift alle behandler danske arkæologiske undersøgelser: fund af tekstiler fra 1700-tallet i København (Trine Louise Borake), udgravningen af broen ved Nørreport i København (Rikke Simonsen), begravelser omkring den tidlige franciskanerkirke i Horsens (Christopher Grønfeldt Petersen) og etiske overvejelser i anledning af udgravningen på Assistens Kirkegård i København (Lise Harvig og Niels Lynnerup).

Artiklerne er mange og af meget skiftende karakter. Her er oversigter, normerende indlæg, præsentationer af igangværende eller afsluttede projekter og ph.d.-opgaver. Artikler fra engelske og danske deltagere i konferencen blandes gennem hele antologien, hvilket efterlader et splittet indtryk. Læseren kastes mellem lande og emner, stort og småt. Antologien er rig, varieret og uundgåeligt ujævn, hvor læseren alt efter interesse og smag så kan vælge og fravælge.

Det var tankevækkende at læse om den engelske historiske arkæologi (s. 25ff) med dens tendens til en social opdeling mellem middelklassens humanistiske eftermiddelalderlige arkæologi og arbejderklassens ingeniørmæssige industriarkæologi (s. 32) – hvilken arkæologi, hvis nogen, interesser da den engelske overklasse? Videre havde jeg personligt både nytte og glæde af at læse om emner som det agrare landskab som kulturarv (s. 119ff), om gårdene og landsbyernes arkæologi (s. 131ff), om saltindustrien og ikke mindst brugen af kul (s. 159ff), om Helsingørs immigranter (s. 187ff, 195ff), om kridtpiberne (s. 209ff), om dampmaskinerne (s. 225ff) og om cementindustrien (s. 255ff). Artiklerne om dampteknologien og cementindustrien var spændende med deres redogørelser for, hvordan innovationer blev spredt med alle tænkelige midler, også gennem industrispionage, selv om det i begge tilfælde kan diskuteres, hvad der heri er "arkæologi", og selv om fremvæksten af cementindustrien først og frem-

mest handlede om kontakter med Tyskland. Endelig er artiklerne, der tager udgangspunkt i Københavns Museums udgravninger i København, interessante både metodisk og principielt (s. 269ff, 297ff).

Derimod fandt jeg den indledende håndbogsagtige præsentation af landenes geografi og historie for overflødig (s. 13-24), reagerede negativt på den docerende tone i artiklen om den moderne verdens arkæologi (s. 51ff), fandt præsentationen af de danske museers historie velkendt og traditionel (s. 63ff), artiklen om de engelske land- og havskaber nedtyngt af et bureaukratisk sprog og undredes over de mange middelalderlige eksempler i artiklen om bygningsarkæologien (s. 105ff).

Bogen har en professionel udformning som en akademisk publikation. Teksten er relativt komprimeret med fine illustrationer, hvoraf mange er i farve, og der er få skavanker eller fejl. Omslagets fotografi fra havnen i Esbjerg lokker dog næppe til spontane køb. Motivet med dets beskæring er kort og godt grimt efter min (middelklasse)smag, men meningen er vel at vise en rå og uretoucheret synsvinkel på kontakterne over Nordsøen. Enkelte af artiklerne indledes med et abstract, hvor det gerne kunne have været tilfældet ved alle. Bornholmerne bliver ikke glade ved atter at måtte konstatere, at deres ø er "glemt" i et kort over Danmark (s. 21). Enkelte illustrationer er for små til, at man kan se, hvad man forventer at se (s. 188, 195). Og så er der kommet fejl i kongerækken en par gange: Det var ikke Frederik III, som lod opføre Kronborg i 1500-årene (s. 196), men Fredrik II, og ikke Christian V, men Christian IV, som regerede 1588-1648 og lod København udvide (s. 270).

På bagsiden af "Across the North Sea" stilles spørgsmålet: Hvad er historisk arkæologi? Efter læsning af hele bogen må jeg konkludere, at i hvert tilfælde den senere historiske arkæologi kan betyde alt

muligt fra studier af 1600-årenes kridtpiber og saltsyderier over 1700-årenes sokker og 1800-årenes trapper, havnebygninger og teglværker til 1900-årenes flyvrag og cementindustri. På godt og ondt fremtræder en udisciplineret disciplin i en etableringsfase, hvor noget formodentlig kommer til at udvikles, andet at afvikles. Men på tværs af alle grænser høres råbet fra den historiske arkæologis aktører, at de materielle spor fra perioden 1500-2000 endnu ikke får den opmærksomhed, beskyttelse og forskning, som de kunne fortjene. Her kan antologien forhåbentlig bidrage til nytænkning.

Hvilket navn skal barnet så have? Hvilken betegnelse skal anvendes for studier af perioden 1500-2000? Titlen på konferencen og antologien viser, at redaktørerne til trods for deres forskellige baggrund, og modsat enkelte forfattere i antologien med en anden opfattelse, har foretaget et valg. Redaktørerne har valgt betegnelsen "Later Historical Archaeology", hvor ordet "Later" er afgørende; her havde det været interessant at kunne aflytte diskussionen forud for beslutningen. Tiden 1500-2000 skal altså ikke repræsenteres af en egen disciplin, en egen efterreformatorisk arkæologi som i England, men bør være en del af en bredere historisk arkæologi, der inkluderer middelalderen og måske mere, lige som vi i øvrigt definerer "Historisk arkæologi" i Lund. Men når antologiens danske redaktører efterlyser en eller flere lærestole i historisk arkæologi ved de danske universiteter (s. 48), da ville jeg alligevel godt vide, om der menes lærestole for en bredere historisk arkæologi fra jernalderen til nutiden eller egne lærestole for perioden 1500-2000.

Jes Wienberg
Historisk arkeologi
Institutionen för Arkeologi och
Antikens historia
Lunds Universitet

Michaela Helmbrecht: *Wirkmächtige Kommunikationsmedien. Menschenbilder der Vendel- und Wikingerzeit und ihre kontexte.* Acta Archaeologica Lundensia Series Prima in 4°, No. 30. Lund. 540 sider. ISBN 978-91-89578-38-8. Pris: 340 SEK.

Bogen er et resultat af forfatterens ph.d. og er et digert værk i A4-format i stift bind og med et sidetal på 540 sider. Sproget er tysk. De mange sider fordeler sig i en 7 sider lang indholdsfortegnelse, et forord på knap 3 sider, selve teksten er at finde på 413 sider, kataloget på 76 sider og endelig en litteraturliste på hele 29 sider. Den er udgivet som nr. 30 i "Acta Archaeologica Lundensia Series Prima in 4°" og har dermed en velestimeret institution med mange vigtige udgivelser bag sig. Selve teksten er opdelt i fire hovedafsnit: 1) indledning, 2) analyse, 3) resultater og 4) sammenfatning indbefattet hele tre resumeer på hhv. tysk, engelsk og svensk.

Efter en generel betragtning over menneskeafbildninger i oldtiden får man afhandlingens problemstilling – tillad mig at citere: "Auf welchen Gegenständen und Gegenstandsgruppen kommen Bilder von Menschen vor, und wie wurden diese gebraucht? Welche Bildkommunikationen lassen sich erkennen, und wie ändert sich der Bildgebrauch vom 6. bis zum 10. Jahrhundert?" Problemstillingen er kort, konstant og hele afsnittet fylder bare 12 linjer. Et kort men meget indholdsrigt afsnit, der, når man tænker over problemstillingen, fylder meget.

Ud over problemstillingen behandles emner som kildekritik, teoretisk udgangspunkt og metodebeskrivelse. Den kildekritiske afdeling beskæftiger sig med de gængse forhold i forbindelse med afgrænsningen i tid såvel som i rum. Her redegøres på sædvanlig vis for valget af geografi og tidsmæssige betegnelser. Det materiale, som de menneskelige afbildninger er udført i og på, bliver berørt, og i den forbindelse gennemgås det bevaringsmæssige

aspekt af genstandsfundene og deres repræsentativitet ligesom de museale kategoriseringsforhold samt følgerne heraf og forskelligartede måder at forholde sig til og kategorisere materialet på. Herefter redegøres for de almene fundforhold og disses betydning for tolkningen. Endelig gives en kort oversigt over de forskellige typer af skriftlige kilder, og hvilke problemer der er ved at benytte dem. Alle nævnt og ingen glemt. Der er såmænd ikke noget galt med disse i høj grad nødvendige indledende bemærkninger, men de forekommer dog undertegnede som en kedelig tvangsbolle og virker lidt "opgaveagtige" at læse sig igennem.

Når man kommer til det teoretiske afsnit, er der derimod ganske andre boller på suppen. Her er forfatteren mere tændt, og man mærker, at der virkelig er tænkt over tingene, og at de er blevet arbejdet godt igennem. Det teoretiske udgangspunkt er en semiotisk billedanalyse, hvor der gøres en del ud af, at de tegn, et samfund bærer (hvad enten det er sprogligt, arkitektonisk eller billedmæssigt), kræver, at man er inde i og forstår tegnets koder, og den givne forståelse, man har af et givent tegn ud fra sin tid og det samfund, man nu lever i. Det er et element, der er af stor væsentlighed, når man ikke kun beskæftiger sig med semiotikken, men også med billeder som sådan. Også den kraft eller styrke, et billede kan have, bliver taget med i betragtning. Her har Helmbrecht fundet stor hjælp i den relativt nye tyske semiotiske disciplin, den såkaldte "Bildwissenschaft", der opstiller regelsæt for, hvorledes billeder som sådan anvendes. Men det stopper ikke her, for vekselvirkningen mellem afsender, den afbillede genstand (der både er et billedbærende medie og et billede) og ikke mindst modtageren er også en faktor, der skal tages højde for og inkorporeres i en semiotisk analyse. Her bliver redegørelsen noget "langhåret", men det er tydeligt, at vi når hele vejen rundt om billedet ved faktorer som den dybere mening og betydning

af begrebet kunst, billedets udførelse, modtagelse og forståelse og ikke mindst billedets sociale dimensioner. Med andre ord vil afbildningerne ikke stå alene, men blive set i en kulturel og samfundsmæssig sammenhæng – og det er lige præcis dette, der hæver dette arbejde over almindelig positivistisk analyse af genstandskategorier og -typer.

Efter disse til tider lidt kedelige redegørelser, der ikke alle umiddelbart peger nogen steder hen, kommer man til bogens anden del: analysen.

I analysen gennemgås de forskellige motivgrupper, og nu slår den ikonografiske vinkel for alvor igennem. Her er materiale, datering og objekt omend ikke ligegyldige, så mindre væsentlige, da der udelukkende fokuseres på motivet og dets eventuelle betydning også i relation til de skriftlige kilder. Motiverne er inddelt i fem hovedgrupper: 1) Sceniske fremstillinger, 2) Enkeltfigurer, 3) Holdning og attributter, 4) Menneske-dyre-transformationer og endelig 5) Hoveder og Ansigter. Hver af disse fem motivgrupper har flere underkategorier; eksempelvis har gruppen af sceniske fremstillinger syv undergrupper, hvoraf den første har hele seks underliggende motivgrupper. Dette gælder dog langt fra alle grupper; i motivgruppe 3 (Holdning og attributter) er intet mindre en 16 undergrupper, men ingen underliggende grupper. Man skulle da også formode, at hele 16 undergrupper var rigeligt. Disse forskellige undergrupper har dog en metodisk svaghed, idet nogle af motiverne optræder i flere under- eller underliggende grupper. Et eksempel herpå er en undergruppe til motivgruppen med holdning og attributter, der går under betegnelsen "Gebundene/Fesselungen" (der kan oversættes med bundet/omklamret eller sådan noget). I denne gruppe finder vi vores egen så berømte kristusfigur fra runestenen i Jelling, der ligesom den lille figur fra Gudme ligeledes optræder i undergruppen "figur med udbredte arme". Det er naturligvis uund-

gåeligt, at nogle figurer eller motiver vil optræde i forskellige motivgrupper med så grundig en inddeling, og det er da også med til at understøtte, hvor vanskeligt og mangesidigt et materiale, der bliver analyseret. Måske skulle Helmbrecht have nøjes med de fem motivgrupper og således undgået forvirrende og uoverskuelige gentagelser. Det er en klar analytisk svaghed, at sådanne gentagelser forekommer.

Når man læser om de forskellige grupper og undergrupper, åbner der sig en motivverden, der, selv om man i forvejen kender de fleste af figurerne og afbildningerne, er imponerende, spændende og virkelig inspirerende. Her kan man godt forstå, at Helmbrecht har kastet sig over netop dette emne.

For overskuelighedens skyld er hver enkelt motivgruppe og motivundergruppe ledsaget af et overskueligt skema, der på enkel og forbilledlig vis fortæller læseren, hvor mange genstande der er i den pågældende gruppe, deres fundsted, hvilke arter af genstande, deres motiv og endelig en datering. Alle genstande er udstyret med et nummer, der henviser til kataloget – en virkelig god skematisk oversigt, der er nem at tyde. Desværre er der bare den hage ved det, at forfatteren ikke har været konsistent – og således finder man eksempelvis i underliggende gruppe 1.4.9.5. "væsner med symmetriske båndfleetskroppe og hoved i midten" og i motivgruppe 5 (hoveder og ansigter), at skemaet er ganske udeladt. Det er virkelig ærgerligt, da man som læser og bruger ved hjælp af netop dette skema fik et hurtigt og rigtigt godt overblik. Nu er det desuden således, at ikke alle motiverne eller genstandene nødvendigvis er afbildet, og hvis de er afbildet, så er det ikke nødvendigvis i sammenhæng med gennemgangen af de enkelte motivgrupper, hvilket igen, set i lyset af de manglende skematiske oversigter, gør det meget omstændeligt at finde rundt i.

I de følgende kapitler diskuteres overordnede forhold i motiverne som køn, re-

ligion osv. Her konkluderes det, at jo tættere på i tid man er til de skriftlige kilder – dvs. jo senere motiverne er – jo mere genkendelighed er der mellem motiver og det, man kan læse i de skriftlige kilder. En sådan konklusion bliver man jo ikke forundret over.

Den næste større analyse omhandler de genstande, hvorpå de her undersøgte motiver er. Her er genstande som figurer, guldgubber, billede- og runesten, mønter, fibler, hængesmykker, kædedele, nåle, andre smågenstande, nøgler, hjelme, våben og våbenudstyr, rideudstyr, bælte- og remdele osv. osv. Listen er lang, alenlang, og man kan blive helt forpustet af det store materiale, Helmbrecht har forholdt sig til. Her behandles eksempelvis ikke kun "fiblen" som genstandstype med funktion som broche, men de enkelte fibeltyper med menneskeafbildninger gennemgås, og her havde det måske været mere overskueligt med et skema – type, motiv, datering, kontekst.

Gennemgangen er også her omfattende og detaljeret. Ved enkelte særlige genstande som guldgubberne, der er den absolut største gruppe af menneskemotivbærende genstande, gøres særlig meget ud af kronologi, fundkontekster og funktion som kommunikationsmedier mellem denne og "den anden" verden. Andre genstande som eksempelvis dragtnåle gennemgås enkeltvis med motiv og fundsted samt datering, uden at dette fører videre. Denne inkonsistens i gennemgangen af materialet, hvor grundig den end måtte være, gør, at man som læser ind imellem mister overblikket, og det kan gøre værket vanskeligt at anvende som opslagsværk, idet systematikken kan syntes at lade noget tilbage – og dog, for det hele er til sidst sat op i tabeller, der giver et godt overblik over materialets forekomster i antal inden for den enkelte genstandskategori. Ikke mindst viser materialet sin kompleksitet i tabellerne over, hvilke motiver man finder på hvilke genstande. Her bliver en genstand med et be-

stemt billede kategoriseret som "typisk", hvis der er mere end fire tilfælde. Det kan være, at et sådant "typisk" er godt og relevant i forhold til motiver og de genstande, hvorpå de findes. Tager man eksempelvis hjelme og motivgruppen "processioner", så findes der fire motiver på fire forskellige hjelme. Det samlede antal af hjelme opgøres til i alt 30, hvoraf et antal på fire er "typisk", hvilket svarer til 13,3%. Jeg tør slet ikke tænke på, hvor mange forskellige motivgrupper der er at finde på hjelmene som sådan, og gad vide om fire så alligevel er "typisk"? Et andet eksempel er motivet enkeltfigur, "kvinde uden genstande" kategoriseret som "typisk" på hængesmykker, hvoraf der (med god vilje) findes fem, og mere end 30 guldgubber med samme motivtype. Man kan spørge, om et antal på 30+ er typisk i en gruppe, der udgør 2900 stykker. Nu er fokus naturligvis også på motivet og ikke på genstandene, men alligevel. For at blive ved guldgubberne, så er der ud af de 17 motivgrupper, man finder på dem, hele 14, der er i kategorien "typisk" – og selv om 14 ud af 17 må siges at være mange, dækker f.eks. gruppen "mand med stav eller drikkebæger" over flere hundrede stykker – det må vel være mere typisk end de 30+ ud af de 2900.

Men det er jo billederne, som er i fokus, og et mere klart indtryk får man af tabellen over, hvilke billeder der er at finde på hvilke genstande. Her er motiverne forenklet i de fem overordnede motivgrupper og inddelt efter perioder. Tabellen giver et virkelig godt overblik over materialet, og begrebet "*typisk*" er måske mere på sin plads i denne sammenhæng.

Hele kapitlet afsluttes med en kronologisk opsamling krydret med mere eller mindre overskuelige tabeller. Her viser Helmbrecht, at hun rent faktisk kan overskue dette overvældende materiale i forhold til motiver, kronologi og genstandstyper, og samtidig forholder hun sig også til de skriftlige kilder. Her kan man konstatere (overraskende eller ej), at antallet af

genstandstyper med menneskemotiver vokser betragteligt i vikingetiden. Det konkluderes ligeledes, at menneskeafbildningers funktion som kommunikationsmiddel mellem denne og "den anden" verden er særlig fremherskende i "guldgubbetid" (vendetid). Hvor guldgubberne er deponeret i jorden (eller i bygninger), ændres brugen af de genstande med afbildninger af mennesker totalt i vikingetiden, hvor man bærer motiverne på sig i form af våben, smykker osv., og hermed er konteksten og brugen af billederne ganske ændret. Med andre ord så ændres såvel motiver som motivbærere med tiden, især i vikingetid.

Den afsluttende del af afhandlingen er naturligt nok opsamlende og konkluderende, og her fremdrages nogle eksempler på betydningsbærende kontekster. Endelig sættes de motivbærende genstande ind i en social sammenhæng, hvor bl.a. grave, depotfund og centralpladser danner den kontekstuelle grobund for endelig at konkludere, at motiver med menneskebilleder hovedsagelig befinder sig i eller i forbindelse med de øverste sociale lag. I den sammendragende diskussion, der fylder knap et par sider, er J. Ringtved og C. Facbechs trekantsdiagram fra midten af 1990'erne vist. Der henvises godt nok i teksten til, at dette ikke mere er gældende, men jeg finder det betænkeligt, at man i en sådan afhandling ikke alene afbilder et diagram, der er så absolut passé, men tillige benytter sig af det lige så forældede udtryk "centralplads". L. Jørgensens nye inddeling af pladser nævnes godt nok, men begreberne tages aldrig rigtigt i brug.

Helmbrechts omfattende analyse viser, at motiver og motivbærere ændrer sig med tiden, hvilket er særligt tydeligt i vikingetiden. Det fremgår også, at bestemte motiver findes på bestemte genstande. Afhandlingens problemstilling bliver behandlet til fulde, men man kan ikke undgå at sidde tilbage med en følelse af, at der mangler noget, også selv om den mere u håndterba-

re del af betydningen – magien – er taget med. Undertegnede har det som kongen i filmen "Amadeus" (uden sammenligning i øvrigt), der efter at have hørt Mozart spille et klaverstykke, mener, at der er "to many notes". Det behandlede materiale er uoverskueligt omfattende og er desværre ikke altid opsat og gennemgået ensartet og systematisk, hvilket gør det vanskeligt for læseren at finde rundt i og forstå. Hvorfor er der gjort så meget ud af guldgubbens kommunikative funktion, når dragtnålens tilsvarende er fuldstændig udeladt?

Den 7 sider lange indholdsfortegnelse virker ved første øjekast nærmest overdrevent detaljeret, men når man tager i betragtning, at bogen ikke har et register, er dette den næstbedste mulighed for at finde frem til det, man eventuelt vil søge. Dette kan evt. suppleres med en PDF-søgning, da den ellers fysisk noget tunge bog kan hentes elektronisk på <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=1936472&fileId=2338428>.

En stor del af teksten, også den analytiske, er mere eller mindre en opremssning af motiver, genstande osv., hvilket er kedeligt at læse og kunne tydeliggøres ved nogle tabeller og diagrammer. Den største anke, undertegnede har, er dog manglen på billeder. Det er ikke mindre end en katastrofe at have et omfattende katalog over mere end 1.000 afbildninger uden en eneste illustration. Det havde været ideelt, om kataloget med tilhørende billeder – af hver enkelt katalognummer – havde været i et bind for sig. Men som nævnt er der tale om en ph.d.-afhandling, og i Sverige ligger publikationen klar ved forsvaret. Dette er en forbilledlig intention om, at så stort et arbejde skal publiceres, men desværre bærer sådanne publikationer ofte præg af en manglende korrektur, og som i Helmbrechts tilfælde svingende billedkvalitet eller mangel på samme. Det er synd, at man ikke lige gav dette værk en økonomisk indsprøjtning for at få disse ting på plads, da der ikke er tvivl om, at

værket langt ud i fremtiden vil være det, man slår op i, orienterer sig i og lader sig inspirere af, når man beskæftiger sig med afbildninger af mennesker i vendel- og vikingetiden.

Josefine Franck Bican
Nationalmuseet

Rud Kjems: *Stonehenge*. Dansk Tidsskrift for Museumsformidling nr. 31. Højbjerg 2011. 273 sider. ISBN 9-788790-814663. Pris: 250 DKK.

Stonehenge er et fuldstændig fantastisk bygningsværk fra fortiden, og det er et af de få monumenter, som er kendt af mennesker fra alle egne af kloden. Det er en af fortidens monumentale sværvægtene på linje med de egyptiske pyramider og den kinesiske mur, og nu har Stonehenge fået sin første monografi på dansk skrevet af en dansk forfatter.

Rud Kjems har en brændende interesse for Stonehenge, og selv om han ikke er uddannet arkæolog, så er hans viden imponerende og omfattende. Man fornemmer tydeligt ildsjælens fortællerglæde, og det er også med til at drive fortællingen om et af de mest omdiskuterede og arkæologisk komplicerede bygningsværker fra fortiden frem. Bogen indledes med et forskningshistorisk tilbageblik på Stonehenge, og den allertidligste interesse for den store ruuin beskrives. Det er underholdende at få indsigt i de ofte meget farverige personligheder, som i tidernes løb har kastet deres kærlighed på de hellige stenkredse.

Dernæst tages der fat på de mange faser i Stonehenge. De fleste kender til monumentet Stonehenge, men det er de færreste, som ved, at monumentet er blevet ændret minimum ni gange over en periode på knap 1500 år fra 3000 f.Kr. til 1500 f.Kr. Det gøres der grundigt rede for i bogen. Kjems har et blik for de underholdende detaljer, men det er også med til at fjerne

fokus fra den røde tråd i bogen, som er Stonehenge selv. Stonehenge er ikke kun et fortidslevn, men et monument, som har sat sine spor i både den lokale og globale historie helt tilbage fra romernes erobring af England, og derfor er der et væld af historiske kilder, som væver sig ind og ud mellem arkæologiske tolkninger skabt over to århundreders forskning.

I forsøget på at få det hele med river Kjems læseren fra fase til fase i selskab med snart en forfatter, snart en anden, indtil man står tilbage med håret i postkassen og må tage det hele en gang til for at finde hoved og hale i det. Og her kommer vi til sagens kerne. Forfatteren vil favne alt om Stonehenge og øser gavmildt af sin viden om monumentet, dets bygningshistorie, de mænd, som har beskæftiget sig med det, og deres mange fortolkninger. Heller ikke de mindre kendte monumenter i Stonehenges opland bliver overset. Men i stedet for at præsentere et overblik så drukner det i detaljer. Man farer simpelthen vild i beskrivelser og citater fra engelske forfattere, som gennem tiderne har beskæftiget sig med eller bedrevet arkæologi på Stonehenge, og kun alt for sjældent træder Kjems i karakter og giver læseren sin version af, hvordan Stonehenge skal forstås.

De gange, hvor det lykkes, fungerer bogen. Her vil jeg fremhæve afsnittet om de astronomiske teorier, som siden 1600-tallet har været med til at sætte kulør på fortællingerne om Stonehenge. Kjems har sans for at formidle selv komplicerede astronomiske teorier på en måde, så alle kan være med. Har man interesse for arkæoastronomien og mangler at få en opdateret introduktion, kan jeg anbefale at begynde her. Den sidste del af bogen handler om det alternative Stonehenge og alle de mange nyreligiøse grupper, som strømmer til Stonehenge tiltrukket af mystiske urkræfter, ofte til arkæologernes store fortrydelse. Her sker der noget med Kjems' fortællerstemme, som går væk fra det lidt mekaniske beskrivende og i stedet bliver

personligt berettende. Hans møde med det alternative er godt skrevet.

Bogen kunne have haft stor gavn af en grundig og professionel redigering, som kunne have været med til at tæmme manuskriptet og skære det til. Bogen er blevet for lang og detaljegraden for stor. En vågen redaktør med et øje for fortællingens flow, fremdrift – og ikke mindst med læserforståelse – kunne have hjulpet forfatteren til at bruge kræfterne rigtigt. For der er ingen tvivl om, at Kjems formår at favne et bredt og kompliceret stof, og i passager skriver han virkelig godt, men der er også for mange sproglige smuttere og opsætningsfejl, som skæmmer øjet. Det må stå for forlagets regning. Når det så er sagt, så giver bogen en god indsigt i Stonehengemonumentets historie på dansk, og samtidig kan den også fungere som en grundig guidebog – både i forhold til den omfattende litteratur om emnet, og hvis man planlægger at lægge vejen forbi et af verdens mest enigmatiske fortidslevn.

Jeanette Varberg
Moessgård Museum

Lene Heidemann Lutz: *Die Insel in der Mitte. Bornholm im 2.-4. Jahrhundert: Regionale und vergleichende Untersuchungen der jüngerkaiserzeitlichen Grabfunde.* 390 sider. Berliner Archäologische Forschungen, Band 9. Rahden/Westf. 2010. Pris: 64,80 €.

Med Bornholms beliggenhed i Østersøen, 40 km sydøst for Skåne og 94 km nord for Rügen og den vestpolske kyst, er "Die Insel in der Mitte" en velvalgt titel på Lene Heidemann Lutz' dissertation fra Humboldt-Universität i Berlin. Netop denne centrale beliggenhed gør Bornholm til et oplagt udgangspunkt og mødested for udveksling af kulturimpulser og kontakter mellem beboerne i kystområderne Østersøen rundt. Der er tidligere påvist kontakter til Sjælland, Skåne, Öland og Gotland,

mens der har været mindre fokus på kontaktnettet til egnene langs den sydlige Østersøkyst. Dette bliver der rådet bod på i denne afhandling, som med udgangspunkt i en analyse af de bornholmske gravfund fra yngre romersk jernalder især fokuserer på mulige forbindelser til Vorpommerns kystområder.

Bogen er opdelt i seks kapitler: Einleitung, Chronologie, Fragestellung, Die regionale Untersuchung, Die vergleichende Untersuchung og et afsluttende kapitel, hvor afhandlingens resultater sammenfattes. Hertil kommer et katalog (s. 297-352) over de 375 bornholmske grave, som behandles i bogen.

I det indledende kapitel bliver afhandlingens baggrund og tema præsenteret. Hypotesen er, at kontakterne mellem Bornholm og det nordøstlige Mecklenburg-Vorpommern var så intensive, at beboerne i de to områder ikke alene optog elementer af hinandens kultur, men også udvekslede konkrete genstande. Udgangspunktet er analyser af gravfundene fra 150/160 til ca. 375 e.Kr., altså yngre romersk jernalder i de to primære undersøgelsesområder. Omdrejningspunktet for afhandlingen er behandlingen af det bornholmske materiale, hvor udvalgte elementer forelægges og analyseres med henblik på at klarlægge omfanget af øens interaktion med naboerområder.

For at få et metodisk stabilt grundlag for de konkrete komparative studier præsenteres i kapitel 2 udvalgte kronologisystemer for yngre romersk jernalder. Det er et meget omfangsrigt kapitel, hvor forfatteren grundigt diskuterer og sammenligner forskellige regionale kronologier med det formål at sikre sig, at de fund, der sammenlignes, med al sandsynlighed kan anses for samtidige.

En synkronisering af regionalkronologier er dog ikke uproblematisk, idet den materielle kultur ikke overalt i det germanske område gennemgår en parallel udvikling, og ikke alle genstandsgrupper- og

typer har en ensartet udbredelse i de forskellige regioner. Fibulaer og våben anvendes oftest som det korrelerende omdrejningspunkt, men ud over geografiske forskelle i spredningshastigheden kan der også være forskelle i den sociale reception af nye typer og former. Der er således mange faldgruber ved en korrelering af lokale kronologier, og forfatteren er sig dem i høj grad bevidst.

Som fælles overordnet kronologi benyttes i afhandlingen Eggers' perioder med regionale korrektioner og tilføjelser efter K. Godłowski, E. Keller og U. Lund Hansen. Ved forekomsten af bestemte overregionale fibulatyper er det muligt at sammenligne samtidige gravfund i de udvalgte områder. De for Østersøområdet anvendte absolutte dateringer er grundlæggende overtaget fra det kontinentale materiale.

Endvidere diskuteres anvendeligheden af J.-H. Bechs og L. Jørgensens kronologier for Bornholm, som meget langt er overensstemmende, men hvor der er forskellige opfattelser af dateringen af keramikken i C1b. I afhandlingen benyttes den af Bech opstillede keramikronologi med den begrundelse, at den i højere grad end Jørgensens inddrager såvel tidlige som sene grave fra fasen. Dette er et forståeligt valg, da en meget stor del af de undersøgte grave tilhører C1b, og fordi analysens pålidelighed i høj grad er afhængig af en finmasket kronologi.

Som afslutning på kapitlet tages der eksplicit stilling til overgangen mellem ældre og yngre romersk jernalder, en fase, der er vanskelig at afgrænse i det bornholmske materiale, hvor meget få grave indeholder en blanding af sene ældre romerske og tidlige yngre romerske former, således som det er karakteristisk for Godłowski B2/C1. Forfatteren mener ikke, at der er grundlag for at antage, at C1a på Bornholm er parallel med B2/C1, men at de få grave med blandede inventarer repræsenterer en meget kort overgangsfase. For en afklaring af forløbet af overgangen ældre/ynge ro-

mersk jernalder henvises til den kommende publicering af fibulamaterialet fra Slusegårdgravpladsen (publiceredes i 2010). Men på trods af et ubrudt forløb fra B2 til C1 og mange daterbare grave lykkedes det heller ikke i Slusegårdmaterialet at udskille en egentlig overgangsfase. Der er ganske vist her, som på andre bornholmske gravpladser, sene fibulaformer af Almgren gruppe V, der er typiske for Godłowski B2/C1, men på Slusegård er de fleste af disse enkeltfund fra ligbrændingslaget og bidrager derfor ikke til at belyse en mulig overgangsfase. Hertil kræves, som forfatteren selv betoner, en samlet seriation af de bornholmske romertidsgrave.

I kapitel 3 udbygges afhandlingens problemstilling med en grundig diskussion af de reelle navigationsmuligheder og arkæologisk kendte fartøjstyper, der kan tjene som bevis for søværts transport og kommunikation i romersk jernalder. Konklusionen er i tilslutning til D. Ellmers og O. Crumlin-Pedersen, at bornholmerne i et såkaldt "nattespring" med udspændte stammebåde, som de kendes fra Slusegård, og med store rofartøjer af Nydamtype, har kunnet krydse Østersøen og dermed interagere med kystområdernes nabofolk. Selv om der ikke er belæg herfor i fundmaterialet, konkluderes det med henvisning til gotlandske billedsten fra 5.-7. årh. og skibsteknologiske overvejelser, at sejlskibe kan have været i anvendelse på Østersøen allerede i yngre romersk jernalder.

I betragtning af at nordgermanere som soldater i romersk tjeneste må have set og måske endda været ombord på sejlskibe, er det egentlig uforståeligt, at sejlet så sent vinder indpas i Norden, men selv om tanken er fristende, er der endnu ikke hverken ikonografiske eller materielle fund, der viser, at sejlteknologien fandt anvendelse i Norden så tidligt som i romersk jernalder. En anden mulighed for at bedømme forudsætningen for regelmæssige maritime kontakter er eksistensen af egne-

de anløbspladser. Her peges, og utvivlsomt med rette, på sydkysten ved Dueodde og på kysten mellem Gudhjem og Svaneke, hvor fundkomplekserne ved henholdsvis Slusegård og Sorte Muld indikerer mulige landingspladser.

Kapitel 4 med en sammenfattende bearbejdning og analyse af de bornholmske gravfund dateret til Eggers C1-C3 udgør, hvad angår omfang og tyngde, afhandlingens centrale del. Der indledes med en geologisk og topografisk beskrivelse af øen. Derefter resumeres forskningshistorien, og materialet underkastes en kildekritisk vurdering. Efterfølgende analyseres fundmaterialet fra de i alt 375 grave i tre hovedafsnit: gravformer, gravudstyret og genstandsmaterialet.

I C1 og C2 foretrak man generelt at placere gravpladserne på sand- og grusbanker tæt på kysterne. At den overvejende del (80 %) af de registrerede gravfund kommer fra gravpladserne på den sydlige del af øen (Slusegård, Grødbygård, m.v.), skal nok ses på baggrund af de geologiske forhold, hvor netop sydøens lettilgængelige morænejorder har kunnet ernære en forholdsvis stor befolkning. Dette mønster ændres efter C2, hvor de store pladser på sydøen kun benyttes sporadisk, mens der etableres flere mindre gravpladser omkring Gudhjem. Disse har, som det anføres, sandsynligvis forbindelse til etableringen af Sorte Muld-centret, der allerede i 3./4. årh. var af en vis betydning. Det ser altså ud til, at der sker en magtpolitisk forskydning fra syd mod nordøst i løbet af yngre romersk jernalder.

Den bornholmske gravskik i yngre romersk jernalder er meget varieret. På de fleste gravpladser findes både brand- og jordfæstegrave. Af brandgrave er brandgruber (Vedels brandpletter) mest almindelige, men også urnebrandgruber og urnegrave benyttes til at rumme resterne fra ligbålet. Her er der bemærkelsesværdige lokale forskelle. På gravpladsen Nrd. Grødbygård var 75 % af brandgravene urnebrandgruber, mens andelen på den nærliggende Slusegårdgravplads kun var 10 %.

I C1a er brandgrave så godt som enerådende, og først fra C1b bliver det almindeligt med jordfæstegrave. En interessant iagttagelse er, at jordfæstegravskikken ikke indførtes på samme tid på alle øens gravpladser. Og når den "nye" skik først viser sig på Slusegård, kan baggrunden være den centrale beliggenhed for kontakter til Kontinentet.

I jordfæstegravene placeredes liget oftest direkte i jorden, men i tilfælde af konstruktion er ofte brugt stenkister opbygget af marksten eller fliser. Som fint illustreret i diagrammet Abb. 36 er der en bemærkelsesværdig variationsbredde i konstruktionen af jordfæstegravene. De nyere fund fra Grødby og Vellensbygård viser, at grave med bådele anvendt som kiste eller hvælv ikke er begrænset til Slusegård, men at denne skik var mere udbredt end antaget, og når den først erkendtes på Slusegård, kan det meget vel skyldes udgravningstekniske forhold.

Mangfoldigheden i den materielle kultur er især stor i C1-C2a, hvor der også forekommer en række rigt udstyrede grave; forfatteren betegner denne tidlige del af yngre romertid som Bornholms "blomstringstid". Dette er i modsætning til de få og i reglen ret sparsomt udstyrede grave fra C2b-C3. Men, som det anføres, beror denne forskel formentlig først og fremmest på en ændring i gravskikken.

For at få et solidt grundlag for den komparative analyse gennemgås de forskellige genstandsgrupper systematisk dels med henblik på en fastlæggelse af den enkelte gravs tidsstilling, dels med henblik på at finde analogier og fastslå, om genstanden er lokal eller "non-lokal", hvilket her betyder, om genstanden er fremstillet på Bornholm eller uden for øen. Her spiller også materialet ind, idet det *a priori* antages, at der til fremstilling af genstande i keramik, rav, træ og i en vis udstrækning jern er benyttet lokale råvarer. Dette gælder utvivl-

somt keramikken, der i formsproget og ved den ensartede anvendelse af vandrette furer klart adskiller sig fra naboområdernes lerkar og dermed tydeligt fremstår som en lokalgruppe.

Ud over keramikken opfattes som entydigt lokale produkter også hårbånd med guldblikperler, sølvhalsringe med pæreformet lukke og vreden ring, ravperler og jernkamme. Dette er sandsynligvis korrekt for hårbåndenes vedkommende, idet de aldrig er påtruffet uden for Bornholm. I bedømmelsen af sølvhalsringene som fremstillet på Bornholm og herfra eksporteret til naboområder følger forfatteren P. Ethelberg i Skovgårdepublikationen. Ud fra dateringer og udbredelse er det en mulighed, om end det ville have været rart, om hypotesen var understøttet af tekniske analyser.

Fiblerne repræsenterer overregionale typer, og uden metalanalyser er det uhyre vanskeligt at afgøre, om de er lokalt fremstillet, eller om det drejer sig om import. Fibler med omslået fod er den mest almindeligt anvendte fibulatype i de bornholmske yngre romertidsgrave, og på grund af den hyppige forekomst af formen med trekantet fod (A. 181) opfattes denne som produceret på øen. Også ravperlerne opfattes som lokalt fremstillet, bl.a. med baggrund i de mange fund og i en tidlig datering af de berlokformede typer.

Selv om det ved den grundige gennemgang af de forskellige genstandstyper er lykkedes at udskille enkelte lokale typer, er det, som forfatteren selv er opmærksom på, med henblik på interregionale sammenligninger et problem, at mange typer og former er overregionale og repræsenterer en form for "Østersøkultur". Mange af de faste elementer i det bornholmske fundbillede er således også en integreret del af fundspektrene i områder som Skåne, de svenske Østersøer og de sydlige Østersøkystegne. Hertil hører bl.a. fibulavarianter af Almgren gr. VI og VII, kamme, våben og sporer, altså en ganske stor

overregional gruppe, der viser, at selv om der kan peges på distinkte, lokale elementer i den materielle kultur, så var Bornholm i yngre romersk jernalder i lige så høj grad en del af en "Østersøkultur", hvilket utvivlsomt skal ses på baggrund af et stort interregionalt kontaktnet baseret på maritim samfærdsel.

I kapitel 5 testes hypotesen om interregionale kontakter mellem Bornholm og Vorpommern. På grund af geografisk nærhed, og fordi forbindelser mellem de to områder tidligere er betonet i litteraturen, havde forfatteren en forventning om, at det ved en komparativ analyse af gravmaterialet fra de to områder ville være muligt at udskille en række parallelfund, som kunne belyse de formodede kontacters intensitet. Her ville det have været oplagt at fokusere på C1b-C2, som på Bornholm repræsenterer de fundrigeste faser af yngre romertid, men på grund af få dokumenterede fund i Vorpommern var det kun muligt at drage paralleller for B2/C1 og C1a (anden halvdel af 2. årh. og begyndelsen af 3. årh.). Alligevel er der et misforhold i det antal grave, der stod til rådighed for sammenligningen: blot 14 grave fra Vorpommern mod 44 grave fra Bornholm.

Analysen, der indledes med en gennemgang af fundbilledet i Vorpommern efter samme principper som for Bornholm, former sig som en sammenligning af tre delaspekter: gravformer, gravgaver og genstandene. Men overraskende nok kunne der kun konstateres ganske få ligheder for de to områder. Især hvad angår genstandstyper, er Vorpommern kulturelt set fortrinsvis orienteret mod Wielbarkkulturen mod øst, samtidig med at der også kan iagttages en påvirkning fra det elbgermanske område i vest. Derimod er der kun få træk, som peger mod Bornholm, og disse er på ingen måde tilstrækkelige til at antage, at forbindelserne mellem de to områder har haft et større omfang tidligt i yngre romertid. Dette kan skyldes et for lille analysemateriale, men som det foreslås, kan den mang-

lende kommunikation også bero på politiske forhold eller skyldes, at de to områder ikke var direkte forbundet i periodens fremherskende udvekslingsnetværk.

Østersøen var måske i virkeligheden i dette tilfælde en kulturel barriere. Som forfatteren udtrykker det i den danske sammenfatning "Man var så tæt på – og dog så milevidt fra hinanden".

På trods af at efterprøvningen af bogens hypotese om søværts forbindelser til Vorpommern ikke blev bekræftet, er den sammenlignende analyse, der er dybt forankret i det arkæologiske materiale, et forbilligt eksempel på komparative studier. Man er ofte tilbøjelig til at overfortolke ethvert tegn på ligheder i materialet; det er ikke tilfældet her, tværtimod.

Spørgsmålet er imidlertid også, hvordan vi præcist skal forstå relationerne mellem de forskellige egne af Østersøens kystområder. Er der tale om hyppige kontakter, er det en slags "pakETFart" i sommerhalvåret, eller er det blot et par anløb i løbet af højsommeren, og hvad kan vi i givet fald forvente af materielle nedslag.

For at komme nærmere en afklaring af spørgsmålet om arten og intensiteten af interregionale kontakter kræves netop grundige komparative analyser af kronologisk og geografisk sammenlignelige størrelser, som det her på fornemste vis er gjort af Lene Heidemann Lutz.

Med sin afhandling har Lene Heidemann Lutz ydet et væsentligt bidrag til udforskningen af yngre romertid i Østersøområdet. De mange analyser af vigtige materialegrupper er uhyre grundige, alt bliver vendt, og der tages højde for alle tænkelige indvendinger. Det er derfor vanskeligt at fremføre væsentlige kritikpunkter af bogen. En svaghed er dog, at grundlaget for de komparative analyser, specielt hvad angår Vorpommern, er noget spinkelt, og man må stille spørgsmålet, om et større materialegrundlag ville have givet et mere positivt resultat. Det vil i hvert fald være interessant at se, om fremtidige regi-

onale og korrelerende undersøgelser mellem Bornholm og de tilgrænsende polske områder af det tidligere Pommern – for den sags skyld af hele den polske Østersøkyst – vil tegne et lignende billede. Der er nok at tage fat på, og Lene Heidemann Lutz har med sin bemærkelsesværdige afhandling vist vejen frem.

Bogen er i øvrigt veldisponeret og skrevet på et let forståeligt tysk, men skulle sproget være en hindring, er der både en dansk og en engelsk sammenfatning. Tekstens grundighed understøttes af et omfattende noteapparat, overskuelige skemaer, diagrammer og udbredelseskort. Omtale af fundsteder, genstande etc. følges op i fodnoterne med henvisning til lokalitet, grav- og genstandsnummer, så det er let for læseren selv at gå til materialet.

"Die Insel in der Mitte" er således en publikation, der varmt kan anbefales for arkæologer, som beskæftiger sig med romersk jernalder i Østersøområdet.

Birgit M. Rasmussen
Svendborg

Niels Algreen Møller, Sarah Skytte Qvistgaard og Steen Frydenlund Jensen (red.): *Nyt fra Vestfronten. Nord- og vestjyske bebyggelser fra ældre jernalder. Beretning fra et colloquium i Ribe, 4.-5. oktober 2010.* Saxo-Instituttet. Arkæologiske Skrifter 10. København 2011. 171 sider. ISBN 978-87-89500-18-8.

Den ældre jernalders bebyggelse udgør i dag hen imod 25% af de samlede danske nøddudgravninger, som det fremgår af tal fra Kulturstyrelsen baseret på virksomheden i 2011 og foråret 2012. Af sådanne bebyggelser er der inden for de seneste 10-15 år fremkommet en række meget velbevarede og komplekse pladser, hvilket denne publikation ligeledes er et bevis på. Alligevel lider bebyggelsen fra ældre jernalder, ligesom bebyggelse fra så mange andre peri-

oder, under et vilkår, hvor tiden til bearbejdning og publicering er under stærkt pres. Derfor optræder der to næsten faste punkter på dagsordenen ved ethvert arkæologisk møde: På den ene side behovet for at kunne danne sig et hurtigt indblik i, hvilke pladser der bliver udgravet, og på den anden side ønsket om mere refleksive håndteringsmetoder i såvel felten som under efterbearbejdningen samt afsøgninger af nye forklaringsmodeller og problemstillinger. Disse to hovedpunkter angives også i indledningen til "Nyt fra Vestfronten" som anledningen til udgivelsen.

Bogen samler netop en række danske nød- og forskningsudgravninger på tværs af meget forskellige empiriske grundlag, tilgange til materialet og ikke mindst den tid, der har været afsat til bearbejdning. Det kan derfor også være vanskeligt at give en samlet vurdering af seminarrapporter som denne, netop på grund af artiklernes forskelligartede karakter.

Bogen består af 171 sider i farvetryk og er udgivet i et samarbejde mellem SAXO-instituttet på Københavns Universitet, Sydvestjyske Museer og Varde Museum. Den er opdelt i tre emner: "Nyt fra felten", "Bebyggelsesstudier og sociale strukturer" samt "Mellem bebyggelse og landskab – ressourcer og subsistensøkonomi". Hvert afsnit er sammensat af 4-5 letlæste artikler, der alle har rod i oplæg afholdt ved et kolokvium i Ribe den 4.-5. oktober 2010 med titlen "Ældre jernalders bebyggelse i Vestjylland". Udgivelsen kommer dermed inden for et år efter mødets afholdelse, hvilket er usædvanligt og giver bogen et empirisk set højaktuelt præg. Desuden er det for hovedparten af artiklernes vedkommende udgraverne af lokaliteterne selv, der er forfattere.

De første fem artikler er korte opsummeringer af bebyggelsesudgravninger fra ældre jernalder: Kirketoft, hvor flere huse har det atypiske kendetegn at have en åbning i vestgavlen; Hesselmed med spor efter brolagte stalde og huse, der fordeler sig

i parcellignende strukturer; Hesselmed Vest, hvor der er fundet et formodet hegnsforløb, der dateres til bronzealder; Kjelstbopladsen, der ligesom Hesselmed kendetegnes dels af meget velbevarede langhuse med brolagte stalddele og stenlægninger omkring vægforløbene, dels af det brede grøftforløb syd for bebyggelsen; og endelig Alslev, der er særlig for sine tidlige spor efter jernudvinding og inde i flere af husene konstruktioner, der tolkes som bænke og brikse.

Herefter følger fire artikler, hvor lokaliteterne i højere grad har været genstand for længere tids efterbearbejdning. Den første artikel omhandler udgravningerne af Nørre Hedegård-byhøjen, som fra yngre bronzealder til tidlig ældre romertid udvikler sig til en parcelleret rækkelandsby med en udtalt stratificering i de tidlige og sene faser. Husenes velbevarede karakter giver et unikt indblik i detaljerigdommen på bopladserne og bidrager desuden med et imponerende genstandsmateriale. Byhøjenes sociale stratificering er ligeledes i fokus i artikel 3, hvor der på baggrund af gårdenes længde på Nørre Tranders-bopladsen argumenteres for tilstedeværelsen af stormandsgårde i ældre førromersk jernalder og en grad af social arveret. Den mellemliggende artikel bidrager med en fornyet faseudredning af Åbrinken, som består af både en gravplads og en landsby, der udvikler sig mod en todelt struktur. Med sin inddragelse af agency-teori giver artiklen et bud på en teoretisk ramme, der dog savner en mere dybdegående argumentation for at kunne anvendes som decideret analyseværktøj. Bogens del 2 afrundes med en historisk oversigt af de seneste godt 40 års undersøgelser af Grøntoft, hvori også inddrages nye tolkningsforslag fra primært svensk side.

Bogens sidste del består af fire syntesedannende artikler, der har blikket rettet mod den bredere ressourcudnyttelse og bebyggelsernes samspil med landskabet. I den første artikel peges på myremalmen

som en stærk determinant for bebyggelsesstrukturen, og i den efterfølgende artikel gøres opmærksom på potentialet i at foretage systematiske indsamlinger af brændte dyrekogler. Artikel 3 er et ambitiøst forsøg på at belyse samspejlet mellem bebyggelses- og landskabsstrukturering. Artiklen tager udgangspunkt i tre himmerlandske case-områder, hvor det parcellerede dyrkningslandskab søges rekonstrueret på baggrund af luftfotos og registrerede bopladser. Der argumenteres for, at der sker nogle markante omorganiseringer af bebyggelsen og landskabet ved overgangen fra ældre til yngre førromersk jernalder, hvilket i øvrigt også antydes i de to byhøjsartikler. Bogens afsluttende artikel præsenterer ligeledes et righoldigt materiale med mange nye pladser, der tager det omdiskuterede, men sjældent uddybede begreb om vandrelandsbyen op til revision. I artiklen tegnes et billede af en række spændende dynamikker for bebyggelsens placering i landskabet, dens stedkontinuitet og udvikling mod sammentrækning.

Tilsammen giver artiklerne et virkelig godt indblik i diversiteten i bebyggelsen fra ældre jernalder. Hvor man tidligere har haft en tendens til at antage bestemte lineære udviklingsforløb for bebyggelsen, vidner bogen om en periode, der fremstår langt mere mangesidet. Og på trods af sin lange forfatterække har redaktionen formået at få publikationen til at fremtræde med en relativt ensartet sprogbrug. De mere synteseprægede artikler er spændende og velkrevne og har meget nyt at byde på. Videre vidner bogen om den positive kendsgerning, at det stadig er muligt at finde velbevarede bopladser i dyrkningsjord, og at Sydsandinavien rummer et kildegrundlag, som også i en international sammenhæng er enestående. Derfor er det på sin vis også ærgerligt, at samlingen er publiceret på dansk og ikke rummer korte abstracts og/eller billedtekster på engelsk/tyisk.

Samtidig er der også nogle næsten uundgåelige vanskeligheder forbundet med at udgive så forskelligartede artikler i ét bind; artikler, som er omskrevet fra specialer, museumsberetninger, arbejdskapitler m.v., og som derfor også nemt kommer til at pege i mange forskellige retninger. De tre hovedafsnit fremstår som en måde at sortere artiklerne på; man kunne have forestillet sig, at der i stedet på forhånd var angivet nogle emner, som den enkelte forfatter havde skullet forholde sig til, og som kunne have bidraget til en højere grad af fælles fokus.

Artiklerne rammer også ned i et andet mere grundlæggende problem, nemlig de manglende overordnede strategier og koordineringen af problemstillinger på tværs af udgravningerne. Samtidig med at bogen giver et indblik i en række regionale og lokale særtræk, kommer man også i løbet af læsningen til at savne noget, der binder pladserne og artiklerne sammen. Med en særdeles hæderlig undtagelse i M. Vinter og N.A. Møllers indlæg, der skiller sig særlig positivt ud ved bredere, integrative landskabsperspektiver, tager tolkningerne hyppigst udgangspunkt i enkeltanlæg og regionale variationer. Artiklerne bidrager dermed kun beskedent til en teoretisk nytænkning, ligesom man sjældent får sammenføjet materialet på tværs af udgravningerne. Det er som nævnt en problemstilling, der lige nu også presser sig på i felten, men hvor det i dette forum kunne have været muligt at eksperimentere med det.

Derfor, hvis hovedformålet med denne seminarrapport har været at få udgivet et righoldigt empirisk materiale inden for kort tid, må den siges at være endog meget vellykket. Det er informationsrige fremlæggelser, som nemt kan læses i udpluk, og som samtidig er rige på billedmateriale med plantegninger, oversigtskort og udgravningsfotos. Men hvis rapporten, som indledningen giver udtryk for, samtidig skal forholde sig til nogle af de mere ambitiøse dagsordener, nemlig den teoretiske

stagnering og de manglende sammenfatninger, så imødekommer bogen kun disse delvist. Den tegner ydermere et billede af et felt under stort pres, hvor flere unikke pladser som f.eks. Hesselmed og Kjelst er blevet udgravet på minimale budgetter. Spørgsmålene er selvfølgelig, om vi kan fortsætte med blot at erkende disse udfordringer, og hvordan vi vil imødegå dem, så pladser som disse bliver bevaret til fremtidige udgravninger, og så vi oprettholder den høje standard, der kendetegner arkæologien i Sydsandinavien. Bogen vil være et godt udgangspunkt for netop sådanne diskussioner og er et vidnesbyrd om, at ældre jernalder fortsat har meget nyt at byde på.

Mette Løvschal
Forhistorisk Arkæologi
Institut for Kultur og Samfund
Aarhus Universitet

Påvel Nicklasson & Bodil Petersson

(red.): *Att återupptäcka det glömda. Aktuelle forskning om forntidens förflutna i Norden.*

Acta Archaeologica Lundensia Series Prima in 4°, No. 32. Lund 2012. 376 sider. ISBN 978-91-89578-47-0. Pris: 250 SEK.

Arkæologihistorie er en spændende disciplin, fordi den giver indsigt i og forståelse for det grundlæggende forhold, at selv om arkæologi som videnskab handler om fortiden, så afspejler den i høj grad også den samtid, hvori den bliver udøvet. Forandringer i nutiden medfører omvurderinger og nytolkninger af fortiden. Det fremgår klart af antologien "Att återupptäcka det glömda", der er et resultat af et symposium i Lund i 2010, hvor svenske og danske forhistoriske arkæologer, middelalderarkæologer, etnologer, idé-, antik- og religionshistorikere diskuterer arkæologiens historie fra 1600-tallet til nutiden samt forskernes samspil med lokalsamfund og myndigheder.

Bogen indeholder 20 artikler fordelt på seks hovedafsnit: Arkeologi före Arkeologien, At forma forntiden, De stora männens arkeologi, Platser og Människor, Arkeologin går på museum og När slutar arkeologihistorien? Det er ikke muligt at kommentere alle artiklerne, der generelt er velskrevne og bringer ny viden. Jeg vil nøjes med at kommentere et enkelt bidrag fra hvert af de seks hovedafsnit.

Den indledende artikel af redaktør Påvel Nicklasson omhandler Jenakredsen, en løskare af poeter, filosoffer og forskere med tilknytning til universitetet i Jena i Tübingen. Blandt disse var Novalis, Schlegel og Schelling, der var meget arkæologisk interesserede, og også Goethe, Schiller og Fichte. I Jenakredsen var man præget af romantikken og den idealistiske filosofi og mente, at fortidsforskning var vejen til at opnå kendskab til den forsvundne guldalder, så det tabte paradys kunne genvindes. Nicklasson argumenterer overbevisende for, at der fortsat er overordentligt meget af romantikkens tankegods i tankesættet hos nutidens forskere, selv om der i nutidens arkæologiske publikationer sjældent bliver refereret til teoretiske arbejder, der er ældre end 50 år.

Bodil Pehrsson er medredaktør og har sammen med Jes Wienberg skrevet en morsom artikel om majestæter og arkæologi. Under enevælden brugte kongemagten fortiden til at legitimere sig selv. Et oplagt eksempel herpå er Julianehøj ved Jægerpris Slot. Det kongelige indslag i arkæologihistorien kulminerede med Frederik 7.s mange initiativer. Kongelig arkæologi blev atter et tema med Gustav VI Adolf, der udførte talrige udgravninger i sit lange liv, den første som 15-årig prins, de senere som kronprins og fra 1950 som konge af Sverige. En del af de kongelige udgravninger skete i Sverige, men hovedparten foregik i Middelhavsområdet. Kong Gustavs barnebarn, dronning Margrethe, fulgte i hans fodspor, men med hovedvægt på den hjemlige arkæologi. Begge regenter har i

forbindelse med runde fødselsdage fået festskrifter, og her er der en markant forskel: De svenske peger ud i verden, mens de danske peger indad mod nationen. Det er dog næppe regenternes skyld, men afspejler dels redaktørernes valg, dels at arkæologi er en nationalvidenskab i Danmark, der kan udøves også af amatører, mens dette slet ikke er tilfældet i Sverige.

Anne Katrine Gjerløff påviser, at den velkendte oprindelsesmyte om dansk arkæologis fødsel i vid udstrækning er en såkaldt Whig interpretation of history, dvs. en tilbageskuende og efterrationaliserende videnskabshistorie, der søger efter rødderne til den del af videnskaben, der sejrede. Hun følger udviklingen af arkæologien fra 1840'erne frem til 1900-tallet og viser, hvorledes den intuitive romantiske opfattelse af alle kilder til den oldnordiske historie bliver erstattet af en begyndende videnskabeliggørelse, der spalter sig ud i to parallelle tendenser. Den ene baserede sig på grundige studier af genstande, mens den anden læser oldskrifterne med mere kritisk sans end før. Denne udvikling fører til en adskillelse af fagene arkæologi og historie. Der var ikke blot tale om en principiel skelnen mellem skriftlige kilder og materielle kilder, men også om forskellig opfattelse af, hvad begrebet historie var. Denne forskel er overvundet i nutiden, hvor de allerfleste arkæologer har erkendt, at fremdragelse og fremlæggelse af genstande ikke er nok. Tingene er tavse og skal derfor fortolkes og kobles på en historie om tider, steder og mennesker.

Det vanhelligede tempel i Gamla Uppsala og misbrug af fortiden er emnet for Magnus Alkarps bidrag. Med udgangspunkt i en nazificeret politikonstabel fortælles om de forskellige fortolkninger af det symboltyngede Gamla Uppsala. Politisk brug og misbrug florerede, og ikke mindst bevægelser på den yderste højrefløj havde et skeptisk forhold til demokratiet, yndede at afholde møder i Uppsala. Disse sammenkomster blev af så chauvini-

stisk karakter, at kommunalbestyrelsen gik så vidt som til at forbyde politiske møder af national karakter ude ved højene. Alkarp kunne her have draget en parallel til Jelling, der er et lige så symboltyngt "her begyndte det-sted" som Gamla Uppsala. Under den tyske besættelse iværksatte Nationalmuseet udgravninger af både Nordhøjen og Sydhøjen. Herved undgik man, at danske nazister begyndte at bruge Jellingmonumenterne i lighed med deres flittige anvendelse af gravhøje, lurur og guldhorn.

I afsnittet om arkæologien på museum er to artikler, en metahistorisk om ting som kilder og som kulturelementer og en arkæologihistorisk om Historiska Museets rumlige disposition fra 1940'erne, skrevet af Johan Hegardt. Han fremdrager samspillet mellem den litteratur-antikvariske tradition, den etnografiske analogi og tids- og rumsparadigmet, der fik hele menneskets udvikling til at passe smukt ind i samtidens ontologi. Men den kronologiske fremstilling af et lands historie blev skabt i en tidsalder med en helt homogen samfundsstruktur, hvor alle borgere lignede hinanden og delte den samme historie. I nutidens samfund er denne fremstilling med til at marginalisere og stigmatisere alle dem, der ikke deler den fælles historie. Det er Hegardts pointe, og den får ham til at problematisere kronologien, der siden C.J. Thomsens dage har været det styrende element i såvel arkæologiske som historiske udstillinger.

Den sidste af de mange læseværdige og igangsættende artikler, jeg vil nævne, er fra det sidste hovedafsnit, hvor Tove Hjørungdal redegør for "Metoder møden i Maglemoses forskningshistoria". Det er en spændende artikel, der afdækker kultur/naturproblematikken. Hvad er natur, hvad er kultur, og hvorledes relateres de til hinanden på forskellige plan? I forskernes klassifikation og tolkninger afspejles deres relationer til naturen, dyrene og råmaterialet og redskaberne. Med udgangspunkt i det

omfattende dokumentationsmateriale fra Mullerup har Hjørungdal skrevet et værdifuldt bidrag til en praktikhistorisk tilgang til en analytisk arkæologihistorie. Denne artikel kan ligesom bogen i øvrigt varmt anbefales.

Værket er i smukt udstyr, redigeret med omhu, og alle artikler forsynet med referencer og litteratur.

Inge Adriansen
Sønderborg Slot
Museum Sønderjylland

Mads Peder Nordbo: *Odins labyrint. Et glasbarns fortællinger.* København 2012. 416 sider. ISBN 978-87-11-39905-7. Pris: 299,95 DKK.

Historiske romaner og videnskabsthillerer er – sammen med fiktion på film – den største bidragyder til at skabe og formidle billeder af fortiden og dens udforskning via arkæologer og historikere. Der findes gode eksempler bygget på forsvarligt videnskabeligt grundlag og grundig research, men også, og ikke mindst, romaner der overvejende bygger på pseudovidenskab og New Age-religiøs ønsketænkning, hvilket resulterer i historieforfalskning, mistro mod akademisk forskning og recirkulering af moderne myter. Det bedste eksempel på en videnskabsthiller drevet af konspirationsteorier og alternativ religionshistorie er Dan Browns “Da Vinci Mysteriet”. Dan Brown præsenterede i sit forord til romanen en række “fakta”, som eksperter på området har afvist som falske – de stammede fra det pseudohistoriske værk “Helligt Blod, Hellig Gral”, hvis forfatter da også sagsøgte Brown for plagiering. Selve konspirationsteorien – at Den Katolske Kirke med alle midler undertrykker sandheden om den tidlige kristendoms feministiske teologi samt søger at udrydde Jesu og Maria Magdalenes blodlinje, videreført via den merovingiske kon-

geslægt – gjorde bogen til et internationalt bestsellerhit.

Om det samme kommer til at gælde for “Odins labyrint” af Mads Peder Nordbo (MPN), er nok tvivlsomt, selv om værket lægger sig tæt op ad Dan Browns succesopskrift i plotstruktur, den bærende konspirationsteori og henvisning til kontrolversiel research, hvor de sidste 41 sider i bogen består af et efterskrift i tilstræbt faglitterær stil.

Af diverse interviews fremgår det, at det historiske plot bygger på forfatterens speciale i Nordisk Sprog og Litteratur på Syddansk Universitet om runernes oprindelse. På omslaget står der, at forfatteren “har forsket i bl.a. runer og sproghistorie”, og at bogen “bygger på omfattende research, og dens teser er baseret på historiske kilder”. Derfor må en anmeldelse i et fagligt tidsskrift også være berettiget – vel vidende, at kritik og kontroverser netop er en del af attraktionen ved genren, og at forfatteren altid har den skønlitterære forms alibi at støtte sig til. Et andet træk ved megen pseudovidenskab og konspirationsteori er dertil en tværvidenskabelig ambition, hvilket stiller store krav til anmelderen – en fuldstændig tilbagevisning af tesaerne ville kræve et interdisciplinært hold af forskere. MPN spænder således over runologi, arkæologi, middelalderhistorie, norrøn filologi, religionshistorie og fysisk antropologi. Nærværende recension kan således kun udgøre et forsøg på en anmeldelse. At noter og litteraturhenvisninger dertil naturligvis er sporadiske og teksten fyldt af basale misforståelser og logiske brister – som genren tilsiger – gør ikke opgaven lettere. Selv om det lønsomme i overhovedet at anmelde “alternativ arkæologi” derfor er højest tvivlsomt, fortjener de problematiske aspekter af “Odins labyrint” dog påtale, netop fordi der er tale om fantasteri og spredning af pseudohistorie.

I romanen modtager hovedpersonen, Mathias Hviid, der studerer runologi og filologi på Syddansk Universitet og bor i

Tommerup på Fyn, en invitation fra en aldrende engelsk kunstner om at komme til London for at studere hans samling af hemmelige dokumenter og løse den gamle gåde om runernes oprindelse. Mathias Hviids studier fører frem til spektakulære indsigter og potentielt farlige afsløringer. Det viser sig, at Odin var en historisk person, en konge med rødder i Mellemøsten, Kaukasus og Centralasien, der med sit folk erobrede Norden i jernalderen og blandt andet indførte runerne, der er afledt af et mellemøstligt semitisk alfabet. Gudekongen Odin indstiftede ikke blot en ny religion, men grundlagde også en slægt, der er ført videre til nutiden gennem Gormdynastiet og Hvideslægten samt en orden, Gutiorordenen, med fremstående lærde, inklusive Ole Worm, som stormestre og kustoder for denne viden. Det viser sig, at Odifiguren også er det historiske ophav til Jesus og kristendommen samt andre religioner, en viden som naturligvis udgør en trussel mod Den Katolske Kirke, der gennem historien har brugt Jesuitterordenen til at undertrykke denne viden med alle midler. Bogens efterskrift består af Mathias Hviids afsløring af runernes og religionernes ophav i artikelform.

Ud over enkelte selvbiografiske træk ved hovedpersonen ses indflydelsen fra "Da Vinci Mysteriet" tydeligt. Hovedpersonen er en akademiker med speciale i symboler og det okkulte. Kritikere af Dan Brown pointerede, at hans hovedperson, Robert Langdon, kom fra et fiktivt studie på Harvard, ligesom man da heller ikke kan studere runologi på Syddansk Universitet. Det antagonistiske forhold mellem Gutiorordenen og Jesuitterne svarer på sin side til forholdet mellem Zions Priorat – med fremstående stormestre som Leonardo Da Vinci og Isaac Newton – og Opus Dei som de katolske skurke. Den undertrykte sandhed består som sagt i, at den sande og naturlige urreligion er blevet perverteret af katolikker, men at religionsstifterens hellige blod dog er ført videre til vores tid.

Mens Dan Brown var tavs om sin primære inspirationskilde til sin historiske tese, henviser MPN direkte til sine vigtigste hovedkilder: lektor på Syddansk Universitet, cand.phil. Jørn Christian Bangs teori om runernes ophav i et semitisk alfabet, Johannes Brøndsteds teori om danernes indvandring i romersk jernalder og fordrivelse af herulerne samt eventyreren Thor Heyerdahls bogstavtro relancering af Snorri Sturlusons middelalderlige teori om Odin som en historisk konge fra Asien eller Tyrkland. Dertil kommer spredte referencer til anden, ofte ældre, faglitteratur, klassiske og middelalderlige kildeskrifter, samt spekulativ (fag)litteratur og hjemmesider.

Bang har sammenlignet de ældre runer med semitiske alfabeter fra bronzealderen og mener dermed at kunne sandsynliggøre, at runerne er udviklet uafhængigt af klassiske alfabeter som græsk eller latin og altså er ældre end almindeligvis antaget ud fra funddateringer. I modsætning til den herskende latintese formuleret af Moltke og andre, ifølge hvilken runerne er dannet i 1. eller 2. årh. i Sydskandinavien ud fra en stærk romersk kulturel påvirkning med et latinsk alfabet som forbillede, er runerne ifølge denne alternative teori indført i tiden omkring år 0 af et indvandrende folk med oprindelse i Den Nære Orient og Sortehavsområdet, der i øvrigt også indførte det urnordiske sprog, vi kender fra runerne.

MPN supplerer med formodningen om, at "runerne er blevet til på baggrund af et dialektisk samspil mellem egne og udefrakommende tegn og symboler" (s. 382), og at runerne "har som udgangspunkt haft iboende kræfter, der både kunne skade og give beskyttelse, ligesom de også kunne binde og frigøre guder og naturkræfter." (s. 387). Hvorvidt runerne i sig selv har haft en iboende magisk karakter, og om dette eventuelt i begyndelsen var det vigtigste ved disse tegn, har været et meget diskuteret emne i runologien. En

skeptisk holdning har været nødvendig for et opgør inden for runologien med den germanofile mysticisme og nyopfundne runemagi, der florerede fra tidligt i det 20. årh., og som bl.a. hævdede, at runerne havde rødder i urgamle kraftfulde symboler såsom bronzealderens helleristninger. Mange forskere i dag anser runerne for at være opstået simpelthen for at kunne meddele sig i skrift på et eget sprog, ikke primært ud fra magiske traditioner eller religiøse behov. Runemagisk mysticisme har i de seneste år oplevet en renaissance inden for New Age og forskellige nyhedenske retninger, og interessen for runerne som primært magiske symboler er ikke mindst konstitutivt for denne ikke-akademiske interesse.

MPN skriver med henvisning til Brøndsted: "Historisk hævdes det, at erilerne (tidligere fejltolket som *herulerne*) boede i området omkring Sjælland, Østfyn og Skåne, og at disse eriler blev fortrængt af danerne senest år 200 e.Kr." (s. 401). Johannes Brøndsted er et af den forhistoriske arkæologs koryfæer, men det er jo uundgåeligt, at dele af hans værk nu forekommer ret bedagede. At bruge ham som autoritet i dag for at understøtte en tolkning demonstrerer blot, at man ikke kender det aktuelle forskningsstade. Brøndsteds teori om danernes indvandring til det nuværende Danmark bygger således på en fejlagtig læsning af Jordanes' goterhistorie fra ca. 550, hvor det hedder, at danerne, der "er udgået af suetidiernes rod", har fordrevet herulerne fra deres hjemsteder i "Scandza", koblet med middelalderens sagnhistorie om kong Dans svenske ophav. Brøndsted mente, at Jordanes beskrev hændelser før herulernes optræden ved Sortehavskysten i 3. årh., mens moderne historikere, som f.eks. Walter Goffart, forbinder efterretningen med en herulisk stammefraktion, der efter nederlaget til longobarderne i begyndelsen af 500-tallet ifølge Procopius emigrerede til Thule; Jordanes' vidnesbyrd afspejler altså

samtidshistorie, ikke et overleveret stammesagn. Videre forbinder Brøndsted disse kilder med de store våbenofferfund fra Fyn og Jylland som vidnesbyrd om invasionsbølger og danernes gradvise erobring af landet.

Danernes etablering på Sjælland koblede Brøndsted sammen med den store procentvise forekomst af "langskaller" i jordfæstegravene fra Juelinge, Himlingeøj, Varpelev etc., der tolkes som bevis for en indvandring. Brøndsted tilhørte den sidste generation af forskere, der brugte kranieindeksering – opdeling af mennesketyper i kortskallede og langskallede folkeslag efter forholdet mellem højde og bredde på kraniet – til at spore folkeslagenes oprindelse og vandring. Kranieindekseringen blev opfundet af Anders Retzius i 1842, og metoden gik sin sejrsgang gennem det følgende århundrede, men mistede sin appel efter Anden Verdenskrig og regnes i dag for dårlig videnskab. At tale om kort- og langskaller i dag er blot at hive gamle skeletter ud af skabet – at MPN mener at kunne underbygge sin teori via kranieindekser og efterretninger om folk af "nordisk type" i Kaukasus og andre steder (s. 402f, *passim*), vidner om en bekymrende mangel på kritisk sans.

En anden teori, der hører hjemme i mølposen, selv om den bliver hevet frem igen og igen, er forestillingen om Odin som en historisk person, indvandret til Norden og dér ophøjet til gud. Teorien stammer fra Snorri Sturluson og var god lærdom op til det 19. årh., hvor det lykkedes den kritiske historieforskning at sætte teorien ind i dens rette kontekst som en lærd, middelalderlig konstruktion. Teorien har dog siden levet en beskyttet tilværelse i arkæologien, hvor forskere, der fortsat har haft tiltro til en historisk kerne i Snorres beretning, har inkluderet Henry Petersen (1876), Bernhard Salin (1903), Johannes Brøndsted i tidligere nævnte værk og senest Lotte Hedeager (2009), der identificerer Odinfigurens historiske ophav som

hunnerkongen Atila. Derudover trives teorien bedst på spekulative websites og i pseudohistorisk litteratur. Den grundige tilbagevisning af Heyerdahls relancering af Snorris teori – “Jakten på Odin” – i Maal og Minne 2002 af fem eksperter fra forskellige områder (Even Hovdhaugen, Christian Keller, Else Mundal, Anne Stalsberg og Gro Steinsland) burde også gøre indtryk.

MPN lægger sig tæt op ad Heyerdahls samling af “fakta”, argumentation og stil. Kildekritik og historisk kontekst ignoreres: “Snorres sagaer rummer en langt større viden, end man de seneste 100 år har tillagt dem” (s. 393). Snorre benyttes som et skattekort: “Geografisk set kommer aserne med andre ord fra området mellem Sortehavet og Det Kaspiske Hav – nord for Tyrkiet og øst for floden Don. Det giver os et ret specifikt område at søge i” (s. 394). Som Heyerdahl lader også MPN sig besnære af Snorris falske etymologier, à la at Asien kommer af aser, og supplerer med: Tyrkiet kommer af Tyr, Aserbajdsjan, osseter og assyrer kommer af aser, udifolket kommer af Odin, byen Azov er asernes hov. Associativ etymologiske spekulationer er i det hele taget en af bogens mest udbredte metoder. Det er ironisk, at selv om MPN lovpriser Snorris værker, fejlciterer han raskt væk fra “Snorris Edda”: legenden om Odins indvandring findes i “Fortale”, ikke “Gylfis blændværk”, og der er desuden tale om prosa, ikke et kvad (s. 393)!

Mest bekymrende er reproduktionen af Heyerdahls karakteristiske hyperdiffusionisme, der er et gennemgående tema i hans værker: Spredningen af civilisation i verden er sket gennem langdistancerejsende, kulturbringende hvide folkeslag, ophøjet til guder i diverse sagnhistorier. Dette var den grundlæggende hypotese bag den “eksperimentel-arkæologiske” rejse med Kon-Tiki, hvor hvide folk ansås først at have krydset Atlanten for at grundlægge maya- og aztekercivilisationerne og dernæst inkakulturen for siden at forsvinde

over Stillehavet for at grundlægge den polynesiske kultur. “Jakten på Odin” bruger samme skabelon, hvor Nordens jernalderkultur er indført via et indvandrende, blondt herrefolk, der ultimativt har haft hjemme i Den Nære Orient og Centralasien. Denne del af Heyerdahls forfatterskab med forbindelser til Det Tredje Riges pseudovidenskabelige fantasier, er ofte blevet forbigået i tavshed, men er på glimrende vis redegjort for i Axel Andersons “A Hero for the Atomic Age” fra 2009.

Andre forbløffende oplysninger plankes fra spekulative sites på nettet. Et sted googler romanfiguren Mathias Hviid “Guti+people+Odin” og “kom ind på en debatside” (s. 215-216). Det øverste hit på Google ved denne søgning er ganske rigtig en tråd i et diskussionsforum, nærmere bestemt den nynazistiske hjemmeside “Stormfront.org”. MPN opsummerer herefter teksten i starten af tråden, der i sig selv er et referat af L.A. Waddels “The British Edda” fra 1930. I dette værk hævdes det, at eddalitteraturen egentlig var britisk, og via en nyoversættelse med brug af associativ lingvistik og fantastiske sammenligninger af myter af mellemøstlig, “trojansk” og “gotisk” oprindelse fortælles historien om den ariske races grundlæggelse af højere civilisation i Den Nære Orient for tusinder af år siden, hvor de fordrev en semitisk slangekult fra Edens Have for siden at sprede civilisationens lys over verden.

Hvor fører de snirklede gange i “Odins labyrint” hen? At verdensreligionerne har et ophav i Odin som en menneskegud, hvilket er bogens centrale budskab, eller et tankeeksperiment om man vil, lyder måske som et attraktivt alternativ til religiøse stridigheder – oplægget til en ny religion til en ny tidsalder. På den anden side indebærer denne “monoteistiske” odinisme en privilegeret stilling for den nordvesteuropæiske tolkning, som har bevaret gudens rette navn, historie og teologi mest trofast. Det ligger implicit, at den før-kristne he-

denskab lå tættere på en mere sand religion, en "ur-kristendom", end senere afarter. Denne tanke er slet ikke ny, men en velkendt antimodernistisk kulturkritik bygget på esoterisk ønsketænkning, hvor pseudo-historie er det uundgåelige middel og resultat. Inde i Odins labyrint gemmer sig spøgelse af mellemkrigstidens kulturhistoriske fantasier; ikke revolutionære nye forskningsresultater og afsløringer af sandheder, men gammel obskuranisme og konspirationsteorier.

Kent O. Laursen
Skive

Rikke Agnete Olsen: *Danske middelalderborge*. Med fotos af Janne Klerk. Aarhus 2011. 297 sider. ISBN 978-87-7934-415-0. Pris: 399,95 DKK.

Spørger man fagfolk, kan de fleste vel nævne en lille håndfuld *grand old men* inden for dansk borgforskning: Vilhelm la Cour, C.M. Smith, Hans Stiesdal; et par stykker mere kan efter temperament tilføjes, men spørger man såkaldte almindelige mennesker, hvem de forbinder med borge, ville de formentlig, i det omfang de overhovedet kunne komme i tanke om nogen, nævne Rikke Agnete Olsen. Hun er, tror jeg godt, man kan sige i den folkelige opfattelse, borgforskningens grå eminence. Dette skyldes ikke mindst hendes adskillige gange genoptrykte og reviderede "Borge i Danmark" og sikkert også handskerumsbøgerne "Voldsteder i Danmark I-IV". Førstnævnte er forfaren, eller rettere indtil nu, eneste generelle bog om de danske middelalderborge, og den er, særligt i 2. reviderede udgave fra 1996, tillige ret velskrevet, men har altid lidt ved sit lille format med for små illustrationer og grundplaner.

Der er sket meget siden 1996, adskillige monografier og artikler om borge har set dagens lys, og forfatteren og forlaget fik

den tanke at lave en 3. revideret udgave af "Borge i Danmark". Men som forfatteren skriver i forordet, var tiden løbet fra denne bog, og der skulle en anden og bredere fremstilling til end før. Og det er der min-sæl så kommet med dette festlige sofastyke betitlet "Danske Middelalderborge" og på billedsiden så grandios udvidet, at fotografen har fået sit navn med på titelbladet. Når man læser sådan et værk og kender forfatteren bag, kan man godt tillade sig at have tårnhøje forventninger og stille tilsvarende høje krav, det være sig til tekst såvel som til illustrationer, og følgende anmeldelse skal ses i dette lys.

Man skal ikke læse længe i værket, før end et veritabelt *deja-vu* melder sig. Ved at krydstjekke kan man hurtigt forvise sig om, at hovedparten af teksten er fuldstændig identisk med teksten i 2. reviderede udgave af "Borge i Danmark", ligesom hele strukturen og opbygningen af bogen slavisk følger dette forlæg. Lange passager er direkte afskrift, andre nyformulerede, men indholdsmæssigt identiske, og spredt rundt i teksten er der tilføjelser, særligt om de nyere borgforskningsresultater, men samlet set er det vanskeligt ikke at se værket som 3. reviderede udgave af "Borge i Danmark", hvilket selv forlaget åbenbart er enig i, thi de reklamerer på deres hjemmeside med, at bogen nu er kommet i tre reviderede udgaver – men altså nu med ny titel! Det er der selvfølgelig intet i vejen for, men det burde måske tydeliggøres lidt mere, end tilfældet er.

Generelt fungerer den reviderede tekst godt, der er mange steder kommet mere fylde på brødteksten, og det er, som om forfatteren har givet sig selv mere tid til at få historien fortalt. Det er dog ikke alle steder, det fungerer lige godt. Afsnittet om feudalvæsenet (s. 16) er faktisk bedre og mere klart skrevet i den ældre version end i den nye. Et andet tiltag, der fungerer rigtig godt, er en række præsentationer af enkelte borge indskudt som særlige, velillustrerede kapitler. Her kunne man faktisk godt have

ønsket sig flere, selv om der faktisk er mange i forvejen. Teksten er som påpeget allerede for en stor del velkendt og velskrevet stof, og derfor irriteres man så meget desto mere over sjuskefejlene. For dem er der en del af, og de findes paradoksalt nok ikke udelukkende i de nyskrevne passager, men slåfejl har tilmed sneget sig ind i den gamle tekst, vel at mærke fejl, der ikke optræder oprindeligt.

Billedsiden er kort fortalt overdådig og gør bogen særdeles appetitlig. Men også her kunne man ønske en strammere redigering. Et par af de pragtfulde middelalderlige og dejligt farvemættede illuminationer er i for dårlig kvalitet og fremstår rastede, f.eks. billedet af blodgildet i Roskilde (s. 29) og det meget smukke og uhyre detaljerede billede fra Duc de Berrys tidebog (s. 228). Nogle af grundplanerne er fremstillet i miniatureudgave, eksempelvis planen over en af vore prægtigste borge, Søborg (s. 40), og det samme gælder planen over Halkær, der er i frimærkestørrelse (s. 190).

Det er dog de mange nyoptagelser af fotograf Janne Klerk, der stjæler billedet, og det må være på sin plads at give en nærmere omtale af dem – fotografen er dog nævnt på titelbladet. Lad det være sagt med det samme: Der er rigtig mange gode billeder, ofte taget fra overraskende vinkler, så selv velkendte anlæg får nyt liv. Men der er mildt sagt også grund til en vis undren over nogle af billederne. En del billeder er taget med morgentågen bløgende over ruinen. Det giver sin egen særlige gotiske stemning, men den uforklarlige præference for billeder taget i gråvej, ja, et enkelt endda i regnvej, forstår jeg ikke. Billederne fremstår med en trist og fad kulør, og der er alt for mange til, at jeg vil nævne dem alle. Som et eksempel kunne henvises til siderne 118 og 119, hvor der på den ene side er et gråvejr-billede af Kärnan i Helsingborg over for et lysmættet Tranekær på den modstående side. Der er tillige en måske bevidst brug af skygger, f.eks. ved Præstegade i Kalundborg (s. 71),

Nyborg Slot (s. 75) og Bollerup i Skåne (s. 176), hvor dele af billederne ligger i skygge, så kun motivets vigtigste dele er i sol. Det kan der muligvis være en bevidst pointe i, men dog med en tendens til at gøre billederne lidt vel tunge, og det er desuden ikke konsekvent gennemført, således som man ser på et andet billede fra Nyborg Slot (s. 102), hvor det er træerne, der er i lys og borgen i skygge. En del billeder er besynderlig beskåret, f.eks. billedet fra Pedersborg (s. 37), der mestendels er et billede af en busk og en parkeringsplads (i gråvej) eller klokketårnet ved Birket Kirke (s. 134), hvor den nederste tredjedel af billedet udgøres af kirkegårdens fint revne grusbelagte gangsti (i gråvej). Udsigtsbilledet fra Gåsetårnet (s. 66) hæver sig vitterligt ikke meget over det trivielle ferie-billede, mens det kendte og morsomme kalkmaleri fra Birket Kirke er for gul-tonet (s. 191).

Disse forhold skal dog ikke afholde folk fra at købe bogen, uanset om man har “Borge i Danmark” eller ej. Bogen er langt hen ad vejen velskrevet og en pryde, men der er for mange småfejl, der må søges rettet i kommende udgaver.

Lars Krants
Moesgård Museum

Hans Sachs: *Renæssancens Stænder og Håndværk i Tekst og Billeder. Stænderbogen fra 1568.* Med træsnit af Jost Amman. Udg. af Hans Blosen, Per Bærentzen og Harald Pors med bidrag af Jens Velle. Højbjerg 2012. 350 sider. ISBN 978-87-90814-68-7. Pris: 250 DKK.

“Stænderbogen”, som Hans Sachs’ tyske “Ständebuch” kaldes på vores breddegrader, udkom i 1568 og foreligger nu for første gang på dansk. 253 af bogens 350 sider består af en faksimileudgave af stænderbogen fra 1568. De øvrige sider udgøres af et kort forord af udgiverne, et “Efterskrift” – således hedder kapitlet – ved Blosen, Bæ-

rentzen og Pors, et kapitel kaldet “Stænderbogens tekster og billeder” ved Jens Velle, en fyldig litteraturliste opdelt i forhold til bogens kapitler (hvilket nok vil genere nogle) og et register med både de originale tyske betegnelser og udgiverne danske oversættelser.

Faksimileudgivelsen med tilhørende dansk oversættelse er selvkært bogens kerne. Den er arrangeret med faksimile af den originale bogside fra 1568 til højre på opslagene og til venstre en transskription af den tyske tekst med den danske oversættelse herunder. Og lad det være sagt med det samme: Det er en meget smuk bog – både faksimilen og bogen som helhed. Det er en fornøjelse at sidde med et så smukt stykke boghåndværk i hånden: Smuk opsætning, godt tryk, læsevenligt format, knivskarp gengivelse, alt i alt en rigtig god bogoplevelse, som udgiverne og forlaget hikuin skal have megen ros for.

Faksimile og oversættelse indledes med 1568-udgiveren Sigmund Feyerabends fortale. Når læseren går længere ind i bogen, fænger Jost Ammans illustrationer til Hans Sachs' vers naturligt. De 113 træsnit, der gengiver alt fra pave til ærkenar (ja, det hedder det i bogen), er en udsøgt fornøjelse. Snittene er velkendte som illustrationer i forskellige kulturhistoriske værker, men læseren overvældes af finesserne, detaljerigdommen og den detaljerede karakteristik, men overvældes også af erkendelsen af, hvor specialiserede håndværkene har været. Det er nok rimeligt at nævne, som det også gøres i bogen, at Hans Sachs' vers er mindre velkendte i en kulturhistorisk sammenhæng. En ny erkendelse, i hvert fald for denne anmelder, er skønheden i de rimede vers, såkaldte knittelvers (vers med fire metriske tryk og parrim, fandt anmelderen ud af ved at slå det op). Formatet er som skabt til at læse op, og det går hurtigt med at falde ind i rytmen. Den tekstnære danske oversættelse er trykt under Hans Sachs' vers. Den er ikke versificeret og er som sådan en anderledes prosaisk læseople-

velse. Dette skal imidlertid heller ikke være et litterært værk, men et kulturhistorisk. Ord og begreber er flittigt kommenteret, og kommentarerne rækker fra det indsigtfulde til det indlysende og heldigvis mest af det første. Som anmelder tænker man, om udgiverne forestilling om forudsætningerne hos et kulturhistorisk interesseret publikum har været ganske klare. At få forklaret, hvem den Milesius er, der nævnes i verset om astronomen, er godt og nyttigt – især når det viser sig at være den græske filosof, astronom og astrofysiker Anaximander fra Milet (ca. 610-546 f.Kr.), der konstruerede den første himmelglobus. Hans Sachs' værk og kommentarerne rummer en del af sådanne oplysninger, der giver umiddelbar lyst til at læse videre, og det er sådan, det skal være. Men når så ordene “konfekt”, “vedhæng” og “stridshammer” også forklares, er vi anderledes nede på jorden, og hvis læseren ikke ved, hvad dét er, havde vedkommende nok heller ikke kastet sig over denne bog. Men det må understreges, at faksimile, tekst og oversættelse og hovedparten af kommentarerne virker som en fin helhed, der giver god indsigt i Hans Sachs' og Jost Ammans univers og stor lyst til at læse videre.

I det såkaldte efterskrift forklarer udgiverne stænderbogens tilblivelse og kontekst. Her bliver det for alvor tydeligt, at denne bog hviler tungt på et tidligere udgivet stort videnskabeligt værk om stænderbogen skrevet af udgiverne. Efterskriftet bærer således præg af at være baseret på tekstdele hentet fra en anden og større sammenhæng. Underoverskriften “Om stænderbogens tilblivelse” er klar og dækkende for det tekstafsnit, der forklarer rammen for bogen, bl.a. dens afsæt i Nürnberg og forholdet mellem Hans Sachs, Jost Amman og udgiveren Sigmund Feyerabend. Men det er ikke indlysende, hvorfor næste underoverskrift skal være det for en almen kulturhistorisk læser noget kryptiske “Opfinderangivelserne i stænderbogen”, når det rettelig handler om Hans Sachs' klassiske

kilder til værket, der er spændende nok i sig selv og endnu en af de ting, man får lyst til at læse videre om. Tematisk meget interessant er et afsnit om forholdet mellem Hans Sachs' manuskript fra 1565 og den trykte udgave fra 1568. En række ændringer forklares som foranlediget af en protestantisk udgivers hensyntagen til en katolsk læseskare. Det er en vigtig kontekst for værket, og at få den type strategier udfoldet er noget, der kunne give denne anmelder lyst til at læse det videnskabelige værk. Herefter følger en gennemgang af senere udgaver af stænderbogen, og afsnittet afsluttes med korte biografier over Hans Sachs, Jost Amman og Sigmund Feyeraabend, hvor man vel mærker, at udgavernes interesse mest hælder til den første. Spørgsmålet er, om ikke dette efterskrift med fordel kunne have været strammet op og anbragt som indledning, så man ville komme forberedt til Hans Sachs' tekst med en viden om konteksten. For det er klart teksten, der er i centrum i efterskriftet. For et kulturhistorisk interesseret publikum, der, som det også nævnes i bogen, må formodes at være bekendt med Jost Ammans træsnit, men i mindre grad med Hans Sachs' vers, havde det nok være en god service, om bogen havde givet en indføring i versene, før man kom til faksimile og oversættelse.

Efter dette tekstmæssige fokus svinger pendulet så i retning af billederne. I Jens Vellevs bidrag "Stænderbogens billeder og tekster" forklares i flydende og velskrevne stil en god del af de samme pointer, men med udgangspunkt i Jost Ammans træsnit. Det er her, de læsere, der måtte interessere sig for den myldrende verden i træsnittene, kan gå hen og få god besked om de mange detaljer. Der redegøres ret indgående for fremstillingsprocessen i træsnittene, om indretningen af de værksteder, der afbildes, og om produkterne. Også versene behandles i forhold til de produkter, stænder og erhverv, der nævnes, og helheden fungerer udmærket. Men de to afsnit, "Efterskrift" og Vellevs kapitel, ligger hinanden så nært,

at man tænker, at de burde være enten integreret eller klarere separeret, for det virker ikke umiddelbart som om, de er tænkt som en helhed. Ifølge forordet skal Vellevs kapitel gøre særligt rede for, hvad træsnittene og teksterne kan fortælle om 1500-tallets håndværk, og det gør det da også. Det er vel det tilgrundliggende værks og de tre udgivers fokus på teksten, der har foranlediget, at Vellevs afsnit er medtaget for at justere balancen mellem tekst og billede i bogen, således at de tekstligt interesserede læsere kan kaste sig over efterskriftet, mens de, der er mere interesseret i Jost Ammans træsnit, kan læse Vellevs indføring. Som læser forstår man det udmærket, men man spørger alligevel sig selv, om ikke disse bidrag ville have vundet ved en strammere redigering, og om ikke bogen ville have vundet ved en anden indføring i konteksten. Måske er det forestillingen om, hvilke forudsætninger og behov det kulturhistorisk interesserede publikum måtte have, der burde have været overvejet en gang mere. Dette forhold har naturligvis indflydelse på, hvorledes udgavernes store viden om Hans Sachs' tekst kan viderefremmes til netop kulturhistorisk interesserede. Her ville en indledning have været en god hjælp.

Den, der læser Hans Sachs' vers og har behov for yderligere viden, kan med fordel gå til udgavernes store værk fra 2009, mens den, der især interesserer sig for Jost Ammans træsnit, altså kan gå til Vellevs kapitel. Det siges klart i bogen, at kulturhistoriske kredse herhjemme indtil nu først og fremmest har interesseret sig for den billedmæssige side af stænderbogen, mens teksten har ført en mere upåagtet tilværelse. Bogen her er et forsøg på at ændre på dette forhold, og det skal den have ros for. Den vil helt givet føre til, at både illustrationer og tekst vil blive brugt mere og bedre. Og så er det som nævnt en ualmindelig smuk bog – meget passende for en bog om håndværk.

Jette Linaa Larsen
Moesgård Museum

Anne Birgitte Sørensen: *Østergård – vikingetid og middelalder*. Skrifter fra Museum Sønderjylland vol. 5. Haderslev 2011. 644 sider. ISBN 978-87-88376-33-3. Pris: 450 DKK.

Danske monografier om arkæologisk udgravede landsbyer fra middelalderen er en såre lille og ret eksklusiv genre, der nu tæller tre værker: Klassikeren er A. Steensberg og J.L. Østergaard Christensens "Store Valby" fra 1974, herefter kommer Mette Svart Kristiansens "Tårnby" fra 2005 og nu altså nærværende bog om "Østergård". Fælles for dem alle er deres monstrøse omfang; Store Valby i to bind på tilsammen 893 sider, Tårnby på 572 dobbeltspaltede sider og nu denne 3,4 kilo tunge Østergård på 644 glittede sider. Ikke ligefrem senge-læsning.

Baggrunden for udgravningerne og nu publikationen er skovrejsninger øst for den lille landsby Hyrup i Bevtoft sogn sådan nogenlunde midt i det sønderjyske. Her blev der i perioden 1995 til 2001 på sydsiden af en gruset bakkeknold oven for et kildevæld udgravet et areal på 110.000 m² med spor efter bebyggelse fra store dele af oldtiden, men nærværende bog omhandler mestendels sporene efter den særdeles velbevarede middelalderlige landsby. Det fremgår, at forfatteren nærer det fromme ønske, at bogen blot skal være det første af flere bind, hvor de kommende skal omhandle fundene fra de øvrige perioder af oldtiden. Det er formentlig også i det lys, at det lidt malplacerede tredje kapitel skal ses, et kapitel, der helt er helliget en gård fra det 8. århundrede, der synes uden sammenhæng med resten af bogen. Jeg tror, at forfatteren ville have gjort sig selv en tjeneste ved at gemme denne fortælling til de kommende bind; det kommer nemt til at fremstå underligt løsrevet fra resten af bogen og kan måske overskygges lidt af den, og det er en skam, for der er faktisk tale om et ganske spændende afsnit, der bl.a. indeholder en 25 sider lang ekskurs om

grubehuse, komplet med forskningsoversigt, definition, typologi og funktion.

Resten, og det vil sige broderparten af bogen, omhandler en storgård fra tiden omkring år 1000, der små 200 år senere efter bestandige arvedelinger er blevet til en mindre landsby med syv gårde og tre ubebyggede tofter. Det er denne fortælling, resten af bogen omhandler, og det hele fremstilles på fornemteste vis af forfatteren gennem bogens forskellige kapitler, der i naturlig og logisk rækkefølge afløser hinanden. Efter et par indledende afsnit om baggrunden for udgravningen og det ulyksalige ovenfor nævnte tredje kapitel får vi i et mægtigt fjerde kapitel en præsentation af alle huse og anlæg opdelt efter deres forskellige typer: trelleborghuse, enskibede huse, toskibede huse, udskudshuse og andre former for stolpebyggede anlæg. Hver typebeskrivelse indledes med en lille forskningsoversigt efterfulgt af beskrivelse, funktionsbestemmelse og datering. Over 80 % af husene på Østergård er enskibede huse. Det meget store antal huse – der er registreret hele 117 bygninger – gør det muligt at foretage sammenligninger husene imellem, og der ses en rent ud sagt forbløffende variation, også inden for huse med samme antal stolpepar. F.eks. kan seksfaghuse variere i længde fra 14 til 24 meter, ligesom husbredden kan variere ganske betragteligt. I forbindelse med gennemgangen af hustyperne bliver læseren præsenteret for en række konstruktionsmæssige fænomener, der i starten kan virke fremmedgørende: Portmoduler, trappemoduler, vindfang, bislag osv., men efterhånden som man vender sig til ordene, føler man sig overbevist om rigtigheden af deres tolkning, dette ikke mindst på grund af den konsekvente og forbilledlige brug af grundplaner i margenen af teksten, der er en umådelig hjælp for læseren, som hermed slipper for uafbrudt bladren eller på forhånd tabte kampe med folde ud-planer i kæmpeformat.

Mest interessant er gennemgangen af udskudshusene, i særlig og udpræget grad de statelige hovedbygninger, der overbevisende tolkes som huse i to stokværk. Det foreslås, og det virker ingenlunde usandsynligt, at disse meget store bygninger, der alle daterer sig til perioden sidst i 1000-årene og 1100-tallet ud, bedst kan sammenlignes med palatier, paladslignende bygninger, som de kendes fra det tyske område og herhjemme ikke mindst fra vore større borganlæg. Skønt tanken om landbebyggelse i flere stokværk er af nyere dato, er den vel i dag alment accepteret, og redegørelsen i nærværende bog virker bestyrkende. Er læserens forestillingsevner mindre præget af skarpsind, hjælpes man på vej af en række rekonstruktionstegninger, der som bekendt siger mere end 1000 ord.

Herefter følger i rask tempo en række mindre kapitler: Et om hegn, særligt toftehegn og de såkaldte forbindelseshegn, altså hegn mellem forskellige bygninger; et om gruber, der udvikler sig til at være et fint lille bidrag til diskussionen om affaldshåndtering; og endelig et om vandforsyningen i landsbyen. Herefter følger genstandsfundene, hvor keramikken som altid udgør hovedparten. Størstedelen af skårene er fra kuglekar, men også østersøkeramik og en smule import er opsamlet. Østersøkeramikken får en særlig grundig bearbejdning, hvilket ikke mindst skyldes, at denne type keramik kun sjældent ses på indlandsboplads i det sønderjyske og slet ikke i de relativt store mængder, som her er opsamlet. Det får forfatteren til at overveje, om gården har en særlig karakter, der kan forklare dette forhold. En forklaringsmodel er, at beboerne af gården, før den ved arv opdeles i mindre enheder, har haft østlige kontakter, eller at gårdens beboere måske ligefrem var tilflyttere fra Sjælland eller de vendiske områder, hvor keramiktypen er nærmest enerådende. Det foreslås endvidere, at østersøkeramik er en slags højstatusbordtøj, idet der synes at være en højere koncentration af østersøkeramik-

ken ved beboelseshusene. Det er dog en tolkning, undertegnede finder lidt løs i fugerne og er mig bekendt ikke en konklusion, man vanligt drager. Fundet af to pragtfulde fibler får naturligt nok deres egen særlige omtale. Fiblerne, der menes lavet i Rhinegnene i sidste halvdel af 1000-årene, er ganske enkelt enestående og meget smukke. Det påvises, at de sandsynligvis er tilvirket af guldsmede tilknyttet det såkaldt saliske dynasti. Interessant nok var der via giftermål visse forbindelser mellem salierne og det danske kongehus, og lidt spekulativt foreslås det, at det kunne være gennem denne forbindelse, at smykkerne er vandret fra Rhinen til kongehuset og herfra videre ud til kongens trofaste støtter – hvilket eksempelvis kunne være ejeren af Østergård.

Arkæologi er meget sjældent en eksakt videnskab og bebyggelsesarkæologi slet ikke. Ofte kan det være vanskeligt at datere de forskellige bygninger og hegn, ligesom det kan være vanskeligt at afgøre samtidigheden mellem de forskellige elementer. At de middelalderlige tofter tillige ofte er ganske store og med betragtelige afstande mellem de enkelte bygninger, gør ikke problemet lettere. Alt dette kommer der detaljeret ind på i det tiende kapitel, hvor der redegøres for de forskellige gårdsanlæg og ikke mindst størrelsen af den toft, hvorpå gården ligger. Det er et imponerende arbejde, der her ligger bag, og skønt der er mangfoldige ubekendte størrelser, ringe dateringer og iblandt dårlige bevaringsforhold, bliver undertegnede overbevist om tolkningernes rigtighed, ikke mindst fordi læseren aldrig lades i stikken; hele tiden er der velargumenterede tolkninger kombineret med velvalgte illustrationer og plan-tegninger.

Alle de foregående afsnit bygger op til det konkluderende elvte kapitel, der må betragtes som bogens vigtigste og mest nyskabende. Med baggrund i den detaljerede analyse mener forfatteren at kunne sandsynliggøre et udviklingsforløb, hvor

der omkring år 1000 opføres en stor-mandsgård. Gården og toften, der kan følges gennem flere faser, bliver sidst i 1000-årene indhegnet og dækker da et areal på godt 6 ha, og det er inden for dette indhegnede område, at landsbyen gradvist skabes. Det sker ved, at den oprindelige toft deles i to, der siden begge opdeles i stedse mindre enheder således, at vi omkring år 1200 har en ret sammenpresset landsby med syv gårde og tre ubebyggede tofter. Alene påvisningen af ubebyggede tofter er ret så banebrydende, men det mest spændende er, at der kan påvises en klar systematik i den måde, tofterne deles på, en systematik der bedst kan forklares ved at inddrage arvereglerne fra Jyske Lov. Jeg skal ikke gå i detaljer her, men det er uden for al tvivl, at alle der beskæftiger sig med landbebyggelse, det være sig historikere, etnologer eller arkæologer, fremover bliver nødt til at forholde sig til dette kapitel. Uden at være ekspert på området vil jeg sige, at jeg føler mig godt overbevist om tolkningens rigtighed.

I det sidste kapitel af den ordinære tekst, skrevet i fællig med L.S. Madsen, tegnes de store linjer. Vi præsenteres for den plausible tanke, at den landsby, som bogen omhandler, i virkeligheden er det oprindelige Hyrup, der omkring 1200 flyttes længere mod vest til landsbyens nuværende placering. Desuden indeholder kapitlet en længere betragtning over bolet og dets ændrede betydning. Men det er ikke slut herved. Efter det tyske resumé kommer et par kapitler om de naturvidenskabelige analyser. Et kapitel om de systematiske fosfatanalyser er forfattet af P. Ethelberg, der entydigt viser, at hovedbygningerne ikke har været udstyret med stald, således som det kendes fra eksempelvis jernalderen. Hvilke bygninger der så er stalde, er fortsat noget uklart. Desuden er der en analyse af det keramiske materiale, skrevet af hovedforfatteren og K. Lund Rasmussen, der viser, at østersøkeramikken er lokalt fremstillet og altså ikke importeret fra eksempelvis

Sjælland. Også knoglematerialet er analyseret og beskrevet af A.B. Gotfredsen og præsenteres af visse årsager på engelsk. Langt hovedparten af knoglerne stammer fra kvæg, men der er også knogler fra svin, får/ged og hest. Slutteligt følger et 234 sider langt, fornemt udført katalog over alle anlæg og fund. Ved bygningsbeskrivelserne er der plantegninger, hvor man på smart vis kan se stolpehulsdybderne, men om dette tiltag er til glæde for nogen, kan man godt betvivle.

Ganske enkelte småting er forbundet med ærgrelse, og de drejer sig alle om, hvad man kunne kalde bogens øvrige udstyr. Bogen er som flere gange nævnt meget velillustreret. Der er gode og præcise oversigtskort, et utal af grundplaner og snittegninger rundt omkring i teksten, så unødigt bladren frem og tilbage undgås, og alle er beundringsværdigt enkle og overskuelige uden for mange irrelevante oplysninger. Læg hertil indstik bagerst i bogen med oversigtskort og matrix. Det hele er krydret med et rundhåndet udvalg af fotografier, men alt for mange af dem er desværre i for dårlig kvalitet. Nogle af fotografierne er håbløst beskåret, andre gryndede og enkelte med mystiske farveholdninger, hyppigst for blå eller grønne. Ærgerligt, når resten af bogen er så gennemarbejdet. Er det simpelthen trykkeriet, der ikke har været sig sin opgave voksen? Og med fare for at blive slået i hartkorn med kværuanter af den værste skuffe, må jeg indrømme, at rygtitlen, der på germanistisk vis er skrevet nedenfra og op, irriterer mig grænseløst, og bogen stikker voldsomt ud, når den står på hylden. Må jeg have lov at henvise til et lille skrift udgivet af Dansk Standard med titlen "Dokumentation. Rygtitler på bøger og andre publikationer", hvor det tydeligt fremgår, at rygtitlen bør anbringes i læseretning fra oven. Der er dog råd for denne irritation: Man kan som jeg stille bogen på hovedet!

Men lad det være sagt så klart og tydeligt, at ingen misforståelser kan gøre sig gælden-

de: Der er tale om en fantastisk, ja, pragtfuld publikation, uhyre velskrevet, stort set ingen slåfejl og med en dejlig klar og tydelig disposition. Alle udgravningsdata præsenteres forbilledligt, og der gives mulighed for, at alle kan gå forfatteren efter i sømme. Ingen arkæolog eller historiker, der beskæftiger sig med landsbyer, bør mangle denne bog på deres hylde – om man så vælger at stille den på hovedet eller ej.

Lars Krants
Moesgård Museum

Jens Vellev: *Jelling. Sommeren 1861. Frederik 7.s og J.J.A. Worsaaes udgravninger.* Højbjerg 2012. 299 sider. ISBN 978-87-89531-51-9. Pris 290 DKK.

Det er almindeligt kendt, at Frederik 7. helt fra sine unge dage var meget optaget af oldtidsstudier, og at han allerede i 1841 som kronprins blev præsident for Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab, stiftet i 1825. Han lod udgrave og bekoste udgravninger i køkkenmøddinger, dysser, jættestuer og bronzealderhøje for ikke at tale om kongegrave i Roskilde Domkirke og klosterkirkerne i Ringsted og Sorø, men den mest markante indsats i faget ydede han dog to år før sin død som igangsætter af omfattende undersøgelser i landets to største høje, Nordhøjen og Sydhøjen i Jelling. Højene, der ligger på hver sin side af den middelalderlige frådstenskirke, giver sammen med de to runesten tyngde til vikingetidens kongepar, Gorm og Thyra og efterfølgeren, sønnen Harald Blåtand.

Siden opdagelsen af kammergraven i Thyras høj eller Nordhøjen i 1820 og professor Finn Magnusens "Efterretninger om Mindesmærkerne ved Jellinge" (1823) om de arkæologiske undersøgelser i 1820-21 havde oldforskerne søgt efter forklaringen på det næsten udrømte trækammer, og Magnusen havde i sin første rapport til Oldsagskommissionen (af 10. juni 1820)

været af den opfattelse, at begge høje burde undersøges, da Gorms høj eller Sydhøjen formentlig var urørt. Det samme mente udgraveren, kaptajn ved Vejvæsenet T.C.A. Bloch (udtrykt i breve til både Oldsagskommissionens sekretær, kancelliråd C.J. Thomsen og Finn Magnusen), da han lukkede Nordhøjen efter endt arbejde i efteråret 1820. Midlerne var dog ikke til det, som Thomsen måtte forklare Bloch. I 1840-41 udgav den unge arkæolog J.J.A. Worsaae en mindre artikel "Et Par Ord om Gorms og Thyres Høje i Jellinge", i hvilken han med et næsten ordret citat fra Magnusens rapport opfordrede til, at også Sydhøjen blev undersøgt, hvilket "lover Sagn- og Old-Granskerne et rigeligt Udbytte". Endelig gjorde også kabinetssekretær J.P. Trap i 1859 sig til talsmand for en undersøgelse af Sydhøjen, da opdagelserne i Nordhøjen jo ikke havde givet et klart svar på spørgsmålet om, hvem der lå begravet hvor i de to høje.

Dette var således indstillingen i den antikvariske verden, da Frederik 7. den 23. juni 1861 – uvist med hvilken begrundelse ud over en dyb interesse for de kongelige gravminder – udstedte sit reskript om igangsættelse af det storstilede udgravningsarbejde i Jelling. Middelalder- og renaissancearkæologen Jens Vellev giver i sin bog (s. 50) et bud på, hvad der måtte have inspireret kongen, nemlig et møde med den lige så oldtidsinteresserede svenske kong Carl 15. under en militærmanøvre i Skåne året før. Vellev forestiller sig, at de to konger i gemytligt samvær (illustreret med en tegning af Fritz von Dardel) har drøftet arkæologiske materier, herunder Jellingmonumenterne. Det er dog det rene gætværk, ligeså Vellevs tanke om, at Carl 15.'s udgravning i 1846 (ved rigsantikvar B.E. Hillebrandt) af en af Gamla Uppsala højene fra yngre germansk jernalder, hvor en tunnel blev ført fra siden ind mod midten af højen, skulle have inspireret Frederik 7. til det minegangssystem, der blev anlagt ved undersøgelsen af Sydhøjen og senere

af Nordhøjen. Mere nærliggende er jo nok, at forbilledet til denne udgravningsmetode skal findes i det tømmerafstivede, sydvest-nordøst gående minegalleri, som kaptajn Bloch anlagde i Nordhøjen for at finde den formodede rette indgang til kammeret, i øvrigt efter Finn Magnusens idé. Bloch indtegnede sit minegalleri i en fint koloreret plan over Jelling by og høje – en plan, som Vellev (s. 14-15) roser C.J. Herbst for at have kopieret “med professionel akkuratessé”.

Undersøgelserne i Jelling begyndte den 1. juli og kom til at vare tre måneder. Frederik 7. nåede at aflægge tre besøg, men holdtes hele tiden orienteret om arbejdets gang via telegrammer. Inspektøren for de antikvariske mindesmærker, docent J.J.A. Worsaae, var den daglige leder, og undersøgelseskommissionen bestod derudover af antikvar og numismatiker C.F. Herbst, maler og tegner Jakob Kornerup, snedker og konservator V.F.O. Steffensen samt anatomen, professor I.P. Ibsen. Til udførelsen af det regulære arbejde var indforskrevet et mandskab på ti soldater fra ingeniørtropperne i Fredericia under ledelse af minørmeester M.T.E. Møller. Man anlagde et system af minegange ind i højen fra sydøst med et hovedgalleri, hvorfra adskillige sidegange eller rameauer forgrenede sig ud til begge sider (s. 62). Boringer fra toppen af højen og sidegangene ud i højmassivet skulle lette lokaliseringen af kong Gorms gravkammer. Som bekendt var højen tom, og kong Gorm og hans skatte var endnu en gang sluppet oldgranskerne af hænde. Alt hvad man fandt, var spredte træstykker af forskellig art samt flere store sten (led i den langt senere erkendte skibssætning), som blot var i vejen for udgraverne. Den 10. august, efter et kortvarigt besøg af Frederik 7., blev det besluttet at genåbne Nordhøjen ud fra den betragtning, at gravkammeret ikke var korrekt udgravet tilbage i 1820. Nordhøjen måtte være indrettet for både Gorm og Thyra – en antagelse, man fastholdt efter arbejdets afslutning – og en-

delig kunne man så restaurere kammeret til glæde for offentligheden. Tømmeret fra Sydhøjens minegalleri blev genanvendt til en minegang fra sydvest ind mod kammeret, hvorved man ud over at støde på kaptajn Blochs gamle galleri også fandt store besværlige sten på række i lighed med Sydhøjens. Kammeret var i så dårlig stand, at den planlagte restaurering kun kunne ske ved udgravning og frilæggelse fra oven. Muligheden for at gøre vigtige arkæologiske iagttagelser på dette fuldkomne centrale område i højen, hvor det gamle brøndhul og dermed nedgangen til kammerets loft havde været, må siges at have været til stede. Men de følgende tre uger frem til den 20. september valgte hele staben med Worsaae i spidsen at forlade Jelling på permission, og arbejdet med frilæggelsen blev derfor alene lagt i hænderne på minørmeester Møller og konservator Steffensen. Tyve mand gravede nu et stort rektangulært hul i højen med trappeformede afsatser eller reposer ned mod kammeret, således at hele bjælkeloftet lå blottet og gravrummet klart til undersøgelse, da kommissionen vendte tilbage.

Da Vellevs ærinde med denne bog tydeligvis ikke er en vurdering af de opnåede resultater af selve udgravningerne, men en fremlæggelse af hele det bevarede kilde-materiale, bliver der ikke taget stilling til de faglige spørgsmål. Men netop sagen om frilæggelsen af Nordhøjens kammer, som er fuldstændig afgørende i forskningsmæssig henseende, burde have affødt mere end en enkelt bemærkning om, at Steffensens og Møllers breve til Worsaae “udgør de vigtigste kilder til forståelse af gravkammerets komplicerede historie” (s. 79). Læseren må selv finde ud af, hvilke kilder det drejer sig om, og hvori vigtigheden består. Der er tale om ét bestemt brev fra Steffensen til Worsaae af 12. september, hvori han fortæller, at han “ved selv at grave i Høien” gjorde en række betydningsfulde fund, som langt oversteg, hvad kommissionen fandt. Takket være minørme-

sterens rapporter om arbejdets fremskriden er det muligt omtrent at indkredse fundlaget i højen til et område oven over kammeret og dets stendække, som sandsynligvis ikke var blevet berørt i 1820-21. Kommissionens reaktion på efterretningen om disse fund fremgår ikke af kilderne, men det bør også nævnes, hvad der ikke kommer klart frem i bogen, at Worsaae både i telegrammerne til kongen og i brevene til hustruen Jacobine gjorde, hvad han kunne for at efterlade det indtryk, som desværre kom til at gælde i publikationerne fremover, at samtlige genstande fra 1861 blev fundet ved udrensningen af kammeret. I realiteten fandt man i 1861 i selve kammeret kun et lille stykke rødt silkestof.

Som bogens titel angiver, handler den om begivenhederne i Jelling i sommeren 1861, belyst gennem de bevarede officielle og personlige breve og dokumenter, rapporter, dagbøger, telegrammer, regnskaber og tegninger, hvortil kommer avisartikler, der fra tid til anden bragte nyheder ud til den spændt ventende offentlighed. En kortfattet omtale af Jelling, dets mindesmærker og de forudgående og efterfølgende undersøgelser heraf krydres af beretningen om munken Nikolaus (han var abbed), som begav sig på pilgrimsrejse fra Island til Jerusalem i 1150. Abbeden beskrev sin færd ned gennem Jylland uden at nævne ét ord om Jelling. Vellev mener dog (s. 11), at Nicolaus muligvis har besøgt stedet, men altså ikke fundet anledning til at skrive om det, for ellers havde han kunnet fortælle om de bygningsværker, der måtte have været at se på dette tidspunkt. Det er ganske vist.

I bogens første del beskrives Frederik 7.s rejseprogram for sommeren 1861 med glimrende citater fra hans embedsmænds, i særdeleshed kabinetssekretær Traps erindringer. Også amtmand Orla Lehmanns rammende historier om kongen (s. 32) er fornøjelig læsning. Kongen selv efterlod sig kun en kortfattet rejsedagbog, men i

hans privatarkiv har Vellev hentet relevante oplysninger om selve rejserne, de hermed forbundne strabadser og de komplicerede indkvarteringsforhold i Jelling, hvor der skulle skaffes plads både til de mange personer i kongens følge, herunder grevinde Danner, og til undersøgelseskommissionen. Der viderebringes lokale minder om kongebesøgene, de afholdte fester, hyldestsangene, menuerne, listerne over medbragt sølvtøj, linned og meget andet. I et særskilt kapitel gøres der rede for udgifterne til de egentlige arkæologiske undersøgelser, som naturligvis blev større end beregnet med udvidelsen af arbejdet til Nordhøjen og restaureringen af kammeret. Udgifter til understøttelser, gaver og lignende hørte uvægerlig med til kongens rejser, og endelig skulle indregnes et beløb til den planlagte publikation, som Worsaae skulle stå for. Kongen tog sig tid til for egen regning at udgrave eller lade udgrave flere bronzealderhøje i den nu stærkt reducerede gruppe "Mangehøje" på Jelling Mark. Disse udgravninger, hvis udbytte havnede i kongens private samling, beskrives i et særligt kapitel i bogen med mange citater fra Worsaae og Herbsts optegnelser og breve. Kommissionens undersøgelser af Danevirke og egekisterne i "Trindhøj" ved Vamdrup omtales også.

Et kapitel omhandler "aktørerne", som ud over kongen og medlemmerne af undersøgelseskommissionen tæller minørmester Møller og hans ingeniørsoldater, kongens historiograf C.F. Wegener, topograf og amatørarkæolog L.F. Both samt enkelte fremtrædende, lokale figurer. Vellev har gravet dybt i arkivalierne og fundet mange biografiske oplysninger frem om disse personer, hvis data angives på forbilledlig vis. Der gøres en del ud af de forskellige uoverensstemmelser, der gerådede mellem parterne, således mellem Worsaae og kongen, Worsaae og Herbst, minørmesteren og Steffensen, mellem soldaterne indbyrdes og mellem løjtnant Both og resten af staben. Særlig opmærk-

somhed tildeles Jakob Kornerup. Bogen er gennemillustreret med hans arbejder, der inkluderer forlæggene til flere tavler fra den længe ventede publikation "Kongehøiene i Jellinge" fra 1875, som Kornerup nåede at gøre færdig på rekordtid til fejringen af Oldskriftselskabets 50-års jubilæum, efter at Worsaae havde måttet melde fra. De velkendte satiriske tegninger eller "smaa Jellingeskitzer" fra sommerens begivenheder, der er bevaret i to sæt, gengives alle i bogen. Jacobine Worsaaes serie havnede på Nationalmuseet og det kopisæt, som Kornerup måtte lave til kongen, har Vellev sporet fra kongens død i 1863 frem til det ender på Frederiksborgmuseet. Der redgøres nøje for de afbildede personer på tegningerne, og den ofte bragte tegning af Frederik 7. i sin lænestol på toppen af Sydhøjen har Vellev sammenlignet med en kopi fra Jægerspris Slot og bemærket, at Kornerup af ukendte årsager har udskiftet geheimarkivar Wegener til fordel for en af kongens tjenere. Der er også blevet plads til Kornerups billedserie om særlingen, oldsagssamler C.S. Billum, som var kendt i datidens antikvarkredse, og som tilsyneladende dukkede op i Jelling en enkelt gang. I et nyt kapitel forklares "aktørernes" titler, æresbevisninger og rangfølge, suppleret med en oversigt over de ni rangklasser samt reglerne for tildeling af ordener m.v.; et andet kapitel, omhandlende telegrammerne til og fra kongen via telegrafstationen i Vejle, illustreres blandt andet med et kort over samtidens telegraflinjer, og endelig afsluttes bogens første halvdel med beretninger om årene efter 1861, ikke mindst 1864-krigens betydning for Jelling.

Den anden del af bogen er en samlet fremlæggelse af allerede publiceret såvel som utrykt kildemateriale om selve det arkæologiske arbejde i de to høje med tilføjelse af papirer vedrørende højene og kammerkopiens vedligeholdelse, besøgstal m.m. frem til 1863. Hvert brev, dokument, dépêche og telegram er anført med opbevaringssted, det være sig Nationalmuseet,

Det kgl. Bibliotek eller Rigsarkivet. Der gøres i bogen ikke forsøg på at bringe en nyvurdering eller kritisk gennemgang af kildematerialet, og forfatteren erklærer da også, at det er vanskeligt at danne sig et overblik over de arkæologiske resultater fra 1861. Den væsentligste årsag hertil ligger i det forhold, at der ikke blev nedfældet en egentlig udgravningsrapport, og uden C.F. Herbsts dagbog og de breve, han sendte til Oldsagsmuseets leder C.J. Thomsen, og som bringes i bogen, havde det set ilde ud for eftertiden. Af ukendte årsager rækker dagbogen (i renskrift) ikke længere frem end til den 17. juli. At Herbst fortsatte med at gøre notater, også under udgravningen af Nordhøjen, fremgår af citater i Jakob Kornerups "Kongehøiene i Jellinge" fra 1875, og også arkæologen Vilhelm Boye benyttede sig af dem i en serie avisartikler om Jelling monumenterne i 1883. Trods et vidtrækkende opsporingsarbejde er det ikke lykkedes Vellev at finde den oprindelige dagbog, der indtil videre må anses for tabt. Til gengæld har han haft held og dygtighed til i Worsaaes familiearkiv at indkredse den komplette samling breve, som Worsaae skrev til sin hustru Jacobine. Forud for udgivelsen af "Af en Oldgrandskers Breve" i 1938 havde både familien og udgiveren, museumshistorikeren Viktor Hermansen, med hver deres begrundelse foretaget beskæringer i disse. Hermansen lagde vægt på kun at medtage passager, der belyste Worsaaes personlighed og betydningen af hans arbejde. Hans mere eller mindre fornærmende udsagn om forskellige personer blev udeladt. Med brevenes fulde ordlyd, som nu præsenteres, er det især Worsaaes inderlige følelser over for sin unge hustru, og hans familiemæssige og faglige forbindelser til samfundets højere luftlag, som falder i øjnene. Hans forventninger og derefter frustrationer i forsøget på at finde kong Gorm, og spillet mellem optimismen i telegrammerne til kongen og de mere realistiske observationer i brevene til Jacobine er uhyre interessant læsning.

Der er uden al tvivl lagt et meget stort arbejde i udgivelsen af denne bog; derfor kan det undre, at der forekommer flere skønhedsfejl, som kunne være undgået ved en større redaktionel indsats. Det havde lettet læsningen, hvis der f.eks. havde været flere henvisninger til illustrationerne, som endda kunne have været forsynet med figurnumre, og flere krydsreferencer havde heller ikke været af vejen. Det ses f. eks. ved omtalen af grevinde Danner (s. 37), som Vellef forestiller sig har været ret skeptisk indstillet over for kongens pengekrævende projekt. De tegninger Kornerup lavede af hende, og som der refereres til i teksten, må læseren selv finde frem til 60 sider længere fremme. Det kendte portræt af Frederik 7. (s. 48), der er tegnet af J. Magnus Petersen i 1863, før han tillagde sig en bindestreg i navnet, viser kongen siddende med forskellige oldsager foran sig. Vellef skriver i billedteksten, at tingene til venstre for kongen er "nogle fragmenter af de udskårne og bemalede træpaneler, som blev fundet i 1820" i Nordhøjens kammer. Det er ikke helt korrekt, idet billedet viser en enkelt træudskæring, en jernnagle samt et remkrydsbeslag af forgyldt bronze. Hvad angår de bemalede billedudskæringer, som Steffensen fandt i højen, og som Kornerup malede i akvarel nogle dage senere, bliver de omtalt med et citat af Kornerup (s. 73), men desværre ikke afbildet, skønt de findes som et smukt forlæg, fordelt på to af plancherne til "Kongehøiene". Visse gentagelser i bogen forekommer overflødige: oplysningen om, at Worsaaes brevarkiv overgik til datteren Jacobine Cathrine Margrethe, er at finde både under omtalen af ham selv og af Jacobine og senere hen igen i kapitlet "Breve og andre kilder". Og hver gang datteren nævnes, får vi hendes data at vide – endda med to forskellige fødselsår! I modsætning hertil får C.J. Thomsen, en central figur i dansk arkæologi og i Jellingforskningen i såvel 1820-21 som i 1861, og ligeså Viktor Hermansen, kun

deres data nævnt én gang (i registret). Adskillige gange hedder det, at Frederik 7., som en passant ikke var 10, men 13 år ældre end Worsaae, var "initiativtager" til undersøgelserne i Jelling, og under omtalen af kongens forskellige giftermål anføres navnet på hans første hustru, men ikke den næste, Mariane af Mecklenburg-Strelitz, med hvem han dog var gift fra 1841-1846. Videre må det påpeges, at der i kildeafsnittet forekommer en del redaktionelle fejl; således er Worsaaes artikel til Berlingske Tidende af 4. oktober anbragt under den 7. oktober. Et brev fra minørmester Møller til Worsaae, dateret 17. oktober, er gentaget to gange, under 16. og 17. oktober. Endvidere er der under overskriften "Mandag 30. september 1861" placeret et brev fra generalmajor Fensmark til Hofmarskallatet, dateret til 30. oktober. Brevet gengives i øvrigt også under den korrekte dato. I Worsaaes breve til Jacobine synes der undertiden ikke at blive skelnet helt klart mellem, hvornår der er tale om et morgen- eller aftenbrev på en bestemt dato; f.eks. er morgenbrevet af 28. juli placeret under 27. juli. Blandt skønhedsfejlene hører også, efter anmelderens mening, at Sydhøjen og Nordhøjen skrives med små bogstaver.

"Jelling. Sommeren 1861" er en smukt udstyret bog, rig på farvelagte planer og tegninger og samtidige, fint reproducerede fotos af persongalleriet m.v.. Den er fyldt med detaljeret og kompleks viden, indsamlet gennem mange år, om antikvarernes og de øvrige medvirkendes liv og gerninger helt ned til, at der ved folketællingen i 1850 befandt sig en seksårig plejedatter i minørmester Møllers husstand. Bogen handler således om meget andet end Jelling-undersøgelserne, hvilket altsammen er med til at give et ganske nuanceret billede af samtiden.

Bodil Leth-Larsen
Fårevejle

L. Volmer & W. Haio Zimmermann
(eds.): *Glossary of Prehistoric and Historic Timber Buildings. French, English, Dutch, German, Danish, Norwegian, Swedish, Polish and Czech.* Studien zur Landschafts- und Siedlungsgeschichte im südlichen Nordseegebiet Band 3. Rahden 2012. 482 sider, 587 illustrationer. ISBN 978-3-86757-333-7. Pris: 59,80 €.

Endelig, var min første tanke, da jeg fik denne bog i hånden, for en nomenklatur over fagudtryk og termer inden for træbygningskunsten har længe været savnet, ikke mindst når talen falder på middelalderens og renessancens komplicerede bindingsværkskonstruktioner og tagværker. Og når der tillige er oversættelse til en stor del af de nordeuropæiske sprog, er det tæt ved, at man kniber en lille tåre.

Det er ikke første gang, sådan et værk er søsat, men det er første gang, der oversættes til så mange sprog. Mest kendt er vel *Glossarium Artis*-serien, et mammutværk i 10 bind med beskrivelser på tysk, engelsk og fransk, hvor hvert bind omhandler et eller andet nærmere defineret emne, heraf bind 10 om træbygningskunsten. Andre bind omhandler andre aspekter, ofte ret specialiserede. Eksempelvis er et helt bind helliget trapper, et andet hvælv! Herudover findes der på de forskellige sprog diverse opslagsværker med fagudtryk. Bedst dækket er vel Holland, England og Tyskland, mens vi herhjemme længe har savnet et velillustreret og opdateret værk.

Bogprojektet startede i 1987 ved et seminar afholdt i Aarhus med titlen "The reconstruction of wooden buildings", der i begyndelsen mest var tænkt som en kort ordbog primært over fagudtryk knyttet til beskrivelsen af arkæologiske fund, men med tiden udviklede projektet sig til at omfatte bygninger fra neolitikum og frem til den tidlige industrialisering, både de arkæologiske fund og endnu stående bygninger. I sandhed noget af en mundfuld. Bogens erklærede mål er, således som der

redegøres for i den på engelsk og tysk af-fattede indledning, at standardisere terminologien til glæde og gavn for især forskningen. Det kan lyde selvfølgelig, men er mere påkrævet, end man måske skulle tro. Selv inden for det ganske lille sprogområde, som dansk udgør, er der i meget høj grad brug for præcise definitioner af de forskellige fagtermer, der alt for ofte bruges vilkårligt og planløst. Men her bevæger forfatterne sig ind på en rute med mange skjulte skær. At opslagsordene skal beskrives, så ingen misforståelser kan forekomme, er selvkært, men hvis der gennem tiderne har været flere meninger om, hvilke ord og termer der er de korrekte, skal der tillige tages vigtige beslutninger om, hvilke ord der skal vælges, og der er under disse omstændigheder derfor lagt i kakkelloven til en del diskussioner. Det er således med en vis spænding, man påbegynder læsningen.

Ordbogen behandler, hvad man over en bred kam kunne betegne traditionel byggeskik, altså det man kan kalde arkitektur bygget uden brug af arkitekter. Mere specialiserede emner som broer eller møller er ikke medtaget. Værket er opbygget således, at der for hvert opslagsord, som der er ca. 900 af, er en kort og præcis definition af ordet skrevet udelukkende på engelsk og tysk, mens det for de øvrige sprogs vedkommende kun er selv fagtermen, der er oversat. Denne disposition kan selvfølgelig ærgre en lille smule, ikke mindst hvis man ikke behersker engelsk eller tysk, men er dog et forståeligt valg; bogen ville være blevet meget omfangsrig, hvis alle tekstafsnit skulle skrives på alle ni sprog.

I forbindelse med denne anmeldelse slog jeg forskellige fagtermer op, som jeg selv gennem tiden har haft visse problemer med. Her løber man dog straks ind i et sørgeligt problem: Der er kun engelske og tyske registre! Hvad i himlens navn redaktørerne har tænkt ved denne disposition er dunkelt og uudgrundeligt. Med ét har man fjernet det meste af begrundelsen for

at oversætte alle opslagsordene til de øvrige syv sprog, og der er vel også en vis fare for, at man mister en stor del af det købedygtige publikum i de nævnte lande.

Jeg har derfor lidt på lykke og fromme bladret i bogen og koncentreret mig om, hvilke danske ord og termer der er brugt. Generelt må jeg sige, at det virker fornuftigt og gennemarbejdet. Der vil dog i et sådant værk formentligt altid være opslagsord, hvor man selv ville have valgt anderledes, eller hvor man er decideret uenig. Lad mig komme med et par eksempler: Ordet semi-attic/drempelgeschoss er oversat til tagetage med skråvægge (eller der står faktisk skiåvegge – én af alt for mange trykfejl), men bør efter min overbevisning kaldes et styrterum. Et andet eksempel, hvor man kunne anstille sig kritisk, er earth winding infill/lehmwickelfüllung, der

oversættes til lerklinet væg med vendreværk (andre steder i bogen stavet “vændreværk”, hvilket er det korrekte). Det er vel næppe forkert at bruge dette ord, som sikkert har ligget godt i munden på Zangenberg eller andre af den ældre generation, men man kan godt frygte, at en mere moderne læser ville have svært ved at forstå ordet, der ligeså godt kunne beskrives som lerklinet væg med fletværk.

Men det er og bliver småting. Som udgangspunkt må man sige, at den danske redaktion, bestående af P. Ethelberg og G. Lerche og muligvis også A.N. Jaubert, har gjort et sobert arbejde, og havde der været et dansk register, ville jeg stærkt anbefale bogen. Som det er nu, er glæden desværre kun halv.

Lars Krants
Moesgård Museum